

નિવેદન

સોરઠી વીરોની શરકયાઓ જોટલી જ તેમની પ્રેમકથાઓ પણ રોમાંચક અને ગૌરવભરી છે. અત્યારના જમાનામાં સુધારામાં ખપતાં અનુલોભ-પ્રતિલોભ લગતો જૂના કાળમાં પણ સોરઠમાં થતાં તે સમાજ એ લગોને અનુમોદન આપતો પ્રેમલગ્નો સ્વચ્છાતિનાં બંધન સ્વીકારી શકતાં નથી.

નાગમતી અને નાગવાળો, એ પરપ્રાંતીય અને પરચાતીય હોવા છતાં હૃદયના આકર્ષણે એક થઈ, એક ખીખ પાછળ પોતાનો જન ન્યોચાવર કરી દેવાની ઉર્મિઓ વહેતી કરે, અને છેવટે ઉગ્ર તપશ્ચર્યાના પરિણામે વડિલોની સમતિથી જ લગ્ન કરે છે; એમાં સોરઠની શરવીર પ્રજાનું સૌર્ય, ગૌરવ અને ઉદારતા ડગલે તે પગલે આપણને દેખાય છે. દ્વિમત, સહનશીલતા અને ચાતુર્ય એ મનુષ્યના મોટામાં મોટા સદ્ગુણો છે. કાઠીયાવાડી યુવાનોમા આ બધાં તત્વોનો મુખમધાટ દેખાય છે. અને તેથી જ સોરઠી પ્રાચીન સાહિત્ય જોટલું આકર્ષક છે તેટલું જ અનુકરણીય છે.

આ પ્રેમકથાના મૂલ્યાંકન હું ચાંચકોને સોંપું છું.

સાતલાઇની હવેલી, ઝવેરીવાડ }
અમદાવાદ, તા. ૧-૩-૩૪ }

મનુભાઈ જોશી

અ . નુ . કં . મં

૧ વળો	૧
૨ ગવિતા	૯
૩ મળી દણોદણ	૧૮
૪ આમણા	૩૦
૫ નળાવને કાકડે	૪૦
૬ એનું કદમી નો નરિ જાય ?	૪૮
૭ નાત કીકરી	૫૪
૮ વિદાય	૬૭
૯ માયીપણ	૭૫
૧૦ મંકેત	૮૨
૧૧ લમનો ઉત્માહ	૯૧
૧૨ આતુર હૃદય	૧૦૩
૧૩ વિવાધ .	૧૧૩
૧૪ વેલકુ	૧૨૦

ચિ ત્રો

૧ નાગમતી હેલ માથે લખ	૧૩
૨ ઘોડે ગંગ વાળતા	૨૬
૩ અર ! બાધ ત્યા જોવાનું શું છે ?	૩૮
૪ જોતા નથી ? સીચો નાલ છે	૪૪
૫ મોટા કાકના થડને જડીને	૫૪
૬ વાળાનો કાલ લીધો	૭૪

આ લેખકનાં બીજાં પુસ્તકો

મુન્દરીઓનો શણગાર ભાગ ૧ લો

મુન્દરીઓનો શણગાર ભા. બીજો

સોગડી જવાહીર

ખાટી મીઠી બાળવાતો

સોગડી વિભૂતિઓ-પ્રથમ ખંડ

માદમ કથાઓ ભા ૧-૨

સોરઠી શુરવીરો

આકાશી માચીઓ

ગામડાનું ગૌરવ

સ્વામી મદનનંદ

મોડામા

સુખણ

ખૂની આખ

જાગીરો

હવે પછી

• મોગડી વિભૂતિઓ ભાગ બીજો

જનપદ

ખાટીમીઠી બાળવાતો, ભાગ બીજો

જગસના જીવન

• પુગતન શહેરો

પડળ

• પ્રવાસ પત્રો

ફૂલછામડી

ગગનપથે

ખૂની કાણુ અને બીજી વાતો

મુપ્રસિદ્ધ રાજવિકવિ શ્રીકલાપીના સળંગ જીવનમુચક
છત્રીચિત્રોનું— .

કલાપી આજ્ઞામ-ચિત્રદર્શન

આમુખ લેખક

ચિત્રકારે .

શ્રી. હર્ષલાલ મુનગી પ્રા. શ્રી રવિગંધર્વરાવળ અને બીજાઓ.

શ્રી. કલાપીના જીવનના લુહા લુહા પ્રસંગોના,
તેમનાં રાણીઓ કુટુંબીઓ, રાજવિમિત્રો, સાક્ષરમિત્રો,
હસ્તાક્ષરો, મહત્વના પત્રો અને લાઠીનાં સ્વળદર્શનો
ઉપરાંત—

કેકારવનાં કાબોમાંનાં કેટલાંક ત્રિંગી, બેરંગી, ઝીકરંગી
ચિત્રોનું અવનવું મંમદસ્થાન !

એક અમૂલ્ય અને અપૂર્વ સંભારણું આજેનાં ખરીદો

[બીજા આજ્ઞામોના પ્રમાણમાં મરતું છે પુકું માકું છે.]

દિ'મત ર. ચાર

પોરબેન આઠ બાના

“આ આજ્ઞામ ખરીદવામાં રોકેલા ચાર રૂપીઆં માટે તમે
કદી પ્રસ્તાવના નથી; ઉલટા, મને ધન્યવાદ આપશો કે આવા હિચી
કોટિના કાંઈ જાણી જાન દોષો એ મારે કશું ”

—“કૌમુદી” (ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૪)

લખો:—“જીબોધ” કાર્યાલય : અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

કનેયાલાલ મુનશીની નવલકથાઓ અને પારાશ્લિક નાટકો વાંચી
મંત્રમુગ્ધ થનાર માટે તદ્દન નવી વાનગી વાંચવી હોય તો વાંચો
તેમની સર્વોત્તમ અને નવી જ કલાકૃતિ—

લોપામુદ્રા

પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુ દેસાઈ અને જન્મભોલુન મીસ્ત્રીના
ચિત્રો સાથે

વિભાગ ૧ વિશ્વરથ :	૧-૦-૦
" ૨ શમ્ભર કન્યા }	૨-૦-૦
" ૩ દેવે દીધેલી }	
" ૪ વિશ્વામિત્ર :	

ભારતના ઇતિહાસના પ્રથમ પરાક્રમેથી શ્રી. મુનશીએ
'પૌરાણિક નાટકો'માં રોમાંચ આપ્યા છે. તેનાથી ય વધુ સુંદર
ને વધુ રોમાંચક આ કથા આર્યોના ઉપક્રાંતને તમારી દષ્ટિ
સન્મુખ આણે છે. આર્યવર્તના અષ્ટા ઋષિઓ વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ,
અગસ્ત્ય અને લોપામુદ્રા જેવાં જીવંત પાત્રો હજી શ્રી. મુનશીએ પણ
દોર્યા નથી. ખાસ કરીને પોતાની લાક્ષણિક શૈલિમાં લખાએલું નાટક
'દેવે દીધેલી' ગુજરાતી સાહિત્યમાં અવનવું પ્રણયમાન છે. તપસ્વિની,
ઋષિ અને મંત્રદષ્ટા લોપામુદ્રાનું સંવનન જેમ મહાવેદમાં અદ્ભુત
રીતે આલેખાએલું છે, તેમ આપણા સાહિત્યમાં પણ ચીતરાયું છે.

થોડાંક રસદર્શનો :

સાહિત્ય અને ભક્તિનાં

આ રસદર્શનો ગુજરાતી સાહિત્ય વિવેચનમાં સરસતા, શૈલી,
બક્તિ અને સાહિત્યનાં પ્રેરણામય દષ્ટિબિન્દુઓ આકર્ષક રીતે રજૂ કરે છે.

શ્રી. મુનશીએ એ લખ્યાં છે અને કનુ દેસાઈના અનેક ચીત્રોથી
સુશોભિત છે એટલું જ તેની વિશિષ્ટતા પુરવાર કરવા પુરતું છે.

સચિત્ર : પૃષ્ઠ ૨૫૦ ઉપર. પાકું પુંકું. કિંમત રૂ ૩ બે.

૧. 'દોમ્બી'ના જુલાઈ, ૩૨ ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ નવક કથાકાર શ્રી. રમણ-
લાલ વ. દેશાઈએ વિદતાપૂર્ણ સમાલોચના લખી છે તે

જીવનમાંથી જડેલી

ખંડ ૧ રે ૨ (સાથે)

સૌ. હીદારતી મુનશીએ તેમના આ નવા નવલિકા મુદ્રદમાં
સંસારના જુદા જુદા પ્રમયોને અદ્ભુત કલાથી ચીતર્યા છે. ભાષાની
સચોટતામાં, આલેખનની મુરેખતામાં અને દૃષ્ટિબિન્દુની વાસ્ત-
વિકતામાં આ પુસ્તક અનુપમ છે

આમાં પ્રગટ થયેલી વાતો "વનમાઘાની ઝટરી" "મત્વામક"
વગેરે વિવેચકોએ ઉચી કલાકૃતિ તરીકે વખાણી છે. આમાંની મને
વાતો દૃઢ મુજરાતીએ વચવી જ લેશે.

અર્વાચીન સ્ત્રીઓનું માનસ સમજાવનાર આ પુસ્તક મુજરાતના
વિકાસીનુ સીમાચિન્હ છે

આમાં એકંદરે ૧૭ વાનો છે ૫૪, ૩૭૮; કૌમત રૂ. ૨-૮-૦

નરસૈયા : ભક્ત હરિનો

શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ લખેલું પહેલું જીવનચરિત્ર.

મુજરાતી સાહિત્યમાં નવી જ રીતે લખાયેલું આ જીવનચરિત્ર
તમારે સૌએ વાંચવું જ લેશે.

જીવનમાં આદિકવિ આ ચરિત્રમાં જરૂર જાગૃત થઈ શકે છે.

એ જીવનચરિત્ર નથી, નગમિત્ત મહેતાના જીવનનું એક ગદ્યકાવ્ય છે.

ઉપરાંત:—

૧: નરમિત્ત મહેતાનાં કાવ્યોનું પૃથક્કરણ

૨: દારમાથા

૩: નગમિત્ત મહેતાનો કાવ્યો—

ઉપેદ્યાતના આ ત્રણ નિબંધોમાં શ્રી. મુનશીએ આદિકવિ
વિષે ઉંડું અન્વેષણ કર્યું છે.

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી અને એરંગી ચિત્રા સાથે

પાકું પુસ્તક

કિંમત રૂ. દોઢ

ના ગ મ તી

પ્રકરણ પહેલું

વખો

“ અરેરે ! હવે તે જાવું ક્યાં ? જોઈને માફ તો શેર શેર લોહી સૂકાઈ જાય છે. ” ઘરમાંથી મીણની પુતળી જેવી આયરાણીએ ઉંઘરામાં આવી ટોડલાની સાંધે જાલી સજ્જ નયને પોતાનાં પ્રાણથીએ ખ્યારાં જાનવરને ભૂખના દુઃખથી ભાંજરતાં જોઈ ઓશીયાળે મોઢે નીસાસો મૂક્યો.

એ નીસાસાની ઉડી જવાળાઓ દૂર દૂર દિગંતમાં ફુંકાળની કાળજીલી અગ્નિજવાળાઓ સાથે લળી ગઈ. બાઈની આંખમાંથી નીકળતાં આંસુ વરાળ બની ઉડી ગયાં અને વેરાન વગડો લયંકર બને એમ એ સુકકી આંખો ડરામણી બની ગઈ. એવામાંજ સામેથી તેનો ધણી આવતો દેખાયો.

“આયર ! આ અવાચક ઢોરને કાં તો ગૂઢી નાખે અગર તો એને ઘાસ-પાણી લેવાં કરે. મારાથી આ બેયું નથી જતું.” લાલચેળ આંખે ફેરવતી આયરાણીએ બહારથી આવતા પોતાના ધણીને કહ્યું.

“એને શું ખવરાવવું ? ઘરમાં કાંઈ રહ્યું છે ? ને ઘરનાં કામ કીંકરાં વેચતાંય ખડપુજો મળે છે ક્યાં ? કાલનું ખાવાની ચિંતા તો હજી ઉભી જ છે. ને આપણા પંઠ સામુંય તું કાં નથી લેતી ? છે તારા ઉપર લોહીનો એકે ધાંગો ?” આયરે એસરીની કોરે બેસતાં ઉઠા નીસાસો મૂક્યો.

એના હૃદયમાં ચતું ઉડું ઉડું દુઃખ, આ લીલીછમ દેખાતી ધરતીના પેટાળમાં ભયંકર સત્યાનાશ વાળી નાખે એવા ખદખદતા લાવા પેઠે ઉછાળા મારતું; પણ ઘડાઈ પોઠ થયેલ આયર એ બધું ગળી જઈ સમતા રાખતો.

આયરાણી બહાર આવી, ને આયરે પહેરેલ બંડી કાઢી પાસે પડેલા ખાટલાને પાથે ભરાવી. આયરાણીથી એ ઉઘાડે ડીલે બેઠેલા આયરની પીઠ જોતાંજ એ સ નંખાઈ ગઈ. “હાય ! હાય ! આંતો કરકા નીકળ્યા ! નયો હાડકાંનો માળો જ રહ્યો છે. હાડકાંના માળા ઉપર આમડે મઢેલો તમારો પંઠ તો બંડી પહેરો છો ત્યારે જ ઠીક દેખાય છે. આવાં દુઃખ ક્યાં સુધી વેઠવાં પડશે ?”

આયરે લગાટે હાથ મૂક્યો ને એની આંખોમાંથી આંસુનાં બેક ટીપાં સરી પડ્યાં.

ઓરડામાં જતી આયરાણીએ પાછું વાળી લેયું, ને આયરની આંખમાંથી આંસુ ખરતાં દીકાં એ પાછી વળી

ને ગળગળી થઈ જતી બોલી : “ આયર ! મારા સમ ! શે : દુઃખે ? ”

આયર જનજર તરફ આંગળી કરીને બોલ્યો : “ મારાં પેટનાં ગર્યાં જેવાં આ ભૂખે ટળવળે ને આપણે ખાવું એ ધુળ ખાવા.... ”

આયરાણીએ આયરનો હાથ ઝાલ્યો ને “ ઉઠો, ચાલો જઈએ ” કાનસુવા લેડા પાસે. ” આમ કહેતી આગળ ચાલવા માંડી. જેમ આંધળો પોતાને દોરનારની પાછળ પાછળ અનુસરે એમ આયર આયરાણીના પગલે પગલું દાબતો તેની પાછળ ચાલ્યો.

દુઃખીઆરાંનાં દુઃખ તો દુઃખીઓ જ જાણે ઘણી વખત બીરૂ માણસને એક તણખલાનો ટેકો મળી જાય તો એનામાં શક્તિનાં પૂર ઉમટે છે, અને અજળ કામ કરી જાય છે. ‘ નંસીજ આડું પાંદડું ’ કહી માણસો એ વાતને ટાળી નાખે છે, પણ એ ટેકો ખરું મૂળ હોય છે. આયરને પોતાના માલિક પાસે મદદ માટે જતો જોઈ બીજાઓ પણ તેની સાથે બળ્યાં અને આખાયે ગામની વસ્તી આજે પોતાના માલિક પાસે પોતાનાં દુઃખની ખરી સ્થિતિ રજુ કરવા ચાલ્યાં.

• મોટાં માણસો તમારો મારી મોડું લાલ ખતાવે છે. બાકી મોટાં ઘરની મોટી પોલ થોડા જ જાણુતા હોય છે. •

• વસ્તીનાં ટોળાં કોઈ મહા નદીનાં પૂર ઉછાળે ચઢ્યાં હોય અને માન્ય મૂકી જળ ણંબાકાર કરી નાખે એમ આજાળવૃદ્ધ સહુ આજે કાનસુવાના દરબારગઢની ડેલી પાસે ઉભરાયાં. રાજનું રાજ્ય આંચકી લેવું હોય કે એને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવો હોય એવો ઉઝ કોલાહલ સંભળાતો હતો.

ટેલીની માઢમેડી ઉપર બેઠેલા લેડા-ના હૃદયમાં ધાસકો પડયો. તેને લાગ્યું કે પ્રજા રૂઢી. આ શો ગજબ ! એણે હડી કાઢી. એ નીચે ગડારામાં આવ્યો. એનાં થીંગડાં દીધેલાં લુગડાંની પછવાડે ડાકીયું કરતું એનું તેજ અને ખાનદાની ભરાતાં જોઈ લોકો એના પ્રભાવમાં અંબાયાં સહુ શાન્ત થઈ બેસી ગયાં.

ઉઘ થયેલી આયરાણીએ હાકલ કરી : “લેડા ! અમને. કાં તો તારા આંગણે ઝૂળે કર અને નહિ તો પછી અમારાં ઢોર ઢાંખરને અને અમને કોઇ સારી જગાએ અન્નજળ અને ધાસથારા લેગા કર. આમ ટાંગા-દસડીને ભૂખમરો નહિ વઢાય.”

“જરૂર ! જરૂર ! જરૂર !” બેઠેલા ટોળામાંથી સામટા અવાજો ઉઠ્યા. કેટલાક યુવાનો તો ગોંઠણીયાભર થઈ લેડા સામે જોઈ રહ્યા.

લેડા બાઈની હિંમત જોઈ તેની સામે તાકી રહ્યો. પોતાની પ્રજ્ઞના દીલમાં સળગતો દાવાનળ એણે પોતાની પ્રજ્ઞાચક્ષુ વડે નીહાળ્યો. અને પોતાના જેવી જ કંગાળીયત અને દુઃખ એણે પોતાની વસ્તીની બીતરમાં ચોમેર જળતાં જોયાં. એણે ગળે ભરાયેલ ડુમ્મો મહામુશીળતે સમાવ્યો ને ‘કહ્યું,’ “બહાલા સોળતીઓ ! તમ હોઈને-હું ઉજળો છું. અને આપણાં ઢોર-માલને લીધે જ આપણે બધા ઉજળા છીએ. પણ આ કોઈ દેવકોપની ખફાના પડછાયા આપણી ભૂમિ ઉપર ઉતર્યા છે. કાં તો મારા અને કાં તો આપણામાંના કોઈના પાપે બધાયને ભરડો દઈ તેણે વીંટી લીધા છે. સાકરનો ગાંગડો જીલે ચાટતાં એનો ધીમે ધીમે નાશ થઈ જાય

એમ આપણું લોહી પી પીને એ આપણો સમૂળો નાશ કરશે. આ દુઃખમાંથી ઉગરવાનો એક જ ઉપાય મને લાગે છે—જન્મભૂમિનો ત્યાગ.”

સહુ સમસમી ઉઠ્યું. ખાળક પોતાની મા પાસેથી કોઈ લઈ જતું હોય અને મા છોડે તો વણે નેટલો કરણુ દુઃખરૂપ લાગે એટલો એ કરણુ છતાં ભયંકર શબ્દ સહુની છાતીમાં તીર પેઠે આરપાર ઉતરી ગયો. કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. હૃદયમાં કોઈ અકચ્ચ અકળામણુ શરૂ થઈ. કાંટાના પક્ષામાં ચઢેલા બે શબ્દો સમતોલપણું જાળવવા ફેલા નહિ. “કાં તો મૃત્યુ અને કાં તો દેશત્યાગ!”

“આપણે જીવન—મરણનો પ્રશ્ન ઉકેલતા હોઈએ એટલી ગંભીર આ વાતો શું નથી લાગતી? પણ આપણો સંપ અને સોબત એક ખીજાને હુંકારો સાથે આપશે. એક ખીજાનો હાથમાં હાથ ગાલી આપણે આગળ વધશું અને ખસેળણો લગાડી આવતી વિટંબનાઓ લેદી નાખશું તો ન્યાં જઈશું ત્યાં કાનમેર જ જાણ્યો.”

“મરણું ને જીવણું પણ સૌ સાથે ને સાથે જ રહેશું.” કોઈમરણુગર્જના સમો એક જ અવાજ પ્રભામંડળમાંથી ઉભરાઈ નીકળ્યો, ને ગગનમાં વાતાવરણુ લેદતો ચોમેર ફેલાઈ ગયો.

પાણીના રેલા પેઠે સહુ લોક વીખેરાઈ ગયા. દૂર દૂર દેશાવર ન્યાં લીલાંછમ જેવાં માથાઢંક ઘાસ ઉભાં હોય, શીતળ જળથી ભરેલી નદીઓ વહેતી હોય, આશ્રય આપી રહણુ કરે એવાં રાજ્ય હોય અને આખોયે નેસ પડાવ

નાખી પડયો રહે એવું મુંદર સ્થળ હોય; એવે ઠેકાણે જવાનો નિર્ણય કરી અહુએ પોતાના લગાયા બાંધ્યા ઘરવખરી સકેલી અને ઉચાળા લરી આખાર્યે ગામે ભારે હેયે અને લીની આંખે પોતાની પ્રાણીએ પ્યારી જન્મભૂમિ કાનમેરને પાદર ઉભા રહી છેલ્લા પ્રણામ કર્યા અને લલ્લે દરી કદી પાછા ન આવવું હોય એમ ફેટલાકે તો નીરખી નીરખીને ઘડી ઘડી પાછું વાળી નોંધ એનાં છેલ્લાં. આડ મુદ્દાંતે જોયાં ને ગામનો સીમાડો આળંગતાં હૃદય ઉપર કોઇ સો મણની ચીલા લદાઈ ગઈ હોય એમ દખાતે હેયે ને રૂંધાતા શ્વાસે આગળ ડગ માંડયાં.

કુચ્છનો વાગડ પ્રદેશ વટાવી, રણની ચોમેર ઉડતી અને તાપથી ખદબદતી રેતી ખૂંદતાં એ લયંકર વંટોળના હલ્લા વીંધી નાખ્યાં અને મુકું વેરાન રણ આળંગી એમણે દેવનેય હુલ્લ એવા સૌરાષ્ટ્રના સીમાડે પગ મૂક્યો. સ્વપ્નમાં જોયેલી બહાલસોઈ માતાનો ખોળો ખુંદવા પછાડી ખાતા બાળ સમા આયરોએ એ સ્વર્ગભૂમિ સૌરાષ્ટ્ર ઉપર મોતાનાં દુઃખનાં પોટલાં ઉતાર્યાં ને પોતાનો માલથાલ, બાળજન્યાં, કુટુંબ કત્રીલા ને સંબંધી મિત્રોનાં સાથમાં ત્યાં ફિલ્લોલવા માંડયું. લાલ્લે નવો જન્મ!

|| છોડી સારો દેશ, વળી ફિલ્લો કાનમેરનો;
|| સેંજળ સૌરઠ દેશ, મવાડા મેલાણ થયા.

લેડાએ સૌરાષ્ટ્ર આગો વીંધ્યો મનગમતા સ્થળની તપાસ એણે શરૂ કરી. અને ઋણાનુષધે ખેંચાઈ એમના આરાયે વાંદીઆડી કાફલાયે સ્વીયાણાના સીમાડે સરધાર—

શ્રીધારની તળેટીમાં નેસ બાંધ્યા.

સુવીચાણું સરધાર, નગરામાં નેહચળ લેયું; બવળાં હાટ બજાર, રજવાડું રધીએ લેયું.

સુવીચાણાનો ધણી ધમ્મરવાળો જેટલો માલદાર હતો એટલો જ નેરાવર હતો. એના રૂંવે રૂંવે ખાનદાની નીતરતી. પોતાના પાદરે અચાનક ઉતરી પડેલા આ કાફલાની એણે તરત જ ખબર લીધી.

પોતાના નેસ તરફ ઘોડાં દોડતાં આવતાં જોઈ કોઈ વાર આવે છે એમ કદપી ભેડો હાથમાં તલવાર લઈ બહાર આવ્યો. ને સામે જ ઉભેલા મનુષ્યના કપાળ ઉપર તેજના અંબારશી રેખાઓ ફૂટેલી એણે જોઈ. કોઈક મનુષ્યને જોતાં જ એના પ્રભાવમાં અંતર્ધ જવાય, એને નમવાનું મન થાય, એવો એ તેજસ્વી પુરૂષ ધમ્મરવાળો હતો. પોતાની તલવારને મ્યાનમાં નાખી કેડે લટકતી કરી ભેડાએ રામરામ કર્યા ને વાળો પણ સામા રામરામ કરી નેસમાં આવ્યો.

વાળાએ જોયું કે આ કોઈ દુશ્મન નથી, કે નથી કોઈ હુંદારા ભેડાએ પોતાની કચની દહીને છેવટે કહી નાખ્યું, “બાપુ! વખાના માર્યા આવ્યા છીએ તમારે આ.....”

વાળાએ એના મોં ઉપર પોતાનો હાથ દાખી દીધો. ને કહ્યું, “બોલો માં, બોલો માં આ તમારું જ ગજ માનજો. વિધિની કેને ખબર છે? આજે તમે ને કાલે હું હોઉં.....”

“પણ આવો કપરો વખત તો દુશ્મનનેય ન હોતો.”

લેડે પોતાના બે હાથની હથેલીમાં મ્હોં છુપાવ્યું ને આંત્રું
હાલી નાખ્યાં.

ને પછી તો દીકના ઉભરા ઠલવાયાં. આકર્ષણ વધ્યાં ને
જન્ને મિત્રો જની ગયા. કસુંબા પાણી હંમેશાં લેડાના
નેસડે થાય. વાળો પોતાનો ડાયરે લઈ ત્યાં આવે ને
જાણે જગજૂની ઝોળખાણ હોય એમ જન્ને એક જ માતાના
કોઠામાં આળોટેલ સાંડરૂં રૂપ જની ગયા. લેણ દેણના સંબંધથી
આવી મળેલાં માણસો પોતપોતાની જાનદાનીના બળે
દુશ્મનમાં વીસ મેળવે છે. વાળાએ લેડાના નેસમાં રહેનાર
સર્વને માથેથી વણા, વેરા ને શિંગરોટ આફ કયાં.

વણા, વેરા ને શિંગરોટ, આવતડાં આવકાર દીયે,
લાડકવાયાં લોક, મીઠાંબોલાં માનવી.

કોઈક લોકોએ માન્યું કે લેડાએ વાળાને કાંઈક
કામણ દુમણ કરી વશ કરી લીધો છે. પણ હૃદયનાં આકર્ષણ
અને સ્નેહ મૈત્રિમાં પરિણમે ત્યારે માણસને જુદાઈ રહેતી
જ નથી. એક કુટુંબ પેઠે કિસ્કોલતું ગોકળીયું લેડાનો
પરિવાર હતો. લેડાએ સહુને અહીં સંતોષ પામતાં જોઈ
સુખનાં સ્વપ્નાં માણ્યાં.

પ્રકરણ બીજું

ગર્વિતા

ખૂનહાન કુટુંબની પુત્રી અને ઘેર રાજવળાનાં સુખ માણેલાં હોવાથી નાણુક નાગમતીને પરદેશ વસમો થઇ પડ્યો. દુઃખાળની છબી એને લાંબા લસરકે ચાટવા માંડી. એનું લોહી સુકાતું ચાલ્યું છતાંય લેધરવધર થઈ ગયેલાં થીંગડાં દઇ સમા કરેલાં વસ્ત્રો પાછળથી એનું સૌંદર્ય વાદળની ઢાળી છાંય પાછળથી અમકતા અંદર પેઠે આછું આછું બળુકતું હતું. એના ચહેરાની નમણાઈ વાદળાંની ઠેર પેઠે આકર્ષક હતી. સારાએ નેસના યુવાનોનાં નમન એના તરફ વળતાં અને હૃદય એના પ્રત્યે આકર્ષાતાં એની સાથે બે ધડી બેસી અલક મલકના સમાચાર કહેવા અને સુખ દુઃખની વાતો કરવા દરેક યુવાનને મન થતું. વનવગડામાં પોતે કરેલ પરાક્રમ, એક જ ડાંગે નાર કેચીતાને મારા નાખ્યાની વાતો, કે લેસના દુધનો સ્વાદ લેતાં બેબે બેબે

ખવાઈ જતા રોટલાની મીઠાશ એ વર્ણવતા અને નાગમતી
એ ગધું નીરાંતે બેડી બેડી સાંભળતી, ને જુવાનો મલકાઈ
મલકાઈ પોતાની જાતને ધન્ય માનતાં પણ એ કોનું
ભાગ્ય ઉઘાડશે-કોનું ઘર ચોલાવશે-કોનું જીવન ઉજાગશે એ
કોઈ સમજી શકતું નહિ. સહુ પોતપોતાની જાતને શ્રેષ્ઠ
અને ભાગ્યશાળી માની અંદરોઅંદર-મનમાં જલડી મરતા, પણ
નાગમતી કોઈના પડ્યે બેસતી નહિ જાણે અદલ ઇન્સાફ
આપવા ન્યાયદેવી બેડી હોય એમ એ સહુને એક
સરખો આવકાર આપતી ને એક સરખું મન ગતાવતી.
નાગમતીના હૃદયની ઉઠાઈ કોઈ માપી શકતું નહિ-
એના હૃદયના ઉઠા અને અગાધ જળમાંથી તાગ લાવવા
મથતા સહુ અર્થેથી જ ચાડી જતા.

કેટલાક તો કહેતા કે એના હયામાં અમી જ નથી,
અને કેટલાક માનતા કે એનામાં માતૃત્વ ઉભરાતું જ નથી.
વંધ્યા સ્ત્રીના અંતરમાં લાલસા હોય છે, સ્નેહ નથી હોતો.
બળીને ચાંદાં પડેલા કોઠામાંથી પ્રીતિની છાંયો ન ઉઠે કે
એના હૈયામાંથી પ્રેમના કૂવારા ન વરસે, એવી જડ માન્યતા
કેટલાય નીરાશ થયેલા માલધારી જુવાનો સેવતા અને
પેટના બજારો બોલતા પણ ખરા નાસીપાસ થયેલા ઉમેદવાર
હંમેશાં મામા પાત્રને વગોવતાં પાછું વાળી નથી જોતા.
સત્યાસત્યનો નિર્ણય એ પોતપોતાના ત્રાજવે જ કરે છે. જોડાં
તોલાં જોડું જ માપ લાવે, એમ નાગમતીના સંબંધે બધાની
અટકળ સહુની નિરનિરાળી રહેતી.

છતાંય કેટલાયે જુવાનો હજી, ઊંટનો લગડો હોડ પડે
તો ખાવાની આશાએ ઊંટની પાછળ પાછળ લમતા શીયાળ

પેઠે નાગમતીની પાછળ પાછળ લમતા; પણ નાગમતી કોઈનેયે દાદ આપતી નહિ. પોતાનું શુભાન એને અકડક રાખતું અને એ અકડકાઈ અકોણી દ્વારપાળ બની એના હૈમામાં કોઈનેયે સ્થાન પામવા નહોતી દેતી.

યુવાનોનાગમતીની નાની મોટી સેવા પણ કરવામાં રાખત. એ પાણી ભરવા કુવે જાય ત્યારે એને પાણી સીંચી દેવા કે બહેલા પરોઢમાં વલોણા વખતે નાગમતીની સામા ઉભા રહી વલોણાનાં નેતરાં ખેંચવા આવવામાં હરીફાઈ થતી. સેવાથી તેને રીઝવવા મથતા યુવાનો નહોતા સમજતા કે આવી સેવા શુભાને રીઝવે.

હૃદય છૂતવા માટે તો હૃદયનાં લોહચુંબક લેઈએ. પ્રેમ એ કાંઈ સેવા કે બદલાયી મળતી જગત્ વસ્તુ નથી. અન્યોન્યનાં આકર્ષણમાં દૈવી બળ હોય છે, ને દેવસાક્ષીએ અંતરનાં અમી ઉછળે છે. જેમ ચંદ્રને જોતાં સાગર ગાંઠાતૂર બની એને લેટવા ઉંચે ઉંચે ઉછાળા મારવા માંડે છે એમ આકર્ષણેથી હૃદય ઝંઝાવાતે ચઢે ને ગમે તેવા વિકટ માર્ગોમાંથી પણ પોતાનો રસ્તો શોધી લે છે. પણ માલ-ખીરી યુવકોને આવી ગમ ક્યાંથી હોય? શૌર્ય અને સેવાથી રીઝવવા નાગમતીને મથતા આ ઉમેદવારો અતે નિષ્ફળ નીવડતા. સોડ કુટુંબ એમ માનતું કે આપણા નેસના યુવાનો નાગમતીની દયા ખર્ચ મદદ કરવા આવે છે, એટલે એ સેવા પાછળ રહેલા મોહની ગંધ પણ તેનાં માળાપને આવતી નહિ.

ખીલે ખાંધેલાં તરસ્યાં થયેલાં નાનાં વાછરૂની બે...આટલે નાગમતીના હૈયા ઉપર ટકોરો કર્યો એ સૂક્ષ્મી ઉડી. પાણીયારેથી હેલ ઉપાડી ને ખરે બંધોરે ખદખદતી ધૂળના રક્ષકમાં પગલાં પાડતીએ વાવ તરફ ચાલી.

“હં...હં...હં...તારા પગ ખળી જશે. લાવ, હું હમણાં ધમાકામાં ભરી આવું.” કહી એમ્મરીની ઠોરે બેઠેલો એક યુવાન આટો કર્યો પણ વાતસત્યથી ઉભરાતા હૈયે ઉઠેલી નાગમતી બાજુએ તરીને ચાલી ગઈ. એની સેવા એણે તરછોડી. એની આંખમાં યુવાન મત્યેનો તીરસ્કાર દેખાઈ આવતો હતો, છતાંય પતંગીયા જેવો એ યુવક, આશાવાદી કુતરું જેમ પૂછડું પટાવતું પાછળ પાછળ ભમે એમ, એની પછવાડે એને રીઝવવા લડુડાં પડુડાં કરતો ચાલવા લાગ્યો નાગમતી મૂંગી મૂંગી આગળ ને આગળ ચાલી રહી. એની તરફ નજર પણ ફેંકવી નહિ.

વાવના કોઠે પાંવડા ઉપર પગ દઈ એણે ઘડાથી પાણી એચ્યું યુવાન એના અગલાલિત્યને હીચકતું ભેંધ રહ્યો હતો. સામે જ ઉભેલી પાણી ભરતી એક આયરાણી એના સામે ભેટી ઘડીમાં મરક મરક હસવી તો ઘડીમાં બન્ને સામે ભેંઈ તાકી રહેતી.

નાગમતીએ હાંડો માથે લીધો એટલે ઘડો ચઢાવવા પેલો યુવાન આગળ આવ્યો. નાગમતીએ વગર આનાદાનીએ એને ઘડો ચઢાવવા દીધો સામે ઉભેલી પનીહારીથી સહસા બોલાઈ ગયું, “એના પાણી ભરવાના કોડ જાગ્યા છે કે શું ? યુવાન ! તારા લાગ્ય ઉઘડતાં....”

નાગમતીના ઝેરા ઉપર રતાશનાં પડ આવી ગયાં. આંખોમાંથી લાવાદ્રવવા લાગ્યો. એના શરીરના અંગેઅંગમાં કંપ વણ્ટયો. આં દૃશ્ય જોતાં પનીહારી સમસમી ઉઠી ને પસ્તાણી. યુવાનના હૃદયમાં પ્રાસકો પડ્યો ને છોલલો પડી ગયો.

માથેથી ઘડો સર્યો ને પગના પોંચા ઉપર પડ્યો. નાગમતીની ટ્યક્લી આંગળી ધૂંદાઈ ને મુખ ઉપર ધસી આવેલું લોહી માર્ગ શોધતું નસવાટે બહાર આવ્યું. એનાથી એક ચીસ પડાઈ ગઈ. યુવાન ઢોડયો. પનીહારીએ પોતાના ઘડામાંથી એ ધૂંદાયક્લી આંગળી ઉપર પાણી ફેડવા માંડ્યું. કળ વળી ને હૈયામાં શાન્તી થતાં નાગમતીએ સ્થેજ મ્હોં મલકાવતાં લોહીવાળા પગે સખીને એક ધીમી પાડુ મારી અને મદ્યેક્ષાં નયનો ફેરવતાં કહ્યું, “આવું આવું જોક્ષીને તું મને સતાવ માં. જોતી નથી કે એવી વાતો સાંભળી મારું કાળજી રૂંદી ઉઠે છે ? એના માટે આ હૈયામાં જ્યાં સુધી ક્ષુધા ન જાગે ત્યાં સુધી એને પચાવવાની તાકાત હું ક્યાંથી લાવું ? આવી વાતોનું અજીજુ ઘણી વખત મ્હોતના ફતની ગરજ સારે છે.”

• “આ કાંઈ જોટો નથી. જો તારું....” અધુરું વાક્ય કહી એ આવું જોઈ ગઈ ને નાગમતી હેલ માથે લઈ મ્હોં મચકોડતી મુંગી મુંગી પણ મદમરતી હાથણીની ચાલે ચાલતી થઈ. યુવાન જોશીયાણું મોતું લઈ નીરાશ વદને વાવને મતવાલે હલો હલો જોઈ રહ્યો. એની આકાંક્ષી દૃષ્ટિ એ પુખ્ત શી કોમળ છતાંય વજ જેવી નક્કર દેહવાળી નાગમતીની પીઠ પાછળ તાકી રહી. આશ્ચર્યનું પેદાર્થ જતાં એના હૈયામાં

ઉગતી ભૂખ અચાનક ધબકાઈ ગઈ. કાજળી જતા ખોટાવરા જેવો એનો આત્મા અંતરમાં ચીમગાઈ જવા લાગ્યો.

નાગમતીએ વાછરડાંને પાણી પાચું. ઘરમાં ગઈ ને આખોએ પ્રસંગ આંખ આગળ તરવર્યો. ‘આ બધા મારી પાછળ કેમ પડ્યા છે ?’ એ પ્રશ્ન એને ગુંગળાવવા લાગ્યો. એને ગળે દૂમો ભરાયો ને એનાથી છુસકું મુકાઈ ગયું. નાજીની એની સખીએ એનાં દુસકાં સાંભળ્યાં એ દોડતી ઘરમાં આવી.

સખીએ એની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવ્યો ને શાન્તવન આપી શાન્ત પાડી. પાણી પાઈ મીઠાશના એ શબ્દોએ એના હૃદયને બહેલાવ્યું. “ગાંડી, આવાં રોણાં શાં ?”

“ત્યારે કેમ બધા મને પજવે છે !”

“તું બધાના જીવન ઉપર હથોડાનો ધા કરતાં પાછું વાળી જોતી નથી ને કોઈ સ્કેજ હસે એમાંય આમ આંખુ સારવા માંડે. તારીએ હુઆઈની હદ રહી નથી.”

ધડ દઈને ગાલ ઉપર ધીમી લપડાક ચોટી દેતી નાગમતી બેઠી થઈ ગઈ, ને વિફરેલી વાઘણ સમી એ ગર્જા ઉઠી, “તુંએ બાળ. માઈ હવે રહું છે ય કોણ ?” એનાથી ખરેખર રડી પડાયું.

“તાઈ કોણ ? તાઈ....યવા તો ઘણાય તલસે છે ને પણ છે.”

“એમાં મારે શું ?” નાકનું ટેરવું ઉંચું ચડાવતી નાગમતી નાગણના જેવા કુંક્રાડા મારતી આડું જોઈ ગઈ.

“હવે કાંઈ તું નાની નથી. વિચાર કરે તો ચાઈ.”

“ નાની મોટી ઉમ્મર એ કંઈ હૈયાની લુપ્ત માટેની ગણતરી છે ? ” કહી એણે પોતાના આખાથે અંગને નખ શીખ જોઈ લીધો. “ થોડા દિવસમાં વિક્સેલા એનાં અંગોમાં એને અજળ ફેરફાર લાગ્યો. એ ચમકી ને વેધક દૃષ્ટિથી સખી સામે જોઈ રહી. જાણે એની આતુર આંખો કાનને વધુ સંભળાવવાનો આદેશ આપતી હોય એવાં કીકીનાં છુપાં હાસ્યકીરણો ફૂટ્યાં.

નાગમતીને ધીરતી જોઈ એણે આગળ વાત જારી રાખી: “ આ આખાથે નેસના યુવાનો તારી પાછળ ગાંડા ગન્યા છે. એમાં કોઈ તને નથી ગમતો ? ”

“ એવો તે કોણ ખરો મરદ છે ? ને નમણાઈ કોઈના મોં ઉપર તેં ભાળી ? આખોયે દિ ઢાર લેગો. આથડનાર વધારે બુદ્ધિશાળી હોય એમ હું તો નથી માનતી. ”

“ છે, છે. તને શી ખબર પડે ? ” કહી એ નીચું જોઈ ગઈ.

“ હુસ્ની ! ” કહેતી નાગમતીએ એના એ ગાલ એવા ખેંચ્યા કે ઉભરાઈ જતી લાડીવાળા ગાલમાંથી હમણાં જ લોહીના ટપીયા ફૂટી નીકળશે એમ લાલચકામું બાઝી ગયું.

“ પંજીને ઢાંકણીમાં સૂએ એવું પોટોશીને આરસી-માંથ ન સૂએ. ” કહી નાગમતી હસી પડી.

“ તારા અંતરની વાત તો હું શું જાણું ? પણ ‘હરીફરીને હાંડલે હાથ’ એમ આયર વિના ખીજે તને કોણ મળવાનો છે ? ને આયર તો ઢાર સાથે આથડનાર જ

હોયને! આવાં આછકલાં વેણ કાઢતાં કાંઈક વિચાર તો ખરી. ‘નાત ત્યાં ગત’ એ દેમ ભૂલી ગઈ ?”

વાડાનાં બંધન અને પ્રેમનાં બંધન એ એક નથી. એક ખીજના હરીફ છે, પણ ખીજું પહેલા કરતાં વધુ જોશવર છે. છતાંય એની ઉણપે પહેલું જોર કરી પેલા બંધનમાં જકડાયેલાં પંખીયોને રીજાવી રીજાવીને મારી નાખે છે. નાગમતી વાડાના બંધનને ગણકારતી નહિ. પ્રેમનાં બંધન એને જકડી શક્યાં ન હતાં. તે હજી તો સમાજ અને સંસારથી કેવળ અજ્ઞાત હતી. સીજન્ય બાળસ્વભાવ અનુસાર એ તરંગી માત્ર હતી અને એ તરંગો ઉપર જ જીલતી. એનું જીવનનાવ કુશળ સુક્રાનીની શોધમાં ભટકતું. એને સામેપાર લઈ જાય એવો કુશળ નાવિક એની દૃષ્ટિમાં ઉતરતો નહિ.

માળાપની એ એકની એક લાડકવાઈ અને મોઢે થડાવેલી પુત્રી હતી. ભેડો સરદાર હોવાથી એ હુકમ કરવા ટેવાયેલી હતી. સેવા લેવાની એને લત લાગી હતી. એનામાં ગર્વ અને સત્તા ભર્યાં હતાં. સરદારની શુભાની છોકરી કોઈને લેખામાં ગણતી નહિ—ગણકારતી નહિ એનાં માળાપ દીકરીની આ ભાવનાથી સમસમી ઉઠતાં, મનમાં ને મનમાં હુલાતાં, પણ પુત્રીને કાંઈ કહેતાં એમની જીભ ઉપડતી નહિ. નિરંકુશ લાડકોડે એને સ્વતંત્ર બનાવી હતી. અને માતપિતાનું હુકમું વાત્સલ્ય અને વાંદીયારી કાફલાની ભણી લાગણીઓ એને અદ્ધક રાખતી અને એ નમતું મૂકી શકતી નહિ.

કુળનો ગર્વ, રૂપનો મદ અને યૌવનનો દેહ મિશ્રિત નાગમતીનો સારોયે દેહ હીલોળે ચઢતો. સોળે કળાયે ખીલેલા ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના અમી વર્ષણ કરતી હોય અને એમાં સ્નાન કરતી સુંદરીઓના વૃંદમાં નાગમતી રાસડા ગરારાવતી કે હાથ લેતી હોય ત્યારે આખોયે નેસ મંત્રમુગ્ધ બની નાગમતી સામે જ જોઈ રહેતો.

લક્ષ્મી નામ કોઈ એની પાસે ઉચ્ચારી શકતું નહિ. અનેક યુવાનોનાં મોં એણે તોડી લીધાં હતાં. એની પ્રતિભા જ એવી ચમકવાળી હતી કે લોકો તેનાથી અંતર્જાતાં, કળાઈ જતાં, ને જાણે મોં સીવાઈ જાય એમ જડ બની જઈ વિશેષ કાંઈ ગોલી શકતાં નહિ એની સખી એને હંમેશાં ચીડવતી, ખીલવતી અને વાત ઢઢાવી, હૃદયનાં ઉંડાણ માપવા પ્રયત્ન કરતી.

નાગમતી હડીલી બનતી ગઈ. કૌમારની પછીતે એ ઉભી હતી, સામે જ યૌવનનું દાર ખુલ્લું હતું. એક પગ ઉંઘર ઉપર મૂકી એ દાર એણે ઝાલ્યું. પણ એને દોરીને કે જેચીને અંદર લઈ જનાર કોઈ એને આકર્ષી શકતો નહિ. મળતા તે ગમતા નહિ. એના હૈયાને ધરપત આપે, જેને ભેટાંજ એનું દીલ હરે, આત્મા સંતોષાય અને બહેલે એવો કોઈ પણ યુવાન એને દેખાતો જ નહોતો.

કેટલાય યુવાનોએ નાસીપાસ થઈ આ રૂપયૌવન ગર્વિતા નાગમતીની તથ્યા પણ મૂકી દીધી હતી. સહુએ માનેલું કે “એ સ્ત્રી નથી પણ આખાયે નેસનો સંહાર કરાવનાર કોઈ જોગમાયા છે. ઈશ્વરી સંકેતે પૃથ્વી ઉપર આવી છે, તેમ ન હોય તો આવાં રૂપ ને આવો ગર્વ ન હોય.”

પ્રકરણ ત્રીજું

“ મળી દુષ્ટોદુષ્ટ ”

લોકોની પહોંચી રાડ, ધમ્મરવાળો મૂછઓ; |
જમણો કરે જગાડ, કચ્છીઓ કનડે સો ગણા, |

અમાણાએ ગામમાં એક જ વાત થતી કે ‘ કાનસુવા લોડે આપણા ધમ્મરવાળાને જાદુ કર્યા છે. એના કામણને હીધે એ આંધળાશીત જન્યા છે આપણા ઉભા ને ઉભા મોલ ચારી જાય, ને સામા થઈએ તો મારી જાય, તોય, જોલાય નહિ કે રાવ-ફરીઆદ પણ થાય નહિ. દરબાર આજો દિવસ ત્યાં પડ્યા પાથર્યા રહે. રાવ પણ ક્યાં ને કોને કરવી ? ’

આજાએ ગામના રાંક જોડુતો આમ કાળો કકળાટ કરતા. એ કકળાટ અને અંતઃકરણની ધા શેરીએ શેરીએ સંભળાવા

લાગ્યા વાતાવરણના આદોલનોએ અસર કરી લોકોએ સ્વ-
રક્ષણ માટે પગરણ આદર્યા

કાયર મનુષ્યો પણ ધીરુજની હદ આવતા મરણીયા
બને છે, ત્યારેએ આવતા હાથને ભૂલે છે અને ગમે તેવા
વિકટ તેમજ કપરા સજેગોને વિસરી જઈ પ્રાણુધાતક સાહમ
કળા અપલાવે છે

ખેડુતોએ સીમના ટોચાપણા (ગંજેવાળી) શરૂ કર્યા.
રાનવાસો ખેતરમા ગહી પાકથી લગી પડતા મોલ ઉપર
પહેરો ભરવા માડ્યા

અદ્ર લગતો ચાદરો ને બડી બે ઘડીમા એ આગ્રાશના
ઢોળાવમા ફડી પડી ક્ષિતિજમા ઉડી ફળકી મારી ગયો.
અધાગના પડ પૃથ્વીપર ઉતર્યા ને ગળુ ડીમાગ જેલુ નભ-
મ ડળ ડાગલુજેલુ વિકાજ અને બીહામણ ચર્ચ ગયું એમા તગ-
તગતા તાગલીયા ઢોઈ હલ્તર મોઢાવાળી ચુડેલની આગો જેવા
તગતગતા હતા સર્વત્ર જળજ ખી ગયું હતું

ફગેવાળી ગતા ખેડૂતે કાઈ મથળ સાલજ્યો પડખામા
પડેલી ડાગ ઉચકી એ સફાળો બેઠો થઈ ગયો. એની આગો
અધાગના પડ વીધી એ અવાજ તરફ ભેઈ ગઈ એતો
ડાગને ખરો મૂંડી હડી કાઢી ને વાડના છોડે આવ્યો લીજા
છમ જેવાં માથાઢક ચાસટીયા વચ્ચે દોરોનું ઘણ છુટું પંડેલુ
જેલું લોગાલુ ભેતા જ એની આજ કાટી ચામટીયો ખાતા
દોરના અવાજે એના લોહીને બહાર ખેંચી આણ્યુ પેનાન
અગના લોહી નીતારીને ઉગાડેલો ચામટીઓ આમ પનાયા
દોરને ખાઈ જતા ભેઈ એના અગે અગે જવાગા ધીખી ઉડા.

હોધ રોમ રોમ વ્યાપી ગયો. એના વજ્ર જેવા હાથમાં
એણે તાકડી ઉઘડી ને એ ધણને ઠાઠી મેલવા હાંત કચક-
ચાવી એણે હડી ઠાઠી. એનાથી ગુસ્સામાં સાદ ફાટી વાપ
એવી રાઠ નખાઈ ગઈ.

ઢારને ખેતરમાં છટાં મૂકી એક બાબુએ ઠેઠેલા આય-
રોએ ધસ્યા આવતા ઠાળજેવા ખેડુતને જોયો. એટલે એમણે
પણ પોતપોતાના ગેડીયા ઉપાડી ગોઠીરો કર્યો. ને પહર
ચારવા આણેલાં ઢાર આયર ફરતાં વીંટળાઈ વળ્યાં. કોઈમાં
આંધળા જેવો બનેલો ખેડુ ચોમેર લાકડી વીંઝતો હતો પણ
એકે આયર ઝપાટે ચડ્યો નહિ. પછવાડેથી એક બહુકા
કચ્છીએ હડી ઠાઠી ને તેને બચ ભરી લીધી. લોહમુંખલા
જેવી ભુતઓમાં જઠકાઈ ગયેલા ખેડુતના હાથમાંથી એણે
લાકડી ખૂંચવી લીધી, કાંડું મરડી નાખ્યું, ને એાથ કરતો
એ બેસી ગયો. તરતનો જ કાપેલો બાવળનો તાલો સોટો
ઉંચો કરી ઝીંક્યો ને ખેડુતની ખાદીની મજબુત બાંડી
સોંસરવો લીલોછમ જેવો સોળ ઉડી આવ્યો. ખેડુતથી
ચીસ નાંખાઈ, ગઈ ને બેલાન જેવો થઈ એ દડી પડ્યો.
કચ્છીએ પોતાના ઢારને વાળી નાસી ગયા.

કળ વળી એટલે ખેડુત ઉઠ્યો. હળવે હળવે ગામમાં
ગયો. ગામમાં જઈ પટેલને ફરીયાદ કરી ને બનેલી બધી
વાત જણાવી.

પટેલે ગામના ખેડુતોને લેગા કર્યા ને આખું ગામ
બાપુ પાસે રાવે ઉપડ્યું. દરેકની પાછડીમાં ખડનાં તરણાં હતાં.

“ બાપુ ! આ નેહવાળાઓએ તો હવે ધમ્મરોળ આદર્યો છે. ” બે હાથ જોડી જેડુતોએ અરજ ગુજારી.

પાસેજ બેઠેલા કારભારીએ ઉચું જોયું. “ બાપુ ! ખરું છે, આ રાંકડી રૈયતને માથે દુઃખનાં ગાંઠ ઉઘાડ્યાં લાગે છે. ”

જેડુતોની પાઘડીઓ ઉપર ખડનાં તરણાં જોઈ બાપુની આંખમાં કરકર આવી. એમના સ્થેરા ઉપર ચીંતા છવાઈ રહી.

“ બાપુ ! કાલે મારા ખેતરમાં એ આયરોએ ધણુ મૂક્યું હતું ને બધાય મોલ ચારી ગયા. કહેવા ગયો ત્યાં તો લાકડીઓ લઈ મારવા દોડ્યા. મારે તો ભાગતાં ભોં ભારે થઈ પડી. ”

બાપુને ચૂપ બેઠેલા જોઈ ખીજાએ બળતામાં ઘી ઉમેર્યું : “ તારે હાથ-હોતા ? ” પાસે બેઠેલા એકે ઉશ્કેરાઈ જઈ ગુસ્સામાં હાથ પછાડ્યા.

“ બાપુ ! એકનું ઝોસડ બે. ઝોછામાં પુરું રાજનાં માનીતા આયર, એને માથે હાથ કેમ ઉગામાય ? એમની સામાં થઈ રાજ્યનો ખોદ્દ વહોરી લઈએ તો ગામ મૂકવા વેળ આવે. એવું થાય તો પછી જવું ક્યાં ? બાપ છોડો નાતો ખીજે ક્યાં છે ? ” કહી એણે બાપુને પાણી ચઢાવ્યું.

બાપુના હૈયામાં અંજાવાત ઉપડયો. પેલા જેડુતે બંદી કાઢી માર જતાવતાં કહ્યું, “ બાપુ ! જ્યોને આ સોળ ! ” કહેતાં એણે ખીઠ બાપુ સામે ધરી.

સદુના મોઢામાંથી અરેરાટી નીકળી ગઈ. ધમ્મરવાળો ધણી ઉડ્યો તલવાર ઉપર હાથ મૂક્યો ને લોહી અરતી આંખો વડે ડારતો એનો સીનો લયંદર બની ગયો. એના

હેયામાથી વેર વેર પોકાગ્તો લાવા ઉભરાઈ આવ્યો “ મારી પ્રજાને? મારી પ્રજાને આમ ગ્લદનારનું શરીર મલામત નહોતું ” કહી એ ઉભો થઈ ગયો.

નાગવાળો પાને જ બેઠો હતો એ જેટલો ગભીર હતો એટલો જ ગર્વો ને શીજો હતો ખાનદાનીના પૂતળા જેવો એ આડો કર્યો “ હે ...હે.. બાપુ! એ તો આપણા મહેમાન-આપણા આદીત ”

‘ આશ્રિત ’ શબ્દ સાલળતા જ વાળાનો પગ પાછો પડ્યો હાથ ઠરી ગયો ઉભરામા ઠકુ પાણી રેડતાં જેમ ટાટલો બેસી બચ એમ એ દીવમા ડસડસી રહ્યો ને નીચે બેસી ગયો.

“ વાડ ચીલડાને ગળે ? બાપુ ! ચાર જડ ધરતીમાં મ્હો જલાવવા વેળા નહિ રહે ” એણે બાપુને ધીરજ આપી “ બાપુ ! હું હમણા જ બર્ડ છું એમને સમજાવીશ ન માને તો બકારો દેજો, પણ આશ્રિત ઉપર હાથ નાખતા તો સૂજદેવ દીસાઈ બચ ”

નાગવાળાએ માન્યું કે બાપુ જશે ને ત્યા જોલાઆલી થતા બાજુ ચઢશે તો બાબડી પડશે, માટે હું જ પતાવી દઈશ. એમ માની એણે બાપુને શાન્ત કર્યા અને પોતે તરત ઘોડે ચઢીને આયરોના નેસ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

આજના નમતા પહોરે આયરો પોતપોતાના નેસ તરફ વગી નીકળ્યા ને આગળ પાછળ બરાડતા દોરની વચ્ચે દુકાઓની ગમગટ જોલાવતા સુવાનો વચ્ચે નાગમતીની વાતો ચલી આખાયે માર્ગ ઉપર ગૌરજની આધી ચઢી હતી

લાણુ કમવાની તૈયારી હતી ત્યાં તો દૂરથી ઘોડા ઉપર એક સ્વાર આવતો દેખાયો. પોતાની પાણીદાર માણુકી ઘોડીને રાંગમાં રમાડતો નાગવાળો નેસ તરફ ધસ્યે આવતો હતો. એના સુંદર અને ઘાટીલા દેહસ્વરૂપને જોઈ અનેક સુંદરીઓ એના તરફ મીટ માંડી રહેતી. નાગવાળાને મન પરસી મા-ખેડેન સમાન હતી; પણ સ્ત્રીઓ એના દેહસ્વરૂપને જોતાં ઘેલી ધનતી. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીવૃંદો મળે ત્યાં ત્યાં નાગવાળાની વાત ચાલતી.

આયરાણીઓએ નેસનાં ઢોર દોવા માંડ્યાં. દૂધની શેડોનો અવાજ યોધરણું ગજવવા લાગ્યો. જૂઝ બરાડા વચ્ચે ગાંડો બનેલો આખોયે નેસ પોતપોતાનાં ઝુંપડામાં ફીટલોલે ચઢ્યો હતો. ત્યાં નેસને ઝાંપે આવી નાગવાળાએ છલાંગમારી પેઘડામાંથી પગ જમીન ઉપર મૂક્યો ને નરપુંગવ સમો એ નરોત્તમ, હરીઆળી ભૂમિ ઉપર માલધારીઓના આગમન અને પડાવથી ગોકુળીયા પેઠે ગાજતી અને શુંજતી વસુંધરાને ખોળે ધીમે ધીમે ઢગ ભરતો નેસમાં પેઠો. માલધારીઓએ એને જોયો. દેટલાકે ઓળખ્યો ને હર્ષની કીકીયારી કરી: “જાણુ નાગવાળા પધાર્યા.”

સહુના કાન ચમક્યા. પોત પોતાનાં કામ પડતાં મૂકી સહુ હડી ઢાઢી સામા આવ્યા ને ભેડાએ નાગવાળાને બથમાં ધાડી પુત્ર જેટલું હેત જતાવી એને છાતીસરસો ચાંપ્યો.

ખજર અંતર પૂછતાં ભેડાએ નાગવાળા સામે જોયું તો એના ગહેરા ઉપર હર્ષને ગદ્યે ઉડીઉડી ગમી દેખાઈ. ભેડાના હૃદયમાં ભયની ઉડી ખોણમાં દાંઈક સળવળતું

લાગ્યું. એતે નેત્રો લંગાવી વાળાના હૃદયના ભાવો વાંચવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ કાંઈ સમજાયું નહિ. વલોવાઈ જતાં હૈયે એણે પૂછ્યું: “વાળા ! આજ તો અમારો ધન્યભાગ્ય કે અમારો નેસ પવિત્ર થયો. પણ આજે તમારા મહેરા ઉપર આટલી બધી ચિંતા કેમ દેખાય છે ?”

વાળો નીચું જોઈ ગયો. સ્નેહસર્યા સત્કારથી એનું હૈયું રૂંધાઈ ગયું. શરમની મારી જીભ સીવાઈ ગઈ. મહા મહેનતે એણે જોખારી દબાતાં દબાતાં નીચું જોઈ જવાબ આપ્યો,

“ ઠપકો ને વળી ઠેસ, હેતાં દલ દુખાય છે; |
આવી અમારે દેશ, કાનસૂવાનો કકળાટ કાં ? ”

“ શું છે ? ” દહેતાં ભેટા તાકી કહ્યો.

“ તમારા જીવાનો અમારા જેડુતોને રંજડે છે, મારે છે ને મોલ લેજી નાખે છે. અછો બહુ દરે છે. ”

“ ન હોય. ” કહી ભેડે ચોમેર જવતી વાડ પેઠે બીંટળાઈ વળેલા યુવાનો સામે જોયું.

શરમના માર્યા યુવાનો નીચું જોઈ ગયા. ભેંડાના હૈયામાં ઉડાવસવસો થયો. માણસોએ નાક કપાળું એમ એને લાગ્યું. પણ એ ગમ ખાઈ ગયો. સ્વસ્થ થયો ને વળતા એજાળી જોડ્યો. “ કુમાર ! હું હમણાં જ તપાસ કરું છું. હવે ફરી રાડ નહિ આવે. આવે તો આપની તલવાર ને મારું માથું. ” ભેડાએ માથું આગળ ધર્યું. જાણે નાગવાળો જાહેર કરવા તૈયાર જ ઉભો ન હોય !

નાગવાળો શરમાઈ ગયો. એણે ભેડાના બન્ને હાથ ઝાલી લીધા. આંખમાંથી શરમના રોરડા ઉભરાઈ આસ્યા.

નીચું જોઈને વાળાએ કહ્યું: “માફ કરજો. પણ બાપુનો સંદેશો પહોંચાડ્યા વિના કેમ આવે?”

‘કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ.’ કહેતાં લેડે વાત રાણી ટોળી નાળી. એટલામાં દૂધનાં બોઘરણાં આવ્યાં. નેસમાં વાત પહોંચતાં આખોયે મુંઢરી સમાજ નાગવાળાનાં રૂપનાં વખાણુ સાંભળી, જોવા આતુર થયેલો હોઈ આંગણે આવેલા મહેમાનના દર્શન માટે અધીરો બની ઉભર્યો. સામે કતાર જામેલી તે બધાંની વચ્ચે તરી નીકળતી નાગમતી કોઈ ઘાટીલી ને નમણી અપ્સરા જેવી ખીલી રહી હતી.

વાદળમાં જ્યું વિજળી, આકાશે પૂનમચંદ્ર;

પરીઓ માંહી રંભ, નાગમતી એવી નેહમાં.

વાળો લેડાનાં આતિથ્ય સ્વીકારી નેસ ગહાર નીકળ્યો. આકાંક્ષો નયનો ખેંચાયાં. એકતાર બની ગયેલાં નેત્રખેંચાણે પડખેની વસ્તુનું પણ લાન કે ધ્યાન રાખ્યું નહિ.

આરસની કંઠારેલ પુતળી જેવી ઘાટીલી ને નમણી નાગમતીના હૃદયમાં કોઈ અપાર્થિવ વસ્તુ ઉછળવા લાગી. જગજુની ઓળખાણ હોય એમ નાગને જોતાં એનું હૈયું પ્રકુલિત બની ગયું. કંપારી આવી ગઈ પણ કોઈ ભુએ તે પહેલાં એતે સ્વસ્થતા મેળવી લીધી. હૈયાના તાર ઝણઝણી ઉડ્યા, ને ખેંચાઈ રહ્યા. હૈયું ચોરાઈ ગયું. અંતર ઉઘડી ગયું. ઘડી મ્પડેલાંની સમૃદ્ધ અને ગૌરવણરી યુવતી હુંટાઈ ને પરાધીન બની ગઈ. હુંટારા પાને હુંટાયેલાં કરગરે એમ એનું હૈયું તલસતું વાળાની પાછળ પરવર્યું. હુંટારો નાગમતીના હૃદયને હુંટીને આવતો થઈ ગયો.

“ ધોરે રાંગ વાળતા ઘાળાએ એક જ નેત્રસંધાન કર્યું ને
એ નેત્ર ઘડાર નીકળી આવતો થયો. નાગમતીથી એક નીસાસો
નંખાઈ ગયો. પણ વાળાને નિહાળવામાં તણીન બનેલી સ્ત્રીઓએ
એ સાંભળ્યો નહિ. ને એ નીસાસાનો ઝીણો રણકાર પવનનં
પાંખે ચઢી દિગ્દિગંતમાં ફેલાઈ ગયો.

નાગમતી પોતાને ઝુંપડે આવી પણ ચેન પડ્યું નહિ.
ઘાળાની દૃષ્ટિએ વિષ પાયાં ને હૃદય ચમડાળે ચઢ્યું. એના
દોહના ફરીયામાં અનેક બાવલચી મોજાંઓ ઉછળતાં, પછડાતાં
ને વિખેરાઈ જતાં. ઝંઝાવાતે ચઢેલો તેનો હૃદય-સાગર
માઝા મૂકવાની તૈયારીમાં હતો.

એનાં ફેવેફેવે એક જ સૂર નીકળતો: “ નાગ....નાગ....
નાગ....” એના હૃદયનાં ઉડાણમાંથી ઉપડતા પડછંદા પડધા
પાડતા.

અકળાયેલી, વ્યાકુળ બનેલી નાગમતી ઢેહલાન ભૂલી
કિલ્લોલતી અને ધીંગામસ્તી કરતી કન્યા એકદમ સ્થીર અં
ગણીર બની ગઈ. નેસના કામકાજમાં મથાશુભ થયેલ
માનવીઓને આની ગંધ પણ ન આવી.

નાગમતીનાં લોહી ચુકાતાં આત્માં. ખીલતું. પુષ્પ
પ્રુથ્વોથી મધમધી રહે તે પહેલાં સીમળાઈ જતું લાગર
સૂળ તરસ એણે વીસાર્યા. એકાંત મળતાંએ ઘેલી જેવાં ત્યાં
ત્યાં સૂતકાર ખેસી રહેલા લાગી. તપીઓ એને બહેલાવવા
પ્રયત્ન કર્યા કરતી, પણ તે બ્યર્થ જતો.

“ નાગ ! તને જોઈ છું ને પેલાં સરોવરમાં એ
ખાતું કમળ મને યાદ આવે છે. ” સત્તરેક વર્ષની યુવાની

પ્રવેશતી અને સોળે ઢળાયે ખીલી રહેલા ચદ્ર જેવી એક
આપર સુદરીએ આવી ધ્યાનસ્થ નાગમતીનું કાફું ખેંચ્યું
વાડામા ઝુપડાં પાછળ બેઠેલી નાગમતી ઝબકી ઉઠી
સજવાઈને એણે પોતાના કપડા સંકોર્ધા

“નાગ ! આટલી બધી ગભરાઈ કેમ ગઈ ?” સખીએ
કુતુહળભામતા પૂછ્યું

નાગમતી જાનમા આવી સખીને જોતાજ એ ખડખડ
હસી પડી પોતે છેતરાઈ ગઈ એ જાન આવ્યું ને વાત
ધ્રુપાવવા ઉઠાઈ જવાળ આપ્યો, “કાઈ નહિ”

ખડેનપણી વધુ વાત કરે એ કડાકુટ એને ગમતી નહિ
પોતાના હૃદયમા થતું દુઃખ એને ડખ્યા કરતું ડોઢની
સાથે બોલબુથ એને ગમતું નહિ એણે વાત ફેરવવા ખીજી
નરક જેનપણીનું ધ્યાન ખેંચ્યું “જોને પેલું દેવળ કેલું
સુદર અને મજાનું શોભે છે ! જાણે નાગને માથે મણી !”

“નાગ ! ... નાગ કોણ ?” સખીએ સ્કેંચ જીણી
આખ કરી પૂછ્યું, ને સામે જોઈ રહી

નાગમતી ગભરાઈ ગઈ અનાયાસે બોલાઈ ગયેલો શબ્દ
એના રૂવે રૂવે લજ્જા ફેલાવી રહ્યો હેયુ આડીયુ ખન્યુ
ને હૃદયના ઊંડાણમાથી બેદામ અવસ્થામા આવતા વિચારોનો
આજો, દેખાઈ ગયો ક્યાઈ ગયેલી નાગમતી આકુળ-
વ્યાકુળ બની ગઈ

નાગમતીના હૃદયમા ગભગમણ થતી હોવાથી એનાથી
પોલી શકાતું નહિ એને ચૂપ બેઠેલી જોઈ સખીના મનમા
અનેક તરંગો આવી ગયા અનેક વિચારોની પળ પળ ઉપડી !

અને હારોની હારોમાંથી આંખો પોતાની પ્રિય વસ્તુને ગડપથી શોધી દાઢે એમ એણે એક વિચારમણુકો ઉચ્છ્વી લીધો. વસ્તુની આખી સંકળના એ પાંખી ગઈ ને સ્મિત હાસ્ય કરતી બોલી, “કેઈ ગમી ગયો લાગે છે !”

પવનની હોરો આવતાં ફૂલ લળી લળીને ખીલે એમ નાગમતીનું ગંભીર મોં ખીલી ઉઠ્યું. ગાલ ઉપર આનંદની લાલીની ટસરો ફૂટી, અને આંખમાં મસ્તીની રેખાઓ સ્પષ્ટ રેખાવા લાગી.

ધણી વળત પોતાને પ્રિય વસ્તુનાં વખાણ સાંભળવા કાન અને આંતઃકરણ મથતાં હોય પણ સ્વાભાવિક લક્ષ્ણ એ વચ્ચે પડેલો ધરીને ઉભી રહે છે, એને ધકકેલવા મથામણ કરતું દીલ કૃત્રિમ રોષ ધરતું અંદરથી મલકાતું હોય ને નાગમતીને એ વાત લખાય એમાં એના આત્માને સંતે હોતો છતાંય પોતે તદ્દન નિર્લેપ રહેવા મથતી હોય એ બતાવવાનો એનો ઇરાદો સ્પષ્ટ તરવરતો.

“એવો તે કેણુ મળ્યો કે ભલભલાને નિરાશ કરનાર. પોતે આજ નીરાશ ગની બેઠી છે ?”

“કેઈ નથી !” છણુકો કરતી નાગમતી ઉઠી ને હુંપડા તરફ નાઠી. નાગવાળો યાદ આંખો ને રૂંવે રૂંવે વેદના શરૂ થઈ. હલરો વીંછીના કંઈની વેદના એને કોરી ખાવા લાગી એની સખી એની પાછળ પડી. નાગમતીના હુંપડામાંથી ડુસકાનો સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાયો. સખી દોડીને અંદર ગઈ. એક ખુણામાં પડેડા વતી આંખો લુછતી એને લાગી. અદુમાળા તૂટી પડતાં વહેતા યયેલાં મોતી દડી હોડ ઉપર

ધા ને નાકમાં આગા મોતીની નયની પછી હાથ એમ
 ઝુમખું બાજ્યું. સખીને જોતાં જ નાગમતીયો જુસુડું મુકાઈ
 ગયું. સખી પાસે ગઈ વિરહી પતિ પોતાની અંધારી ને જોઈ
 પડે એમ એણે પોતાની સખીને છાતી સરસી દખવાને ચોપી
 લીધી. પોતાના પાલવ વડે એની આંખો લુછતી એને શાન્ત
 કરવા લાગી.

નાગમતીનું ઉછળતું અને ધબકારા મારતું વક્ષસ્થળ—
 ચંદ્ર દેખી ઉઠ્ઠિ ઉછળે એમ—ધડકતું હતું. પ્રણયનો અંજાવાત
 ઉપડતાં જ ગંભીર બન્યો હતો.

“પણ છે શું? આટલું બધું?”

અવાક નાગમતીએ નેત્રપલ્લવથી કહેવાની વાતો સખીને
 જી નાખી ને એણે હૃદયનો ઉભરો ઠલવ્યો. સખીનો ઉંઘરો
 માગંગી સખી એના અતરના ચોરડામાં પડોચા બધ.

પ્રકરણ ચોથું

આટાંક્ષા

“અરર ! મારા બાપ ! આ તારી આંખો આટલી
ગંધી દેલના પગ જેવી લાલચૂમ કેમ થઈ ગઈ છે ?
દુઃખવા તો આવી નથી ને !” સખીએ ગાલ ઉપર ધીમી
લપડાકે મારતાં પૂછ્યું.

“ના રે ! આટલાં દુઃખ શું જોઈયાં છે કે વળી આંખોય
દુઃખવા આવે ?”

બીચારી પ્રિયતા વિરહે અખંડ રાત આંસુ સંઘટી
એ આંસુ એની કાળી ધાબળી ઉપર વેરાઈ જતાં. કાળ
એ આંસુડાં ખંજેરી નાખે તે પહેલાં તો રજનીએ પોતાનાં
આંસુડાં બાજુ વીણવા માંડ્યાં હોય એમ એ પોતાના કર

લગાવી રહી હતી નાગમતીનું હૈયું લરાઈ આવ્યું ડસ-
ડમ્મી રહેલા ખારા જળ ઉલરાઈ ચા-યા ગડી ગડીને એણે
અનીને ઝોળે હૃદય ઠાલવ્યું હતું તેની આખો પારેવાની આંખ
જેવી લાલચોળ જની અર્ધ હતી વિરહવેદનાથી બળી જતી
નાગમતીએ નિદ્રા ને નિરાત નેવે મે-યા હતા

“તો રાતોગતના ઉજ્જગરા ન્હોતા કરવા તને કોણે
એવા ઉડા કુવામા ઉતારી હતી ?” મીઠી મશ્કરી કરવી
સખીએ નાગને વધુ બાળવા માડી

ગીસાળવા માણ્યોને ચીઢવવાનું પહાનું મળી જતા એ
તક જતી કરવાની માણસાઈ વીગલાને જ હોય છે એ મજાક
ની લૂટ તો ઘપાય કરી લે, પણ મજાક પાછળ રહેલી
હૃદયની મીઠાશ અખાડવાની કળા તો સીઓમાં અધાદ હોય છે

છાતી ઉપર હાથ મુકતી નાગમતીની આખો દમજની
પેઠે ખીલી ઉડી હર્ષની લાત્રી આવી જતા એનાથી બોલાઈ
અયું “કુવામા ઉનાગનારો હવે તો દેખાતોય નથી એને જોવા
તવસતી કીકીઓ પાપણોના પડદાને ધડકેવી દે છે, ને દાનમાં
ઝીલું ઝીલું ગણગણી જતા હોય એમ હૃદયના ઉડાણમાં
વાગતા ભપુકાગ મારી નિદ્રાને નસાડી મૂકે છે ”

“તે આહી જેઠે જેઠે તું આમ રડયા કરીશ એટલે
એને લાગવાની કા ? તારી તે એને શી પડી છે ?”

“સાચુ છે પઠ્યું હોય એ લોગવે બીજાને એની
શી પીડા ? કહે, હું કયા જાઉં ?” આમ કહેતી નાગમતી
એને ગળે બાઝી પડી “ઘોલ, ઘોલ, કયા મળશે એ કંચી-

વાળો ? મારા હૈયાનાં કપાટ એ આવી વિના ખોટવાયાં છે. એને ઉઘડાવવા માટે એને ક્યાં દુંદવો ? ” મોઢામાંથી સરી પડતા શબ્દોએ એને વિદ્વજ્ઞ બનાવી મૂકી. એને લાન પણ વધું નહતું કે એ શું લવતી હતી.

“ રાક્ષામાં ! ” કહેતાં સખીએ એને હજવેથી હટશેત્રી. ધડકતા કહેજે એ પડતી પડતી લોતને અઢેલી એની સામે તાકી રહી.

હસતી સખીએ એનું બાવડું અટ્ટી જોળામાં ટીપી ને હીમેથી કહ્યું : “ પણ રાક્ષામાં હાથ નાખતાં અટ્ટી જરા જોજે ! માહી જોઢેલા કૃષ્ણધર ડાંખ ન દે. નહિ તો એ મજ્જિધરનાં વિષ તારો છાં લેશે. નાગનાં મણી તેવાં સહેલાં નથી, સમજ કે ? ”

“ તો એ વિષનાં પાન કરી, એને પચાવી આવતે મરે એની નાગણુ ધર્મશ. ” વાહીની મોરલી ઉપર મીટ માંડી નાગ રોલે એમ માલનના રાહ દુંદવી નાગમતી કૃષ્ણેલી ગપવાઈ બની. એનું હર્ષવેશું હૈયું હિલોળે પ્રથમ હતું એ ઉછળતું, પછડાતું ને ગભરાઈ, જઈ ચક્કર ચક્કર લમરી ખાઈ ઉંડું ઉતરી જતું.

પાછળથી આવીને એની ધાબળીની ઢોર આવતા પાછડીની કોટે એ કૃત્યનાવિહારી બનીને લેટી પડી. પાછેડ હાલસરી દિવેલે લોઈ એને ખલે પોતાનું શીર લટકાવી રહ્યું. મા દેખાવ લોઈ નેસની આયરાણીઓ નાગમતી તરફ પાકી રહી. “ નાગમતીનું તો ફટકો ગયું લાગે છે ! ” કહેતી મેકે ચાલવા માંડયું.

“હવે તે કાંઈ નાની છે?”

“પણ એને કોઈએ ક્યાં ગમે છે? એને તો કોઈ મોટો રા’સાંગો ગોતવો છે!”

“કાળી દીલી એસશે ત્યારે આંખ ઉઘડશે, એનાં માખાપે ખીચાશં એના હુએ સુકાઈને સલો થઈ ગયાં છે.”

“પણ કોઈની દેન છે કે એની સામે ઉંચી આંખે જોઈ શકે? સાક્ષાત્ જગદંબા જેવી છે.” કહી ખીજીએ પેલીને પાછી પાડી. નાગમતી આ બધું સાંભળતી હતી ને એથી એનું હૈયું ઘડી ઘડી કંપી ઉઠતું.

સખીની સૂચનાથી એને પ્રેરણા મળી. તાજું વલોવેલું માખણ એણે ચૂલે ચઢાવ્યું ને તાવણ ઉતારી એ સોનાના શુંપડા તરફ ચાલી.

આંગણામાં ઢોરનાં છાણુ અને ગામૂત્રથી ખાંદણુ જામી હતી. વધી પડેલા મચ્છર અને ઠાંસને હટાવવા આંગણામાં છાણુનો ગોર સળગાવી ધૂમાડો કર્યો હતો. ને સોનાં અંદરનાં ભાગમાં બેઠી બેઠી કાથરોટમાં લોટ મસળીને રોટલો દીપતી હતી.

નાગમતીએ અંદર ડોકીયું કર્યું ને ધીમેથી પૂછ્યું,
“સોનાં, આજ ધી વેચવા તારે ગામમાં જવું છે?”

“જવું તો છે જ ને. પણ આ હીરાં હજી ક્યાં નીકળી છે? એને જળેથી ઘર જ છુટતું નથી.”

“મારેય આવવું છે. મને સાદ તો કરજો.”

“તારે?” તાજુજ બની સોનાં નાગમતીના મોં સામે તાકી રહી. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે નાગમતી ગામમાં

આવવા કેમ તૈયાર થઈ, એ વિચાર એના અંતઃકરણમાં ઘોળાવા લાગ્યો. એની આંખો સ્હેજ લંબાણી. પણ નાગમતીના સ્હેરા ઉપરથી કંઈ કળાણ નહિ.

“જાવ ત્યારે મને સાદ કરજો.” કહી નાગમતી ચાલતી થઈ.

“પણ તારે શીદ આવવું પડે? અમે તારૂં છી લેતા જશું ને તે વેચીને જે લાવવું હશે તે હટાણું કરતાં આવશું.” તેના ભેદ પામવા એનાંચે વિવેક કર્યો.

“ના, ના. તમારે ક્યાં જોઈએ ભાર હોય છે તે વળી મારા ભાર વળગાડું.” આટલું કહી નાગમતી હસતી હસતી જવા લાગી.

“તું આવતાં જતાં યાદી જઈશ. એવડા મોટા જામમાં તારૂં કામ નહિ.”

“આજ તો શહેર જોવાનું મને મન થયું છે.” કહેતી નાગમતી દૂર દૂરનાં આકાશ સાથે વાતો કરતાં ઉંચાં મકાનો અને છાપરાં તરફ લાખી નજરે તાકી રહી. હૃદય ખેંચાઈ જલદી શહેરમાં પહોંચી જવા ઉડવાની તૈયાર કરતું હોય એવો ઉછરંગ એના અંગે અંગમાં ઉલ્લાસ રહ્યો હતો.

“કાંઈ દિ નહિ ને આજ કેમ એને આવવાનો આટલો ઉછરંગ-ઉમંગો આવ્યો છે? દાળમાં કાંઈક કાળું લાગે છે! આપણી સાથે જ છે ને! એટલે હશે એવી ણખર પડશે.” જામ મનમાં જ બોલતી એનાં ચૂલા પાસે ગઈ ને નાગમતી પોતાના ઘર તરફ ગઈ.

સાચવા દિ ચઢ્યો ત્યાં તો આયરાણીઓનું ટોળું

માથે ઘીની તાવણી અને પીઠે બાધેલી ધાબળીની ઝોળીમાં નાનાં છોકરાં લઈ શહેરના માર્ગે ચઢ્યું. લાંબા પેટનાં બહાં કાપડાં અને માથે છુટા કામળા ઝોઢી મલપતી હાથણી જેવી ચાલતી મહીયારીઓ વચ્ચે ઈંદ્રાણી જેવી ઓપતી નાગમતી માથે તાવણુ મુકી ચાલતી હતી. એને જોઈ સહુ મહીયારીઓ હસતી. કેમકે તાવણુ એને લગતી નહોતી ને બધું વરતું લાગતું. આખું ટોળું અંદરે અંદર ગુપ્તગુપ્ત આંખના ઇસારાથી સદેશા ચલાવતું “કોઈ દિ નહિ ને આજ આ શું ? નાગમતી ઘી વચવા કેમ આવી ?”

“શું કરે ? સાથી ઘી બગાડતા હશે.” એક ગણુગણી.

“ના રે, સાથી છે તો બીયારા બધાય નીતિવાળા, વિશ્વાસુ ને સલા. એટલા માટે એ આવે એવી નથી. એણે ઘર કે દિ એવાં વહાલાં ક્યાં હતાં ?” બીજાએ આંખ મીચકાવી.

સહુનું ધ્યાન નાગમતી તરફ ખેંચાલું. નાગમતીનો પગ આજે જોરથી ઉપડતો હતો. એના હૈયામાં અજબ ઉલ્લાસ હતો. નાગવાળાના દર્શન માટે એ અધીરી બની હતી ઉલ્લાસ અને અધીરાઈને લીધે એને પાંખો આવી હતી. અખંડ રાતના ઉબ્બગરાને લીધે એની લાલ થયેલી આંખોમાં હર્ષના ઓઘ નીતરતા. મોટી દેખાવી છતાં ઝીણી પડી ગયેલી આંખોમાં આકાંક્ષાની વેધક દૃષ્ટિ દેખાતી. એની કીંક્રીયો, પાંપણો પાછળ સંતાકુકડી રમતી છુપુ છુપુ હસી લેતી ચહેરા ઉપર ઘડી ઘડી આનંદની સુરખી ચોમાસાનાં દોડતાં વાદળાં પેઠે આવી સરી જતી.

નાગમતીનો પગ જમણા જોરથી ઉપડતો. પોતાના દેહનું પણ એને પૂરું ભાન ન હતું માથા ઉપરની તાવણુ હમણું

પડી કે પડશે એમ સહુને લાગતું. સહુનું લક્ષ્ય નાગમતી તરફ જે'ચાઇ રહ્યું હતું. બહાલા કરી માનેલા નાગને મળવા બેકામ બનેલી નાગમતી જાણે એકલી અટુલી ચાલી જતી હોય એમ સહુને લાગતું. એના ઈવેરેવે નાગ-નાગના ભણકાર વાગી રહ્યા હતા.

કેડીમાં પડેલો પત્યર હમણાં નાગમતીને ઠેભે ચડશે, ને ઠેસ વાગતાં તાવણુ સોતી-(સાથે) નાગમતી પડશે એમ જોતાં જ એક જણી તેની પાસે ધસી આવી. જો ચીસ પાડે તો હેબકી ગયેલી નાગમતી પડી જાય એમ ધારી બીજાએ પાછળથી એની તાવણુ ઝાલો લીધી, ને ત્રીજાએ સામે આવી આડી ઉભી રહી એને આગળ વધતી અટકાવી. બેકામ બનેલી નાગમતી ઠાંધ સમજી ન શકી પણ સ્થંભી ગઈ, ને ચક્રાવકળ આંખો ફેરવતી ચોમેર જોઈ રહી. મહીયારીઓનું ટોળું ખડખડાટ હસી પડ્યું. લજવાઈ ગયેલી નાગમતી નીચું જોઈ રહી.

સમીચાણના પાદરમાં પગ મૂકતાં એ ગગનવિહારી બની. બન્ને બાળુએ માનવ મેદનીથી ઉલસાતી બનારો અને હેરો હેયું દુખાય એટલી ઘરાકીને લીધે ઉઘોગી રસ્તાઓ વીધતી નાગમતી સોંસરી ચાલી ગઈ. દુકાનોમાં ખડકાયેલી વસ્તુઓ એને આકર્ષી શકી નહિ. મનુષ્યો ના પહેરવેશ કે મકાનો એની દૃષ્ટિમાં આવ્યાં નહિ. દેખતી-છતી આંખે અંધ જેવી એ સંગાથ પછવાડે મૂંગી મૂંગી ઢોરાતી હોય તેમ ચાલી ગઈ.

ધીના એક વેપારીની દુકાન આવતાં આયરાણીઓએ તાવણા ઉતારી ને વેપારી હંમેશનો-નથુકનો ઘરાક હોવાથી એણે તરત જ કાંટો માંડયો. તાવણાનો તોલ થતો નય ને હીસાબ ચૂકવાતો નય. નાગમની બાધોલા જેવી એક બાણુ બેઠી બેઠી ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગઈ હતી. એની આંખો કાંઈક શોધવા મથતી પણ ક્યાંઈ કરતી નહિ. એના આશા તાંતુઓ એક પછી એક તૂટી જતા એ કદખી રહી હતી.

“અલી નાગ! તારૂં તોળાવી લે ને!”

બેબાકળી ઉંઘમાંથી જાગી હોય એમ નાગમતી સફાળી ઉઠી. અણુમણુતાં એણે પોતાનાં પોયણા જેવા હાથવતી ધીના લોંઘા તાવણામાંથી ઉખાડી ધી કુડલામાં રેડવા માંડયું. વાણીઓ કાટાના ખીલ્લા સામે ભેઈ રહ્યો હતો. ત્યાં તો દિગ્દિગંતને ભેદતી આવતી કોઈ આનંદ લહરી સરખો એક અવાજ આવ્યો: “નાગબાપુ નીકળ્યા.”

ને નાગમતીના કાનમાં અમૃત રેડાયું. મીઠાં બોલ સાંભળી એની છાતીના ધબકારા વધ્યા. એની આતુર આંખો ધી ઉપરથી બબ્બર તરફ ખેંચાઈ અને પ્રબલતા રામ રામ બીલતા નાગવાળાને દૂરથી ઘોડા ઉપર આવતો એણે ભાળ્યો. એ ભાન બૂંલી, ને ધી કુડલાને બદલે જમીન ઉપર પડવા લાગ્યું.

તાવણુમાંના ધીની જાડી ધાર કુડલાને બદલે લોંચ ઉપર પડવા લાગી. વાણીયાએ આ બોલું ‘એ...એ....આ ધી ટોળાય છે.’ કેતાકને વાણીયાનો સાદ ફાટી ગયો, તોપણ નાગમતીનું ધ્યાન એના તરફ ખેંચાઈ નહિ. એની આંખો

અને ગન એની ક્ષોન્ધિય સાથે નાગવાળાને નિરખવામાં ચોટી ગયાં હતાં. હવે વાણીયો વલોવાઈ ગયો. એણે હાથ ઝાલીને નાગમતીને હચમચાવી. “અરે બાઈ ! આ બધું ઘો ઢાળાઈ ગયું ! ત્યાં શું બેવાનું છે ? આ તારું ઘી બધું હેઠું હાડ્યું ગયું.”

નાગણુ જેવો કુંકાડો નાખતી. નાગમતીએ લાલચોળ આંખો કાઢી એક ઝટકે મારી હાથ તરછોડાવી લીધો ને ખોલી, “જય તો ઘોળ્યું જય. તેમાં તારે શું ? આવો જોગ ફરી ફરીને ક્યાંથી આવશે.”

“ઘોળ્યાં જય રે ઘી, આળુનાં ઉતારનાં,
ધન્ય વારો ધન્ય દિ, નીરખ્યો વાળા નાગને.”

વાણીયો તો નાગમતી સામે જોઈ જ રહ્યો. “આ તો કોઈ ગજબની બાઈ લાગે છે. ઘેલી થઈ હશે કે શું ?” વાણીયો મનમાં ગળડયો. “....ક્યાંઈક ગાંડી થઈ જશે.”

નાગમતી નાગવાળા તરફ આનંદથી ઉછળતા હૈયે જોઈ રહી. વાળાએ વાણીયાના હાટ પાસે આયરાણીએનું ટોળું પોતાની સામે તાકીને ઉભેલું જોયું. આંખોના પિકારને તીરસ્કારતા વાળાએ હાલ ઉંચકી આડી ધરી. નાગમતીના નેત્રોનું અમૃત ઝુંટવી લેતી આ કાચબાની પીઠની બનેલી હાલ એને શોક્યના સાલ જેવી લાગી. એના હૈયામાંથી હાથ પોકારાઈ ગઈ. વેદનાભરી લાગણીનાં પૂર વહાવતાં એ ગળડી:—

“બધી જોવે બજાર, પ્રિતમ ! તમણી પાઘને !
અમણી કીં અભાગ, ધમ્મરના હાતું દીયો ?”

અરેરે ! આ આખીયે જાનરનાં લોક કેવાં ભાગ્યશાળી છે ? આજે આવતી વખતે કોઈ અભાગણી સામી મળી હશે, કે બીલાડી આડી ઉતરી અપશુકન કરી ગઈ હશે, કે હોઠે આવેલો અમૃતનો ખ્યાલો ઢાલરૂપી શોક્ય ઝુંટવી ગઈ, અને મને તૃપ્તાતુરને તરસી-ટળવળતી રાખી. મારાંએ કેવાં કમભાગ્ય છે ? ગુણે ભવ મેં શા પાપ કર્યા હશે કે આમ જાણી મરવું પડે છે ? આંખોમાંથી દુઃખ ઓઢાઈ ગયું. ને ઉઠતું પાણી વરાળ જાની ઠરો જતાં ફેરે ચાલ એમ નયનસરવરીયામાં જળ વિરહતાપથી વરાળ જાની પાપલોના પંખે શીળાં બનતાં આંસુ ફેરાંના રૂપમાં ગાલ ઉપર ઝાકળગિન્દુ જેવાં ઢડી પડ્યાં. આયરાણીઓનાં ચિત્તમાં ખગલજાટ થયો. સહુ આયરાણીઓએ માન્યું કે વાણીઆએ નાગમતીનું કાંડું ઝાડ્યું એથી તેને ઓછું આન્યું લાગે છે.

વાણીઓ છોલલો પડી ગયો, ને પોતાને કામે વળગ્યો. સહુ ઓશીયાળાં બની ગયાં. નાગમતી કેમ રોઈ પડી ? એ પ્રશ્ન તો વણુછેડયો સમેટાઈ ગયો.

પ્રકરણ પાંચમું

તળાવને કાંઠે

મુલાતના ઉગતા સૂર્યનાં બાળમુદ્દ કીરણોમાં ટહાતા, ઘરકામથી પરવારી નવરી પડેલી એક યૌવના આશરીની ઠેરે ઉભી ઉભી ચાંલવાના ટેકે દૂર દૂરથી સપાંકોરે દેખાતા માર્ગ ઉપર કોઈની વાટ જોતી હોય એમ લાંબી નજરે તાર્કી રહી હતી. હાંમેશનો આ એનો ક્રમ હતો. એનો હેઠ મુકતો જતો હતો. ઘડીએ ઘડીએ એ માર્ગ ઉપર જોઈ રહેતી, અને એના ચિત્ત-ચારને આવતો ન દેખતાં એના એકા ઉપર નીરાશાનું વાદળ ધસી આવતું. ઉજ્જવળ મુખચંદ્ર એ નીરાશામાં સ્થાન વધને આંસુકાં સારતો ને એના હૃદયના ધબકારા નીસાસો નાખતા.

પારકો પલ્લો હોવાથી નાગમતીનો છવ સ્થિર થતો નહિ ઘરકામમાં છવ પરોવાતો નહિ, કોઈની સાથે વાત કરવી ગમતી નહિ, કે ક્યાઈ એન પડતું નહિ એ સવાર, ખપોર, સાજ એક જ રટન કરતી એક જ માર્ગે જાણે કોઈની રાહ જોતી હોય એમ તલસતી આખે જોયા કરતી

પણ જેની એ આ રીતે રાત દિન જ ખના કરતી ને રાહ જોતી, એને તો ખ્યાલે ન હતો ન્હોતું એના હૃદયમાં આકર્ષણ કે નહોતો એ મોહજાળમાં અટવાઈ ગયેલો કીડો, કે નાગમતીની પાછળ વિન્હુલ ખની ભમતો ફરે નાગમતીના હૃદયની વ્યાકુળતાનો કીડો તેને કોરી ખાતો, પણ એનો ખ્યાલ નાગવાળાને ક્યાથી હોય ? જેને એની કલ્પના જ નથી તેને એ ખ્યાલ ઉફલવે જ શી રીતે ?

અકેળાયેલી નાગમતી આકુળવ્યાકુળ થતી તળાવ તરફ ઉપડી પોતાની એક ગોઠણ ત્યા લુગડા ધોવા ગયેલી, એને જોતા જ નાગમતીએ બાળકની માફક હર્ષની ચીંચીયારી કરી ને એની પાસે દોડી જઈ એને લેટી પડી એકાત મળતા પેટ ભરી ભરીને પોતાની ગોઠણ સાથે એણે વાતો કરી હૃદયને ઠાલવ્યા

ગોઠણે આશ્વાસન આપ્યું ને એ પોતાની ધોણુના લુગડા ધોવા લાગી નાગમતી કાછડો વાળી કીકીયારી કરતી તળાવમાં પડી ને તરવા લાગી અને પછી તો ઉજળી દુધ જેવી નાગમતી ભીંજાએલા શરીરે પાણીમાં તરતા લીલી કેળના સ્થૂલ જેવી ચમકવા લાગી જાણે કોઈ જળપરી જળવિહાર કરવા ઉતરી પડી હોય ! એવો દેખાવ થઈ રહ્યો લાલ

હીંગળા જેવા પગની લાતો ભારતી પોયણી જેવા ભુગ-
દંડોને પાણીમાં ફેલાવી પાણી ખાંપતી તેણે પોતાની દેહલતાને
વેગ આપ્યો. જળતરંગો એક પછી એક વધતા ગયા
અને સરવરનાં પાણી હિલોળે ચડ્યાં. એમાં એક હલેમુ
જેરથી આંચું અને કાંઠે ગોઠણનાં લુગડાં પોવાના ખારાની
ઢગલી પલળી ને તણાઈ ગઈ. ગોઠણે આ જોયું ને એને
પાત્તો ગયો. “નાગ ! જેવી નથી ? આ બધો મારો ખારો
પાણી થઈ ગયો. જોઈ ઈતો તને વરનારીને !”....

“હું !...તારા ખારાનું પાણી થઈ ગયું પણ તું તો પાણી
નથી થઈ ગઈને ?” કહેતાં નાગમતીએ જેરથી પાણીમાં
પાડું મારી અને જોળામાં જળ લઈ હજારો છાંટા ઉડાડી એની
ગોઠણને ભીંજવી દીધી. આથી ગોઠણને અમીમાં ઘી રેડયા
જેવું થયું. પણ નાગમતી ક્યાં ગાંજી બાય એવી હતી ? છેવટે
ગોઠણ અકળાણી, મુંઝાણી અને તેનાથી હસી જવાયું.
નાગમતી પણ ખડખડાટ હસી પડી. મસ્ત થએલી નાગ-
મતીની મસ્તી વધી અને પાણીમાં માછલીની જેમ ધુમરી
એ ખાવા લાગી. માથાનો અંગોઠો છુટી ગયો અને કાળો
નાગ કરંડીયામાંથી છુટો થઈ ડોલવા માંડે એમ પાણીમાં પૂંઠ
ઉપર ડોલવા લાગ્યો. એના કાળા લગ્નર જેવા વાળની
લટો સર્પાકારે જળમાં પથરાઈ જતાં એના ગોરા વદનને વધારે
સુંદર બનાવી મૂક્યું.

ઘડી ઘડીએ એની ચકોર આંખો તળાવની પાળ તરફ
ફરતી. રખેને કોઈ આદમી આવી ચઢે એ એને લીતી હતી.
પણ અત્યારે એવું કોણ નવરું હોય, એમ ધારી એ વળી
પાછી તૈાકાને ચઢતી.

“નાગ ! રહેવા દે !” કહેતી ગોઠણ કપડાં તારવવા તળાવમાં ઉતરી. નાગે તેને ખેંચી લીધી એટલે જાનને ફળકીદા રમવા લાગી. જાણે કોઈ સારસ-બેલડી જળવિહારમાં મસ્ત જની ગઈ ન હોય ?

કાંઠેના વંડલા ઉપર બોલતાં પંખીઓનો કલરવ, આંખા ઉપર ટેહુકતી કોયલો અને આસપાસની હરીયાળી જમીન તથા વૃક્ષઘટાથી તળાવની આસપાસ કુદરત ખીલી રહી હતી, એ સાથે ભજેલી નાગમતીની નિર્દોષ મસ્તીથી તળાવમાં સૌંદર્ય ઉભરાઈ આવ્યું હતું.

એકાંત સરોવર આ બે ગોઠણોના વિનોદમાં એકલતા ભૂલી ગયું હતું. શાન્ત વાતાવરણમાં કુદરત પણ તેમની સાથે હરીફાઈમાં ઉતરી હોય એમ લાસ થતો.

એટલામાં અચાનક ઘોડાએ હાવળ કરી ને લજ્જતથી છુબ્ધ થતી ગોઠણે પોતાનાં કપડાં સંકીર્યાં. પણ પાણીમાં ફળકીઓ મારતી ને રમતમાં મસ્ત બનેલી નાગમતીને તેની ખબર પડી નહિ, ને ગોઠણ હાકલ મારી તેને સાવધ કરે તેટલામાં તો વાળો પોતાના ઘોડાને તળાવના સામા આરાની પાળ ઉપર લઈ આવ્યો. અજાણ્યા પુરૂષને જોતાં જ ઓઝો ડગ્ગાઈ જાય અને પોતાનાં અંગ ઉપાંગ સંકેતો બેસી જાય એ તો કાઠીયાવાડી જ્ઞાનદાની છે. એક નવયૌવના સ્ત્રીને પાણીમાં શેલારો દેતી જોઈ વાળો તળાવમાં ઘોડાને ઉતારતો પાળે જ ધસી ગયો ને તે સાવધ થાય એ માટે એણે આડું જોઈ ખોંખારો ખાધો.

ગોઠણે ચેતવી ને નાગમતીના અંગ ઉપર ઝોટણું ફેંક્યું, તે તેણે ઝોટી લીધું. સચલીત અને બેળાકળી યથેલી નાગમતી લગ્નની મારી નીચું જોઈ ગઈ અને વાળે ઘોડું પાણી પાંચાં આરે ઉતાર્યું.

નાગમતીએ તોરછી નજરે જોતાં ઘોડું તથા સ્વારને ઝોળખ્યા. તેના હૈયામાં કોઈ અજ્ઞાન ઉદ્ઘાસનાં પૂર આવ્યાં. ઘોડાએ, પાણી પી લીધું એટલામાં આનંદની એક કીકીયારી પાડી ને બેશુદ્ધ બની નય તે પહેલાં તો એણે પાણીમાં ફરી પડતું મૂક્યું, ને તરતી તરતી એ સામા આરા તરફ ધસી. થોડે દૂર ઉભી રહી એણે વાળા સામે જોઈ કપકો આપતાં કહ્યું, “જોતા નથી? તળાવમાં સીઓ હાથ છે તે?”

“ખબર નહોતી, અને મારે તો પર સી માખેડેના સમાન છે.” વાળાએ શરમાઈ જતાં બચાવ કર્યો.

“પણ કોઈ કેમ બેઠું હોય એનું તો મરદ માણસે ધ્યાન રાખવું જોઈએ ને? એકાંતમાં સીઓને આરે આવવું એમાં કંઈ મરદાઈ છે?”

શબ્દે શબ્દ ડામતી એ આયર કન્યાની હિંમત જોઈ વાળો હધાઈ ગયો. પોતાની બૂલ થઈ એમ એને લાગ્યું, પણ હૃદયમાં ફોલને બદલે કોઈ બીજા તંતુ ઉછળી આવતા એને લાગ્યા. એની કીકીઓ ઉડું ઉડું હસવા લાગી ને એ સીનાં નડાં કપડાંમાં ચોલી રહેલી નાગમતી તરફ અનીમિષ નયને જોઈ રહ્યો.

તળાવમાંથી પાણીનો ઝોળો ભરી વાળા તરફ ઉડાડતી નાગમતીએ અર્ધ આંખી ગુપ્ત પૂજન કર્યું, ને છેલ્લે ગુસ્સે :

નાનો ખોટો ડાળ કરતી બોલી, " જાવ, હવે અમારે નહાવાનું માડું થાય છે. "

પણ વાળાના પગ ચંલી ગયા હતા. તેનું ઘોડું આગળ જવા થનગની રહ્યું હતું, પણ વાળાને અહીંથી ખસવાનો વિચાર સરખો પણ આવતો નહિ. નાગમતીએ મ્હેણાં માર્યાં ને પાણીની અંજલી લઇને એની તરફ ઉડાડી. રસછાંટણાં અને ફેનેહ-પંમરાટે લીંબતો વાળો કોઇ સ્વર્ગભૂમિ ઉપર વિહરતો હોય અને સામે સ્વર્ગની અખસરા ઉભી હોય એમ દેખાયું.

" દરબાર ! અમારા જેવી સ્ત્રીઓ સાથે આમ એકાંતે વાત કરવામાં તમને શું મળ પડે છે ? " નાગે મીઠી ટકોર કરી.

" ખબર નથી પડતી; પણ હૃદય અહીંથી ખસવા ના દહે છે. " શરમ છોડતા જતા વાળાએ ધીમેથી જવાબ આપ્યો.

" ઠેર ઠેર આમ જ કરતા લાગે છે, ને ડાળ ત્યારે મહારાજ રામચંદ્રનો ! "

" એટલે ? "

" તે દિ બજારમાં મહીયારીઓને ભેઈ ઢાલ આડી ધરતા હતા ને આજ આમ કહો છે. શું સારા કહેવાતા માણસો પણ આવા ખેલ ખેલતા હશે ? "

વાળો ઠડોગાર બની ગયો આવી નવયૌવના સુંદરીને શો જવાબ આપવો તે એને સૂઝ્યું નહિ. ઘણી વખત કેટલાક માણસો પોતાના મનુષ્યત્વમાં ઘણાને આંશુ દે છે, ત્યારે કોઈકથી અંજાવું પણ પડે છે. આજે વાળો નાગમતીના-એક સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વ આગળ દબાતો જતો હતો.

એ નીચું જ જોઈ રહ્યો ને ઘોડાને પાછી પાછ તરતજ પાછો વાળ્યો.

નાગમતીને ઠંપારી છૂટી, તેને મનમાં ચર્ચુ કે ખોટું તો નહિ લાગ્યું હોય ?

વાળાને વધારે વાર રોકવા અને ધરાઈને વાતો કરી લેવા અધીરી બનેલી નાગમતીએ સરી જતા વાળાને, વાતે વળગાડી રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યો. “દરબાર ! તમને ખોટું તો લાગ્યું નથી ને ?”

“નહિ ખોટું લગાડ્યું શું કામ આવે ? તમારા જેવી સુંદરીના મોહાનાં એવાં વેણુ પણ ક્યાંથી ?” ધીમેથી ડામતો મર્માળા શબ્દો બોલતો વાળો વધુ છટ લેતો બોલ્યો, “પણ તમે છો કોણ ?”

“હું ?” ને નાગ હસી પડીને બોલી, “શું મને નથી ઓળખતા ?”

// “હૃદયે ઓળખ્યાં છે, પણ હું આંખે નથી ઓળખતો. ” બન્ને ઘડીભર ચૂપ થઈ ગયાં. વાળે વળી પૂછ્યું, “રહો છો ક્યાં ?”

નાગમતીએ હાથ લંબાવી આંગળીએ પોતાનો નૈસ બતાવ્યો.

“સવીયાર્ણ સરધાર, બેય તરોવડ ત્રેવીએ, |
એકે વણજ વેપાર, બીજે મર્માળાં માનવી.”

“શું તમે ભેડાના નેસમાં રહો છો ?” આશ્ચર્ય પામતો વાળો ફાટી આંખે નાગમતી તરફ જ તાકી રહ્યો.

“ હા. ભેડાના નેસમાં ને એના જ કુટુંબમાં. ”

મધ્ધમતાથી નાગમતીએ જવાબ આપ્યો.

“ એમનાં જાહેન ? ”

“ ના, દિકરી. ”

વાળાના હૃદયમાં કાંઈ કાંઈ થઈ ગયું. એણે પોતાનું જીવનનિવ નાગમતીને સોંપી દીધું. તે જ ક્ષણે નાગમતીએ પાણીમાં પડી એક ડુબકી મારી.

વાળો વિચારમાં ને વિચારમાં ઘોડું હાંકી ચાલતો થયો.

નાગમતી પાણીમાંથી ઉપર નીકળી જૂએ છે તો વાળો દેખાયો નહિ. “ શું ચાલ્યો ગયો ? ” એના મોઢામાંથી ચીસ નીકળી ગઈ, ને એ ચત્તીપાટ પાણી ઉપર પછડાઈ પડી.

એના પડછદે ગાજી ઉઠતી વનરાજી ને તળાવનાં મોજાં પોતાના હરીફ ઉપર વિજય મેળવવા બમણા જોરથી પડ્યો પાડી ઉઠ્યાં.

પ્રકરણ છું

એનું ફટકી તો નહિ જાય ?

“ વાળા, આજ આમ અબોલા કાં ? ” ઉંદરાટા પડંબુ વાળીને સૂતેલા વાળાના પલંગ પાસે ઉભેલી આછાલદે કાચની પૂતળી જેવી એના પગનો અંશુકો પકડી હલાવતી બોલી.

છુટો ચોટલો, લબ્ય કપાળ ને તે મધ્યે ચોભતો તારલાચો નાનકડો ચાંદલો, ડાબા ગાલ ઉપરની નાનકડી કાળી ટીલડી એના રૂપની ઉજ્જવ પૂરતાં એની આંખની કીકીમાં તમતાં સાપેલીયાં, પહેરેલાં વસ્ત્ર સોંસરવી દેખાતી ક્રોમળ મુલાયામ એના દેહની છટા અને મનોહર બાંધો ભેદ વાળો ગાંડોતુર બની જતો અંગમરોઠે ચોભતી સુંદરી વાળા ઉપરનો પોતાનો પ્રભાવ આજે સરી પડતો નીહાળી રહી. એના

હૃદયમાં ખળભળાટ થયો. લીતે નખવતી કરેલા લીટા એની નજરે ચઢ્યા ને સ્ત્રીસ્વાભાવિક ધર્ષાથી એણે પ્રશ્ન કર્યો :

“ આજ આટલા અબોલા કા ? કોઈ મનમાં ચડી છે કે શું ? ”

અબોલ વાળાએ પગ જેચી લીધો અને જાણે ઉડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો હોય એમ સૂનમૂન પડી રહ્યો હો મેશના મોજલા વાળાને આજ આટલો ઉદાસ લેઈ આણુલદેને એણે આવ્યું પોતાનું અગ્નાસ્ત્ર છોડ્યું ને નેત્રની પાપણની ઝાપટે મોતીની માળા તુટી પડતા અશ્રુ-મોતી સરી પડ્યા.

હિખકા ભરતી આણુલદે તરફ નજર પણ ફેરવ્યા વિના વાળે ઠેકઠો માર્યો ને સામે દેખાતા બારણાને ધકેલી ઝોરડામાં પેસી ગયો અદરથી બારણું ગંધ થઈ ગયું ને આણુલદે શોકાતુર બની નીચે ફસડાઈ પડી.

ક પતિજીવનની મોજમાં વિષના બિંદુઓ પડેલા એણે નીહાળ્યા એનું હૈયું વિચારવમળે ચઢ્યું ‘ શું મારામાં રૂપ-સૌંદર્ય નથી ? યૌવન નથી ? કંઠ નથી ? શું નથી ? મારા કરતાં વધુ આકર્ષકકર્ષ સુદરી ઉપર એના મન મોહ્યા હશે ? વાળા ! વાળા ! તને આ શું સૂઝ્યું ? ’ એનાથી બોલાઈ ગયું મે હૈયામાંથી બળતી જવાળાઓ ગહાર નીકળી ગઈ એનાથી હાથકારાની ચીસ પડાઈ ગઈ એ બેલાન થઈ નીચે પડી ગઈ ચીસ સાલળી દાસદાસીઓ દોડી આવ્યા, પવન નાખ્યો, ને શુભાળજળ છાટી એને શુદ્ધિમાં આણી નેત્રના પોપચા ઉઘાડી એ ચોમેર ચકળવકળ નજરે તાકી રહી કોઈ

હુનીઆમાં ફરી આવી હોય એમ એને લાગ્યું. “વાળો ક્યાં ?” એનાથી બોલાઈ ગયું.

માણસોએ દોડતા જઈ વાળાને વાત કરી પણ એણે તો ધ્યાન પણ આપ્યું નહિ ને મોં ફેરવી પગથીયાં ઉતરી આદ્યો ગયો. નોકરો આજ્ઞા જતા વાળા પાછળ તાકી રહ્યા. અંદરો અંદર દાસદાસીઓએ મર્મમાં નેત્રસંકેતથી વાતો કરી લીધી કે “કાંઈક ઝગડો થયો લાગે છે.”

ને વાળો અને આણલદેવએ અંતર વધતું આદ્યું. ‘ડાંગે માર્યા પાણી જૂઠાં ન પડે’ એ કહેવત ખોટી પડી. હવેથી પડકાર પાછળની રમત ઉપર આણલદેવે નજર રાખવા માંડી.

x

x

■

“બા ! બા ! આજ તો.....” ઘસી આપવી દાસી એકદમ રાણીના ચોરડામાં ગઈ. બોલતાં તો બોલાઈ જવાયું પણ એકદમ ભાન આવતાં ચૂપ થઈ ગઈ.

“અલી શું છે ?” રાણીનો સત્તાવાહક સ્વર આંચો. દાસીની જીભ શીવાઈ ગઈ હતી. એના કાળજામાં ભયની ફડક પેસી ગઈ હતી. વાળાને ખબર પડે તો વાળો ગરદન દે અને ન કર્તુ તો રાણી કાઢી મુકે. બીચારીને સાપે છછુંદર ગળ્યા જેવું થયું. એ બાંધોલા જેવી થઈ ગઈ. ચોમેર ચકળવકળ આંખો ફેરવતી ઉભી રહી. એનો ચહેરો ભયનો માર્યો સફેદ પૂણી જેવો બની ગયો.

રાણીએ એની આંખોમાં ભીતી જોઈ. “એને કાંઈક કહેવાનું છે પણ પાછલી ધાક એને ભયભીત બનાવે છે

એમ એ સમજી શકી ને રાજગટપટમાં નીપુણ રાણીએ દાસીની પીઠ પંપાળતાં દિવાસો આપ્યો. “શું છે રૂપી ? આમ ગભરાય છે કેમ ?”

રૂપીની આંખો આણલદેની આંખોમાં ધરોવાઈ ગઈ. એની જાદુભરી આંખો સામે જોતાં દાસીનો ભય ઉડી ગયો. એનું હૈયું શાંત થયું ને ભયંકર મોજાની પેઠે લોઢે ચઢેલા અંતઃકરણના ખળભળાટ સમી ગયા. એ રાણીને બાઝી પડી ને બોલી, “બા.....”

“શું છે રૂપી..... ?”

“બા !.....” રૂપીએ ધ્રુસકું મુકયું. ખળખળ જોતા આંસુવડે રાણીનો પાલવ ભીંજાયો. રાણીના ગળે ડુમ્બો ભરાયો. દાસી પોતાની બાળપણની સહીયર જેવી હતી. સુખ-દુઃખની વાતો કરી હૃદયભાર હળવો કરવાનો વિચારો હતો એને આમ ગભરાતી ને રડતી જોઈ રાણીના હૃદયમાં આઘાત થયો. એનાં નેત્રો સજળ બન્યાં. રૂંધાતા કંઠે એણે ફરી પૂછ્યું, “રૂપી, રૂપી !આટલું બધું શું દુઃખ પડ્યું ?”

• “બા !.....મને નહિ.....”

• “ત્યારે ?” અચંબો પામતી રાણી સ્તબ્ધ બની ગઈ.

• “તમને !.... હાથથી ગયા !....”

રાણી કમકમી ઉઠી. પોતાનો અંતરકલહ વાળો અને પોતાના સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી, એમ એ માનતી. દાસીને મોઢે વાળાની આ વાત સાંભળતાં એને કંઈ કંઈ થઈ ગયું. ભૂતકાળનાં સુખસ્વપ્નાં અને માઝમ રાનો

યાદ આવ્યાં. સુખનાં શમણાં દુઃખમાં ધરી ધા જેવા થઈ પડ્યાં. એ દાસીના વાંસે હાથ ફેરવતી બોલી, “ રૂપી, રૂપી, શું છે ? બોલતો ખરી ! ”

“ બાઈ, આજ તો વાળા વિષે ગામમાં બહુ ખરાબ વાતો ચાલે છે. ” ભારે દિલે, મહાન આપત્તિની વાત કરતી હોય એમ ગમગીન બની એણે વાત શરૂ કરી. .

“ શેની ? ” વલોવાઈ જતે હેયે જવાબ માટે રાણી રૂપી તરફ તાકી રહી. પોતાના પતિની ગીબત ચતી સાંભળી પવિત્ર સ્ત્રીનું હૈયું હાથ રહેતું નથી. પર સ્ત્રીનો પોતાના પતિ તરફનો પક્ષપાત એને વિષમય નાગણી જેવી બનાવી, મૂકે છે. એનો કુંકાડો અને ઢંચ વિષમ બને છે. આણલદેના લાગણીભર્યા હૈયામાં વેરનો દાવાગ્રિ ભલકયો. એની આંખોમાં ક્રોધની જ્વાળા દેખાણી, ને ધ્રુજતો હોઠે એણે ભવાં ચઢાવી પૂછ્યું, “ કેની સાથે ? ”

“ છે કોઈ પરદેશી. ”

“ પરદેશી ?....”

“ હા, કંઈ તરફનાં માલધારી પાદર પડ્યાં છે ને એની છોકરી ચાલ. ”

• રાણી જાણે એને જોતી હોય એમ પોતાની બારીએ તાકી રહી અને દૂર દૂર દેખાતાં નેસનાં ઝુંપડાં એનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યાં.

એણે પૂજા શુસ્સામાં આવતાં મૂઠીઓ વાળી દીધી. આખું અંગ ખેંચાઈ જતું હોય એમ એની નમેનસ અને રૂવાં ખડાં થઈ ગયાં ને એણે ભેરથી બીજા હાથની હથેળીમાં મુક્કી

મારી. સ્ત્રીસ્વાભાવિક કોમળતા સરી જઈ કોઈ રણચંડી, લોહીપીપાસુ ચંડિકારૂપ બનતી ગઈ.

“રૂપી !” રાણીએ ક્રોધમાં પગ પછાડ્યો ને રૂપીને હાક મારી.

“ખા !” કહેતી રૂપી ઓરડાના ખૂણામાં પડતી એક ખારી પાસે ગઈ ને રાણીને ત્યાં આવવા આંગળીથી ઇશારત કરી. બેકામ બનેલી રાણી ચંત્રવત્ જેવાઈ ત્યાં ગઈ. શંકાશીલ હૃદય આવું જોતાં વધારે તેજ ગને છે. રાણીને હાસીએ બતાવ્યું, “જુઓ વાળો જાય.”

રાણી ફાટી આંખે તે દીશાએ જોઈ રહી.

“બન્ને મળશે.” રૂપી બોલી.

ને એ બે જ શબ્દે કટારનું કામ કરી રાણીનું કાળજી ચીરી નાખ્યું. તે એકદમ ઓરડામાંથી સુવાના ખંડમાં દોડી ગઈ, ને પલંગમાં પડતું મૂકી એણે આંતર વેદનાની એક હાય નાખી.

રૂપીએ પાછળ પાછળ જઈ પવન નાખ્યો ને રાણીએ થોડીવારે આંખો ઉઘાડી.

બેકામ થયેલી રાણીએ પૂછ્યું: “એ ક્યાં મળશે ?”

“કહે છે કે આવેનું તળાવ એમનું સંકેતસ્થળ છે.”

રાણી એક છલંગ મારી પલંગમાંથી ઉઠી અને દુશ્મનને પકડવા જેટલા વેગથી વિજયી સૈનિક ધસી જાય એટલી ત્વરાથી એણે વાળાનો પીછો લીધો.

રૂપી દોડી જતી રાણીની પાછળ જોઈ જ રહી. “એનું ફટકી જશે તો... ?” એના ફફડતા હોઠમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું.

વાત વિકરી.

“જર જમીન ને જોર, એ ત્રણે કલ્યાનાં લેર”

મુંદમંદ પવનની લહેરોથી હીલોળે ચડેલ તળાવનાં કીલ્લોલતાં પાણી, કીનારા તરફ મોઝાં ઉપર પછડાતાં મારતાં ધસી આવતાં હતાં. નવપદ્મવ બનેલાં ઝાડનાં પાંદડાં પવન સાથે ગેલ કરતાં હોય ને હસી પડતાં હોય એમ સંભળાતું. નિર્જન સ્થાનમાં કોઈ જોગી કે એકાંતપ્રિય મુમુક્ષુ પોતાના ઈવનનું શ્રેય સાધે એવા આ રમણીય અને શાન્ત તળાવના કિનારે એક મોટા ઝાડના થડને અઢેલી સૌંદર્ય નીતરતી એક યૌવના દૂર દૂર દેખાતા ગામના પાદર તરફ એકી ટસે મીટ માંડી જોઈ રહી હતી. એની લંબાયેલી આતુર આંખો અને જેંચાયેલી જ્રમર કોઈ પ્રેમીની માર્ગ પ્રતિક્ષાની આંખી કરાવતાં.

વખત જવા લાગ્યો તેમતેમ એના હૈયામાં આતુરતાનાં પૂર ઉભરાયાં. એ અસ્થિર ચિત્તે રસ્તા તરફ નીરખી રહી હતી, એવામાં દૂરથી પૂળની ડમરી ઉડતી દેખાઈ, અને ઘોડાના દાખડાના લણકારા કાને પડ્યા. ભેટવા ધસી આવતી નદી તરફ સમુદ્રનાં મોજાં તેનું સ્વાગત કરવા દોડી આવે, એમ ધસ્યો આવતો સ્વાર, એના દીલને આકર્ષી રહ્યો હતો. ઘોડાનાં દાખડાનો અવાજ સાંભળતાં એના અંતરમાં અમીનાં એજમ્ આબ્યાં. જેમ જેમ સ્વાર નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ એનું હૈયું ધનગની રહ્યું. ધડકતા દીલે એણે પાળે ચઢેલ ઘોડાની વાધ પકડી લીધી, ને વાળે પેઢેથી પગ કાઢી નીચે કુદકો માર્યો.

અશ્વને ઝાડના ઝુંડમાં એક થડ સાથે બાંધી બન્ને પ્રેમીઓ એક બીજાનો હાથ પકડી વિશાળ વૃક્ષના થડની એથાણે આવી પ્રેમગોળી કરવા લાગ્યાં. વાળાના મનથી આપ્તું જગત અત્યારે નાગમતીમાં સમાયું હતું ને જગતની જાંબળો, બૂલી એકાંત સરોવરને કાંઠે હૈયાનાં કપાટ ઉઘાડી પ્રેમીઓ એકમેકમાં સમાઈ જવા લાગ્યાં હતાં. તલસતા અંતરનાં પ્રેમીઓનો પ્રથમ મેળાપ એ જાદુગીની અણમૂલી પળો હોય છે. વાળો અને નાગમતી જે અમૂલ્ય પળો માણવા તલસી રહ્યાં હતાં, તે પળો તેમને આજે સાંપડી હતી.

પવનનો ઝપાટો આવ્યો ને પાંદડાંની ઝાપટો વાતાવરણને ખળભળાવી રહી. કેટલો વખત ગયો તેની ખબર બેઠેને રહી નહિ. એવામાં જમીનનાં સૂકાં પાંદડાંની કચરાટે થતો અવાજ સાંભળી, શીકારીને પગલે હરણાં ચમકે એમ બન્ને ચમક્યાં ને નાગમતી હાથ તરછેડાવી ઉભી થઈ ગઈ.

“કાઈ નથી” કહી વાળે હાથ ખેંચી એને નીચે એસારી અને ફરી બન્ને જણાં વાતે વળગ્યાં.

પણ પવનની ફડકે ધુજતી નાગમતીનું ચિત્ત સ્થીર થયું નહિ. એણે ઉઠીને ચોમેર નજર ફેરવી. કાઈ દેખાયું નહિ પણ વખત ઘણો ગયો છે એમ માની એણે પોતાનું બેડું ઉપાડ્યું અને આરા ઉપર બેસી ઉટકવા લાગી. વાળાએ ઘોડાને પાણી પાવા આરા ઉપર ઉતાર્યો. બંને પોતાના ઉજ્જવળ આરિત્ર અને ચોકખા હૃદયની નીચાની બતાવી વાળાના હૃદયને ખાત્રી આપતી હોય એમ નાગમતી બેઠાને વારંવાર ઘસીને ચક્રચક્રીત બનાવી રહી હતી.

નાગમતી બેડું વીંછળી ભરવા માટે તળાવમાં ઉતરી, ને એક ખોળો ભરીને પાણી વાળા તરફ ઉડાડ્યું. આખે શરીરે છંટાઈ રહેલા વાળાએ પણ ગમ્મત કરવા માંડી. પ્રેમી પ્રેમપાત્રથી જુદા પડતાં વલોવાઈ જતા હૈયે વધારે વખત મેળવવા તક શોધે છે એમ એણે પણ ગમ્મત કરવા માંડી.

“હો, હો....મારો વેઠ પાણીમાં પડી ગયો.” વાળાએ આંગળીમાંથી વેઠ સેરવી પાણીમાં પડતો મૂક્યો. એને પાછો મેળવતાં મોડું થાય એટલો વખત વધારે પ્રિય સુહવાસનો મધુરો લાભ મળે એ એની મનોવાંચના હતી.

તરંગોમાં ઉછળતી ને મસ્તીએ ચઢેલી નાગમતીએ ઉંચું જોયું ને ખડખડ હસી પડી. “તમારો વેઠ હજી પાણી ઉપર તરે છે, દરબાર !”

“ત્યારે કાઢી આપોને !”

“આપ મર્દ જેવા મર્દ થઈને એક અખળાને કાઢી આપવાનું શું કહો છો ? તમે જ કાઢી લ્યોને !” કહી એણે ફરી ખોખો ભરી ન્યાણી વાળા સામે ઉઠાડ્યું. વાળો ભીંજાય તો પાણીમાં પડે ને તેમ થતાં જળક્રીડા વધુ કરી આનંદ મેળવવાની લાલસાએ નાગમતી વાળાને પાણીમાં ખેંચવા મથી રહી હતી.

વાળાએ ઘોડાને પાણીમાં ઉતાર્યો. ઘોડાને અર્ધેક રાખી કહ્યું, “મારા ઘોડાનું પલાણુ પલળે છે.”

“ભીંજાઈ ગયું હશે તો તો હવે નહિ સૂકાય !”

વાળો સમજી ગયો. એક ખીજનાં મર્મ આ મર્મીનાં માનવી પલકારામાં સમજી જતાં.

“હવે તો કદિએ સુકાશે નહિ.” કહી પાસે આવેલી નાગમતીને વાળે વધુ નજીક ખેંચી ને પાછી હઠતી નાગમતી પગ સરકી જવાથી પાણીમાં પડી. તેનાં કપડાં પલળી ગયાં ને એણે વાળાને પણ પલાળવા પાણીમાં નેરથી ફેંકી મારી.

તરતી તરતી પાસે આવેલી નાગમતીનો નાગની ફેણ જેવો કેશકલાપ વાળાએ પગવતી ખેંચી કહ્યું, “ફેંકી મારો ફેંકી !”

મજાક કરતી નાગમતી ઉભી થઈ ગઈ ને બોલીઃ “એ રીતે પણ તમારાં ચરણુ તો પામી !” ને એ છેટે ખસતાં બોલીઃ “તમારા હૃદયમાં આથી ઉંડી ફેંકી હવે ક્યાં મારું ?”

“પાણીમાં !”

“આ પાર્થિવ જળમાં ફળાકી મારવા દરતાં તમારા હૈયાના અપાર્થિવ ઉદ્ધિમાં ફળી જઈ સમાઈ જવાનું ભાગ્ય કોણ જતું કરે !”

“મારે મોડું થાય છે.” કહી વાળે પીક ફેરવી.

“તો આ મારો વેઠ પહેરતા જાવ.” કહી એણે પોતાની આંગળીએથી ફેરવેાં સેરવીને વાળાના હાથમાં મૂક્યો, અને અંગે અંગનો સ્પર્શ થતાં રોમાંચ અનુભવતી એ બોલી,
“ધરે આણલદે એકલાં હશે, અને વાટ જોતાં હશે. તમારા વિના એને ગમતું નહિં હોય !”*

ખન્ને ખડખડ હસી પડ્યાં. ને એક બીજાના હૃદયમાં લળી જવા વાળો કુદ્યો. વાળે નાગમતીને છાતીસરસી આપી. નાગમતીએ પણ વાળાની છાતી ઉપર માથું નમાવી દીધું ને પહેલપ્રથમ અનેરો રસદહાવ લીધો.

*

*

*

અચાનક જાડીમાં ખખડાટ થયો. મૃગલી જેવી ચક્રાર નાગમતીના સરવા કાન ચમક્યા. પ્રેમીઓનું ધ્યાન જાડીમાંથી આવનાર તરફ ખેંચાયું ને જોતાં જ ખન્ને ડહાઈ ગયાં. ચોર તો હુંહાથીએ બીએ, એમ તેઓ દરેક વસ્તુમાંથી માણસોના પગરવ સાંભળી રહ્યાં હતાં.

જાડીઓને વીંધતી, નીચે પડેલાં પાંદડાં પગવતી કચરતી, અસરા જેવી, અંગેઅંગમાંથી સૌંદર્યની ફારમ ફેલાવતી સુકોમળ નવયૌવના વીફરેલી વાઘણ જેવી કોધથી

* આંગળીએથી આપીએ, અણમૂલ અમારો વેઠ;

નત નત નયણે નીરખજો, ઘેર આણલદે, રેઠ.

લાલ થયેલા ચહેરે અને વેરના તણુખા ખેરવતી આંખો વડે ડારતી ઉતાવળી ધસી આવતી દેખાઈ. ચોરી માણસને નાહિંમત અને લલ્લમશીલ જનાવે છે. તેને જોતાં જ વાજાના અંગેઅંગમાં શીથીલતા આવી ગઈ. તે શરમથી નીચું જોઈ ગયો. સૂર્ય પણ જાણે જોની મરકરી કરતો હોય એમ વાદળાં પાછળ લપાઈ ગયો. વાજાની આંખમાં પશ્ચાત્તાપ અને ખાનદાની નીતરતી હોય એમ લાવિની કલ્પનાના દૃષ્ટે એ ગમગીન બની ગયો. એનું નાક એને ઝાલું હતું. એક વખત આખરૂં ગયેલ માણસ કોડીનીયે કીંમતનો ગણાતો નથી. વાજાને ખદનામી કરતાં મૃત્યુ વધુ ઝાલું હતું. ઘરમાં ઘુસેલો ચોર ઘરઘણીને જોતાં જ ડરી જાય, તેમ વાજો લેવાઈ ગયો, ડહાઈ ગયો.

નાગણુ પેઠે ફૂંફાડતી આણુલદેએ નજીક આવતાં જ નાગમવીનું કાંડું ઝાલ્યું, ને લોહી ઝરતી લાલચોળ આંખો વડે ડારતી એ બોલી, “તું છે કોણુ ?”

“તેની તારે શી પંચાત ?” શીકાર ઉપરથી કે સંવનનમાંથી તરછોડાયેલી વાઘણુ પેઠે વિકાળ બની એ તાડુકી. એણે પોતાનો હાથ આંચકો મારીને ઝુંટાવી દીધો.

“બધી જ” કહેતી આણુલદે એનું અંગલાલિત્ય અને મજબૂત હાડકાં સામે જોઈ રહી. પોતાના બજાની ખાત્રી ખાત્રે એક જ આંચકે એને આપી દીધી.

બન્ને પળવાર એક બીજાની સામે તાકી રહ્યાં. વાજાએ ઉંચું જોયું ને બોલ્યો, “આણુલ.....!”

નાગમવી ચમકી. એણે આણુલદેનું નામ સાંભળ્યું હતું. એના રૂપનાં વચાણુ સહુ ફાટતે મોઢે કરતાં, અને આજે એ રૂપમાં કોપની લાલ છાંટ લજતાં કોઈ ચોર રંગ

શેલી ઉઠેલો એણે નીહાળ્યો. એનું નામ સાંભળતાં જ એના હૈયામાં ધ્રાસ્કો પડ્યો. ઘડી પહેલાંની વાઘણ શુસ્સો ઓસરી જતાં જાકરી જેવી બની ગઈ, ને નીચું જોઈ રહી.

“એની પંચાત મારે નહિ તો બીજા કોને છે ?” ને વાળા તરફ ફરીને બોલી, “મારામાં શું કમીના જોઈ તે આમ હુરાયાં ઢાર પેઠે અખાજ જોળતા રાજો છે ? ખરેખર, તમારું ભાગ્ય ફરતું દેખાય છે.”

ત્રીએ ફરેલું અપમાન પુરૂષ સહન નથી કરી શકતો. માન અને વિવેકમર્યાદાનો હુદ છોડતી રાણીના શબ્દશબ્દ એનું કાળજી વીધી ઓંસરવા નીકળી જતા. એણે રાણી સામે જોયું ને બોલ્યો, “રાણી ! કાયાનો આવડો અહંકાર શો ? કાચી માટીની વળી આટલી મમતા પણ શી ? આજે વણસી જશે ને કાલે ફરી નવો ઘાટ ઘડાશે. પણ આત્મા જે અમર અને અવિનાશી છે તેનાં મૂલ્ય કોઈ અજાણ છે.”

રાણીએ જોયું કે વાળો હાથથી બાય છે એટલે એણે નાગમતીને ધમકાવવા માંડી.

“રાંડ, વેશ્યાની પેઠે પરાયા પુરૂષ પાસે આવી છે, ને છે કાંઈ શરમનો છાંટાય ? કેવી નખરાં કરે ! ને હુગડાંનું ચ ભાન છે કાંઈ ?”

પાણીથી ભીંજાયેલ કપડાં અંગ ઉપર ચાંટી જતાં સ્પષ્ટ ઉપસી આવેલા દેખાતા અંગ-ઉપાંગથી શરમાઈ નાગમતી ઉડા પાણીમાં સરી ગઈ.

“રાંડ દેશપરદેશમાં રખડી રખડીને આમ દેટલીયનાં ઘર ભાંગતી હશે ને માવતરના કુળને કલંક લગાડતી હશે. હવે તો કોઈનું ઘર માંડે તો ચ કીક. ઉઠીઆ જેવડી ઘર્ષ તોય સૂઝે છે ક્યાં ?”

“ એને તો સૂઝયું છે ! ” વાળાએ નાગમતી તરફ જોઈ કહ્યું. રાણીની છાતીમાં લબકતી જવાળાઓમાં ધી હોમાયું. એણે પગ પછાડ્યો ને આખી ને આખી સળગી ગઈ. “ મારું ભાંગવાનું ! ” એનાથી ઘુસકું મૂકાઈ ગયું. “ મારી ઓઢ્યા લવની વેરણે કાંઈક જાદુ કર્યા લાગે છે. ”

નાગમતી હીંમત લાવી પોતાની નિર્દોષતા બતાવવા તળાવને કાંઠે આણલદે પાસે આવી ને શાન્તીથી બોલીઃ “ જહેન ! આટલાં બધાં ધુવાંકૂવાં શીદ થાવ છે ? હું તો અહીં જહાવા ને પાણી ભરવા આવી છું. આ કોઈ દરબાર જેવા છે એ ઘોડું પાવા આવેલા. એમનો વેઠ પાણીમાં પડી ગયો, તે મને કહે કે જરા કાઢી આપશો ? ને હું એમને શોધી આપતી હતી. એમાં આટલાં બધાં આકળાં શીદ થાવ છે ? ”

બનાવટી વાત સાંભળતાં માણસની ધીરજ રહેતી નથી. એવે પ્રસંગે એનામાં સ્વાભાવિક ગુસ્સો ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધાવેશમાં બેકામ બની રાણી નાગમતીને બાંધી પડી, ને ચોમેરથી એને વલુરી નાખી. નાગમતી ચીમો પાડવા લાગી. એ ચીસોએ સામે આરે લુગડાં ધોવા આવતી નાગમતીની એક ગોઠણનું ધ્યાન એચ્યું. પોતાની ગોઠણને કોઈ મારતું હોય એ એનાથી જોયું કેમ જાય ? એણે ધોણનો ગાંસડો પછાડી પાણીમાં પડતું મૂક્યું. કોઈ હોડી વીરોત્તીર આવીને ઉભી રહે એમ એ પાણીને વીજતી સામે કાંઠે આવી ને બધોળધ આવેલી બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે આવીને ઉભી રહી.

એણે વાળાને ઓળખ્યા ને એની સામે ડોળા કાટતી બોલીઃ “ વાળા, આ શું છે ? આમ બાયલા પેઠે ઉભા

ઉભા ટગર ટગર જોયા ગું કરો છો ? મારી નાગનો હાથ પગ જાંગશે કે તેને ઈન્ત ધશે તો હું એનો ટેટો પીચી નાખીશ. અમે તો આયર, સમજ્યા બાપુ ! ”

ને એણે આગુલદેને એક ધક્કો ભેરથી માર્યો. રાણીએ નાગમતીનો ચોટલો પકડી એચી. ને વાજ ખેંચતાં નાગમતી પરવશ બની એની પાછળ ધકકેલાઈ ગઈ. નાગની ગોઠણે ધાણીના ઠાંડા ઉપર ભેરથી એક મુક્કો માર્યો. કળ ચઢી જતાં આંગળીઓની મુઠી ઉઘડી ગઈ. નાગમતી છુટી થતાં બન્નેએ રાણી ઉપર દુમલો દર્યો ને રાણીને સારી પેઠે ઢીંગી. આખે શરીરે મારના સોળ ઉઠી આવ્યા. રડવી, અગડવી ને ન સંજળાય કે ન અંખાય એવી ગાળોનો તરપીટીઓ ગોલાવતી સ્ત્રીઓનું યુદ્ધ ભેતો વાળો ગમગીન બની ખેતરમાંનાં ઝોડાની પેઠે ઉભો હતો. રાણીની આંદુઈશથી વાત ફૂટી જશે અને પોતાના હેયાના ભેડાયલા તાર આમ અચાનક આવી પડેલા વિપ્નથી છુટી જશે એમ કલ્પતો એ નાગમતીના છુટા ફેથ સામે તાકી રહ્યો હતો.

“ વાળા ! આને વારો, નહીં તો એને છૂટી પાડો. ”

નાગમતીની સખીએ મોહું ફેરવી વાળા સામે આંખ દાઢી.

આંચકો લાગતાં ચમકી ઉઠે એમ વાળો ઉંચું ભેઈ રહ્યો. એ જરા આગળ આવ્યો, પણ રાણી આગળ એનું હેયું લીરૂ બની ગયું. એણે ધીમેથી રાણીને પદાવવા માંડી. “ આગુલદે ! હવે રહેવા દે ! બહુ થયું. આ બીચારું છોકરું રહેવાય. એની સાથે આમ લડતાં તારા જેવી પીઠને શોભે કે ? એના વાળની લટો તૂટશે કે તેને ઈન્ત થશે તો કોઈ નહિ ધારેલાં યુદ્ધ મંડાશે. ”

“તે? મને લલે મારી નાખજો!” તોરમાં રાણી બોલી.

“અરે! એનો બાપ જોયો છે?”

“એવો તે કોણ એનો બાપ જો માથાનો મુવો છે?”

“કુચ્છનો લેડો!”

“પેલો પરદેશી વાંદીઆર ને?”

વાળે મુંગા મુંગા માથું હલાવી હા કહી.

“હું! સમજ. આટલા માટે જ એને આશરો આપ્યો

હશે!” ઠપકાની નજરે રાણી વાળા મામે જોઈ રહી, ને

આચરાણી તરફ ફરીને બોલી: “કોઈ રંગડે નહિ માટે

આવાં રમકડાં સાથે ફેરવી કેટલાંકનાં ઘર લંગાવ્યાં છે?”

“અપ.....” એણે શુરસામાં પણ ઠપકાલરી વાળા

સામે આંખ ઠાઠી.

“વાળા! તમારા જેવા, દેખાતા મદદ છતાં અંદરથી

નામદદ પુરવની સી આટલી બધી ફાટે એમાં નવાઈ નહિ.

પણ હવે હદ થાય છે. તમે એને વારો, નહિં તો એ

અમારી લોખંડી મુઠીઓની વધુ પ્રસાદી પામશે. કહ્યું છે કે,

નંખળા નરની નાર, કહ્યું ન માને કોઈનું;

પંડે પંડ પર માર, પાધરી હાલે પ્રેમદા.”

વાળાને ચટકો લાગ્યો ને એની આંખ ફરી. રાણીએ

એ આંખમાં વિષ જોયાં. આણસનાં બહુલર્યા નયનો પોતાના

ઉપર બહુ ઠરે તે પહેલાં તો ક્રોધાવેશમાં વાળાએ ઘોડાની

સરક હાથમાં હતી તે રાણીની પીઠપર ફટકારી

રાણીને સોળ લડી આવ્યા. ‘ઝાંચ વાંચ’ કરતી રાણી

ધારમી ચીસ નાખી આઘી ખસી ગઈ. મુકોમળ ચામડી

ઉપર લોહી, તરી આવ્યું ને લોલોછમ સોળ દેખાયો.

શીકારીના પંઝામાંથી ગ્રીકાર નાસી છુટે એમ આણુલદે નીચું જોઈ પોતાના માર્ગે ચાલી ગઈ. વાળો એની પીઠ પાછળ તાકી રહ્યો.

નાગમતી વાળા સાથે કાંઈ વાત કરે તે પહેલાં તે તેની સખી એનું બાવડું ઝાલી એને નેસ તરફ ખેંચી ગઈ.

“આવા તે ભવાડા હોય ?” સખીના ઠપકાભર્યા શબ્દોએ નાગમતીની આંખમાં શરમના શેરડા પડ્યા. સજળ થયેલી આંખો પાલવના છેડા પાછળ દાંકતી નાગમતી નીચું જોઈ સખીની પાછળ પાછળ ચાલી ગઈ.

વાળો બન્ને સ્ત્રીઓનાં રૂદન અને વૈરાગ્યિ વચ્ચે આખો ને આખો શોષાઈ જતો હોય એમ પળવાર ઉભો રહ્યો. અને કપાળે હાથ મૂકી ભાંગેલ પગે એ પોતાના ગામ તરફ વળ્યો.

એની આંખમાંથી તેજ ઓસરી ગયાં. હૈયાનો ઉદ્ઘાસ થાળે પડી ગયો ને ચેતન તથા સ્ફૂર્તિ ખીલકુલ રહ્યાં નહિ. શરમ, ઝલાની અને નામોશીના હાલાએ વાળાના અંગેઅંગને, હૃદયમથાધી નાખ્યું. યુવાન વાળો અકાળે વૃદ્ધત્વ પામેલા કોઈ ચિંતાતુર માનવી જેવો બની ગયો.

એનું એક એક ડગલું કોઈ ઉંડા-ગહન વિચારરૂપમાં એને ખેંચી જતું એણે પાળે ચઢી ગામ તરફ નજર માખી. પાછું વાળી જોઈ, ફરી નેસ તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો ને જે બાબુએ દોડી જતી સ્ત્રીઓ એના હૈયાને ખેંચીને તોડી નાખતી એને દેખાઈ. રસ્તે જતા આવતા માણસો એક જ વાત બોલવા લાગ્યા: ‘વાળાનું પાપ ફૂટ્યું.’

વાયે ચઢેલી વાત એક કાનેથી બીજે કાને થઈ અપાટણેર ચોમેર પ્રસરી ગઈ. ગુલાબની સુગંધના કરતાં ડુંગળીની બદબો* પવનની પાંખે વહેલી ફેલાઈ જાય છે. વાળાના ગામમાં ઘરે ઘરે એક જ વાત થતી. ને આખાયે નેસની આયરાણીઓ નાગમતી સામે જોઈ મોંમાં મચકોડતી ને પીઠ પાછળ ધીસું ધીસું હસી, લટકો ઠરી ઠહેતી : “નાગને રાણી થવાના કોડ જાગ્યા છે. આયર એથી શે ભૂંડો છે ? ”

આ સાંભળતાં નાગમતીનું હૈયું ચીરાઈ જતું. એકેક શબ્દ એના કાળજીને કારી લા સમાન લાગતો.

લેડાએ પોતાના ઘરની નિંદા સાંભળી. એને આપઘાત કરવાનું મન થયું. લાભણુ માનવી નિંદા કે અપમાન સહન કરીને જીવવા કરતાં મૃત્યુને વધારે પ્રિય સમજે છે. એને આવું નામોશીભર્યું જીવન જીવવા કરતાં આ લોકને તણ જીવામાં ડહાપણ લાગ્યું. એના હૈયામાંથી દુઃખની ઉડી હાય ખીકળી ગઈ : “વાડે ચીભડું ગળ્યું ! ”

પાસે જોડેલા સોળતીઓના હાથ ડાંગ ઉપર ગયા. “ખામોશ ! ” એક જ ધ્વની ઉઠ્યો. સહુ ચોંક્યા. અને જુએ તો લેડો કોઈ મહા ભયંકર અંજાવાતે ચઢેલા સોળતી-ઓને ચારતો હતો.

વાત સાંભળી ઉશ્કેરાઈ ગયેલા આયર યુવાનો હાથમાં ડાંગો લઈ ‘મારો-મારો’ ના પોકારો કરતા ધસ્યા આવતા હતા. પોતાના નેસની આજરૂ આતર મરી ફીટવા તલસ્તી રહેલા એ યુવાનોનાં લોહી ઉછળી હાટ્યાં હતાં.

લેડાએ જંગાવાતે ચઢેલા એ ટોળાની પાછળ લયંકર સત્યાનાસ વાગીનાળે એવી મુદ્દની લોહીતરસી હજારે. છલો હોઠ ચાટતી બેઠ. પોતાની ખાતર ચેંકડો યુવાનોનાં છવન લેખમાવવાનું એને ગમ્યું નહિ. એના મગજમાં જપાટાબધે વિચાર ઢોડી આવ્યો ને એણે હાકલ મારી. એ ઉશ્કેરાયેલા ટોળાને સ્થંભાવી ઠંડું પાડ્યું.

તપેલા લોહા ઉપર પાણી પડતાં એને વધારે પાણી મળે, એમ પોતાની પાસે બેઠેલા સોજતીઓ પણ વધારે છંછેડાયા. મહા મુશીબતે લેડાએ સહુને ઠંડા પાડ્યા, ને અહોંધો દેશ તરફ વિદાય થવાનો નિર્ણય કરી સહુ વીખેરાયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

વિદાય.

“બેન ! બેન ! વાળોભય !” પાસે બેઠેલી બહેનપણીએ દુકાનની આડે લટકતો પડદો ઉઘો કરી બહારમાં ઘોડે બેસીને આદ્યા જતા વાળા તરફ આંગળી ચીંધી.

થાને થાન ઉજેળીને ફેંકતો વેપારી તાકી રહ્યો ને નાગમતી, એ જોવાનું પડતું મુકી ઓટલે આવી. વાણીઓ બબડ્યો, “બાપુની પાછળ આટલી બધી ઘેલી થાય છે તો ક્યાંઈક એની પાછળ ચાલી નીકળે નહિ !”

ગમગીન ચહેરે નીચું લેઈને આગળ વધ્યે જતા વાળાનું ધ્યાન ખેંચાય તે પહેલાં વાદળમાંથી વીજ ઝબુકે, અથવા ચાંદલીઓ વાદળાં પછવાડેથી ડાકીયું કરે એમ પડદા પ્રાછળથી નાગમતી ઓટલે આવી અને તેને જોતાં વાળો પણ સ્થંભી ગયો. એણે પોતાના ઘોડાને દુકાન પાસે આણ્યો.

કાઠીઆવાડને આંગણેથી પોતાની ખ્યારી જન્મભૂમિ કાનમેર તરફ ઉપડવાની આયરોની તૈયારીઓ ચાલી રહી

હતી અને છેલ્લે છેલ્લે હીસાજ દરી લેવા, કેટલીક વસ્તુઓ ખરીદી લેવા અને સરસામાન ખાંધવા માટે એક દિવસ સદુ રોકાયા. અને સમીયાણાની બબરમાં આંખો નેસ ઉમટયો. તે સાથે નાગમતી પણ બને તો પોતાના પ્રેમીને મળી લેવા, છેલ્લી વખત ભેઈ લેવા, કપડાં ખરીદવાને બહાને સમીયાણામાં આવી એનું ચિત્ત ખરીદીમાં ન હતું. એનું હજાર તો એક જ ધબકારા કરતું, એને એક જ રટણ ચાલતું—
“વાળો! વાળો!”

પોતાની બહેનપણીને સાથે લઈ સંગાથથી જુદી પડીને એ એક કાપડીઆની દુકાને વાળાને નીકળવાની રાહ ભેટી હતી. કોઈની દુકાને બાઈમાણસથી અમરચાં બેસાય નહિ તેથી કાપડ ખરીદવાને મીઠે યાનના યાન ઉમેળાવીને નાગમતી વખત કહાડતી હતી; અને આ રીતે વહાલાની વાટ ભેટી નાગમતી વિષે કોઈને ગંધ સરખી પણ ન આવે. સ્ત્રીઓની આ ઉસ્તાદી નાગમતી બરાબર સમજૂતી હતી.

વાળો તરતજ દુકાનમાં ગયો અને વાળાને ભેટાં રામરામ કરી વાળા માટે બીજાં યાન લેવા વેપારી બહાર ગયો. વેપારીની દુકાન થોડાક વખત માટે પ્રેમીઓનું એકાંત સ્થાન થઈ પડ્યું.

“નાગ! તારા બેવી ચોરને શી શિક્ષા કરશે?”

“એ ચોરી કરી જ નથી, ઉલટી હું જ હુંટાઈ છું. ચોર કોટવાળને દડે એવો ઉલટો ન્યાય કાં કરે?”

પગલર બન્ને સ્તબ્ધ બની ગયાં. ધડકતા દૃઢ્યતા હિંમત નીસાસા એકબીજાની આંખોમાં ચીંતાના અંગારા ખેરતા.

“કાલે સવારે ઉપડશું.” કહી નાગમતી ઢળી પડી. પણ તેની સખીએ પવન નાખી એને તરત જ સાવધ કરી લીધી. પ્રિયવિયોગની વેદના એ કોઈ એવો કારી ધા છે કે માણસ મૃત્યુ કરતાં વધારે દુઃખ તે અવસ્થામાં અનુભવે છે. વર્ષાથી પોસાયેલ છોડ ઉનાળે ચીમળાઈ જાય એમ પ્રેમથી વીકસેલું દીલ વીરહમાં જળીને લસ્મ થઈ જાય છે.

નાગમતી બોલી :

“અમે પરદેશી પાન, વાનાં વાતોડેલ આવીઆં;
કોણેય દીધાં ન માન, પાદરથી પાછાં વળ્યાં.”

વાળો અમકયો. એની નજર સમીપે આણુલદે આવી ઉભી રહી. નાગમતીનો દુહો સાંભળતાં કાળજી કોરાઈ જવા લાગ્યું. એક તરફ પ્રેમી સીનું મન દુઃલાય છે, બીજી તરફ વડીલોની મર્યાદા એના અંતઃકરણ ઉપર જીવતી નાગતી ચોટી જેવી વીંટળાઈને ઉભી છે.

નાગમતી દુઃખી દીલથી બોલી :

“અમે આવેલ ઉભે દેશ, કે ગંભે ગમ્યો નહિ;
નાગડાં! તારે નેસ, મનડે માળો ઘાલીઓ.”

ત્યારે વાળે ભરાયેલ દુમો સમાવી દીલનો ઉલરો કાઢ્યો :

“અમે નથી એકલા, જાહોળો અમ પરીવાર;

‘ઘેર આણુલદે નાર, નાગમતી ! નાની ઘણી.”

નાગમતી! હજી તો તું નાનું બાળક છે, એટલે લગ્ન જેવા ગંભીર વિષયમાં તારા પિતાની સંમતી લેવી જોઈએ ને ? વળી હું આજે ને આજે તને મારા મહેલમાં લઈ જઈ શકું પણ નહિ. કેમકે વડીલોની મર્યાદા સાચવવી જ જોઈએ ને ?

નાગમતીએ લલાટે હાથ મૂકી નસીબને દોષ આપતી હોય એમ ઉઠા નીમાએ મૂક્યો. એનું ચિત્ત ભૂમિમાં જડાઈ ગયું હતું.

“નાની ? હું નાની નથી મારી ઉંમર લલે નાની દેખાય પણ બુદ્ધિમા હું નાની નથી ઉંમર કે જાતી સાથે બુદ્ધિનો સબંધ હોતો નથી એક દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે મારી બુદ્ધિની તમને ખાતરી થશે.”

બાળો નીચું જોઈ ગયો. ‘કાલે જવાળા આપીશ’ કહી એ ત્યાંથી ચાલતો થયો. જ્યાં સુધી છેલ્લી નજર નખાય ત્યાં સુધી મીટ માડી નાગમતી એને જતો જોઈ રહી ભારે હૈયે અને રૂધાતે શ્વાસે સાજો નેસમા એ પાછી આવી ત્યારે મળવાનો વાળાએ આપેલ વાથદો એને ઉત્સુક બનાવી રહ્યો હતો.

આખો નેસ રાતભર તૈયારીઓની તડામારમાં હતો ત્યારે નાગમતી જાણે પોતાને કચ્છમાં હવે જવું જ નથી એમ માની વાળાની મધ્ધલાળે ટાપી રહી હતી.

ઉઘાના આગમને નીશાદેવીએ પહેરેલ શોળીઓ સાળુ ઉતાર્યો અરણ્ય સારથીની રાહ જોતી, પ્રાચી દિશામાં નક્ષા મૂકી સાથીઆ પૂરી રંગબેરંગી ઓઢણી ઓઢીને ઉપાળહાર આવે તે પહેલાં આખોએ નેસ માતૃભૂમિની ગોદમાં પોતાના દેશ તરફ જવા ઉપડ્યો. આખી રાતનો ઉજાગરો કરીને નાગમતી લાળી નજરે માર્ગ તરફ તાકી રહી, પણ કોઈ આવતું દેખાયું નહિ એની રહીસહી આશાની ધમારત એકદમ લાગીને ભૂંડો ચઈ જતી એને લાગી સાથેસાથ એની જીવનધમારત પણ તૂટી પડતી એને દેખાઈ.

આખો નેસ સ્વદેશના માર્ગે ચઢ્યો ત્યારે નાગમતીના રહેરા ઉપર ગમગીનીના ઓઘ નીતરતા હતા.

તળાવની પાંજ પાસે આવતાં સ્મૃતિઓ તાજ થઈ અને કાળજી કોરાઈ જવા લાગ્યું. આ તળાવ, આ વૃક્ષ, આ વાવઃ જ્યાં જાણે અત્યારે એને શીખામણુ આપતાં હોય એમ એની દૃષ્ટિ સામે ઉભેલાં લાગ્યાં. એક જ વસ્તુની ઉણપ લાગી. ‘વાળો અત્યારે હોત તો ?’

સીમાડાની હદ ઓળંગતાં નાગમતી એ છેલ્લી રહીસહી આશા પણ મૂકી. એની આંખોમાંથી આવણુ-ભાકરવો વહી ચાલ્યો.

“જતાનાં જુવાર, વળતાનાં વળામણું;

ત્યાગા! ખીલ વાર, અવાશે તો અમે આવશું.”

આમ બોલતી પાસે એઠેલી સખીના ઓળામાં એ બાન બૂલીને ઢળી પડી.

*

*

*

આખી રાત પલંગમાં પડ્યા પડ્યા વાળો વિચારના વમળે ચઢ્યો. ઘડીમાં નાગમતી નજરે આવતાં એની સાથે ચાલ્યા જવાનો મનઝુબો કરતો તો ઘરડાં માળાપનો વિભોગ અંતરમાં ખૂંચતો વહાલી આણુલદે એને આંખના પાટા જેવી અત્યારે લાગવા માંડી ને આખી રાત જાગી જાગીને કુકડે નેડી પોકારી તે વખતે એની આંખ મળી ગઈ.

છાશું પીતી વળતે નાગવાળાને ન લેતાં ઘમ્મરવાળાએ પૂછ્યું, “વાગ ક્યાં ?”

માણસો દોડ્યા, વાળાને જગાડ્યા. “આપુ યાદ કરે છે.”

વાળો નીચે આવ્યો. એના ચહેરા ઉપર ગમગીનીની છાંય તરવરતી. વૃદ્ધ અને અનુભવી રાજાવિ ‘પુત્રનું ચિંતાતુર મુખ જોઈ અડધો થઈ ગયો. પણ યુવાન કુમારે વાત રોળી દોળી નાખી અને સહુ આધુ પાછું થતાં એકદમ નાગમતીના નેસ તરફ ઉપડ્યો.

ગોઠગીયા ચેઠ કીચ્છોલતો નેસ સાવ ઉજડ જની ગયો હતો.

। નહિ વલોણ વાસમાં, નહિ પરભાતી રાગ;

। નાગમતીના નેસમાં, કાળા ઉડે કાગ.

એના પગ થંસી ગયા. એણે ચામેર નજર ફેંકી પણ કોઈ માણસો દેખાયાં નહિ. એ આગળ વધ્યો. નેસના ખૂંટા ખોડેલા જોતાં એના હૈયામાં વલોવાટ ઉભો થયો. ‘ક્યાં ગયાં હશે?’

ઢારના પગરવે ફેડી પડેલી જોઈ. એને કાંઈક હિંમત આવી અને એ નીશાનીએ પગેરું લઈએ ચાલી નીકળ્યો. સીમાડા ઉપર જતાં જતાં એણે દૂર દૂર ધૂળની ડમરી ઉડતી જોઈ. એના હૈયામાં વેગ આવ્યો. ઘોડાને એડી મારી ને એ પ્રાણી પોતાની માલીકની ઈચ્છા પામી ગયો હોય એમ પાંખાળો જની ઉડ્યો. પૂરપાટ દોડ્યા આવતા ઘોડાના દાળડાના અવાજ સાંભળી નાગમતીની સળીએ અમુળમાં સુતેલી નાગમતીના કાન પાસે મ્હોં લઈ જઈ મંત્ર કૂંક્યો, “ઉઠ, વાળો આવ્યો.”

ખરેખર એ મંત્ર જ હતો. નાગમતી સફાળી બેઠી થઈ ગઈ. પોતાના ગાઠને જાણી લેઈને ધીમું પડાવી સહુન પાછળ રખાવ્યું. કૈતજેતામાં વાળો નજીક પહોંચી ગયો.

સમીયાણું ને સરધાર, છોકીને ચાલ્યા જવું; |
વળીને ખીટી વાર, ક્યારે નીરખણું વાળા નાગને ?

પણ વાળો એનું હરણ કરીને એને લઈ જાય એવું એકે ચિન્હ દેખાયું નહિ એટલે ઉલટી એ વધારે નીરાશ બની ગઈ. હોલવાતો દીવો છેલ્લું તેજ ફેંકી જાય એમ વાળાનો પ્રેમ ચીમળાઈ જતો દેખાયો. વાળે દીલાસો દીધો :

“ તને મળ્યા મોર, આનંદથી ઉંઘીશ નહિ;
ચિત્તકાં લીધાં ચોર, મળીશ માસ એકમાં. ”

પણ નાગમતીને એથી સંતોષ થયો નહિ. એનું છેદાઈ જતું પ્રેમવૃક્ષ વાળાનાં વચનોથી પ્રકુલ્લિત થયું નહિ. વાળે જોયું કે સાગ તદ્દન ચેતનહીન થતી જાય છે એટલે એણે કોણ આપ્યો :

“ વાયદો વગ્સ અરધનો, માસ એકે મળીશ;
પ્રીતથી પરણીશ, દુખ વેડીને દોયલા ”

“ કોણ ? ” હર્ષમાં આવી નાગ બોલી.

“ જાપદાદાના બોલથી—

આવીગ તારે આંગતે, છ મહીનાની માંય; |
જુલ દીધી જો જાય, માને મૂવો નામડો ”

ને નાગ ગાડામાંથી ઉતરી કોઈ જૂએ તે પહેલાં
વાળાના હાથમાં હાથ મૂકી-તેનો કોલ લઈ-પાછી ગાડામાં
થકી ગઈ.

વાળો લાંગેલ પગે ત્યાં જ થંભી ગયેા પોતાના
હૈયાને નાગમતી પાછળ પાછળ સરી જતું એલે અનુભવ્યું.
ધૂળની ઠમરી ઉડતી દેખાણી ત્યાં સુધી એ ક્ષિતિજમાં
તાકી રહ્યો.

નાગમતી ગાડામાં આંસુ સારતી સખીના ખોળામાં
પડી રહી.

મકરણ નવમું.

સાથીપણું.

કાળાં કીળાંગ જેવાં વાંદળાંથી આકાશ છવાયેલું હતું. ચોમેર ઝીણાં ઝીણાં તમરાંનો ગણગણાટ સંગીતના સૂર પેઠે તાલબદ્ધ સંભળાતો હતો. સર્વત્ર જળજળી ગયું હતું તેવે વખતે રાજમહેલની અંદર નાગવાળો પથારીમાં પડ્યો પડ્યો તરફડતો હતો. નિદ્રા એની વેરણુળની હતી. ઘડીપણે નાગમતીની આછી છબી નજર સામે આવતી અને જાણે એને જલદી યોજાવતી હોય એવો એને ભાસ થતો.

ક્યાં કુચ્છ અને ક્યાં સમીયાણું ? એનો દેહ અહીં હતો, હૈયું દૂર દૂર ભટકતું હતું. એને ચીંતારૂપી દીકા ફેલ્લી ખાવા લાગ્યો હતો. રાજકાજમાંથી લીધે ઉડી ગયું હતું. વૈભવ અને મોજરોળ જેર જેવા લાગવા લાગ્યા. આજુલદે હવે એને મન એક સાલ જેવી થઈ પડી હતી. એના દૃઢ ઉપર પરભવની કોઈ અધુરી રહેલી પ્રીતને સંભવે ખેંચાઈ આવી નાગમતી પોતાના પ્રેમની જાળ પાયરી ગઈ હતી, અને વાળો એ જાળમાં જકડાઈ ગયો હતો. એ જાળ દલિયક

નહતી પણ તાણાવાણા વણુયોલા અંગરપટ જેવી વિથાળ અને લોહ જેવી મજબૂત હતી. જળ અને મચ્છતા જેવો અપાર્થિવ સંગંધ થયો હતો. *સૂર્ય ચંદ્ર ૧૯૩૭*

વાળાનું શરીર ઘસાતું ચાંચું. એ સૂકાઈને સૂકો બની ગયો. વૃદ્ધ પિતાને ચિંતા થવા લાગી. એમણે ધીમેથી પૂછ્યું, “કુમાર! તારા જેવા ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળીએ તો શરીરની સંભાળ પહેલી લેવી જોઈએ. કોઈ સારા રાજવૈદને શરીર બતાવી દેવા લેવી જોઈએ. આ તારું શરીર તો જો ! હું દેટલો બધો દુબળો પડી ગયો છે ?”

વાળે નીચું જોયું. તેણે વિચાર્યું, શારીરિક દર્દને દવા હોય, પણ માનસિક દર્દ માટે દવા શી ?

“બાપુ ! મને હમણાં અહીં નથી ગમતું. થોડા દિવસ ફરવા જવાની ઈચ્છા થઈ છે.”

વૃદ્ધ ચિંતાતુર બની ગયો. આંખની કીકી જેવો, આંધળાની આંખ જેવો, પોતાનો એકનો એક પુત્ર બહાર જાય અને તેને કાંઈ થાય, આંખ માધું દુઃખે, તો પછી પોતાનું શું ? ઘરે નાનકડી પુત્રવધુ ઝુરે એ શે જોવાય ? બળી પૌત્ર હોત તો તેને રમાડીને પણ આંખ ઠારત. એ વિચારે વૃદ્ધ રાજપ્રિ લેવાઈ ગયા ને કંઈ:

“ઘેરો ઘણપડે, વળી બીજું મળે ન જાણકું ;

એકલકી આણલદે, છોડી જવું છાજે નહિ.”

“બાપુ ! મારી ચિંતા ન કરો. હું જોડો જોડો પાછો આવી જઈશ. દીકરા તો દેશાવર ભણા. વળી દેશાટનધી મને ઘણું જાણવાનું અને શીખવાનું પણ મળશે.”

પુત્રના આગ્રહથી વૃદ્ધે ન છુટકે રત્ન આપી અને પોતાના હૃદયના આકર્ષણે ને ઉછળતે હૃદયે એ કચ્છને માર્ગે પડ્યો.

કાઠીઆવાડના હુંગરાળ પ્રદેશને ખૂંદતો અને ગામોગામ કચ્છીઓના મેલાણની ખજાર પૂછતો એ આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યો. કોઈ ઠેકાણેથી પાકો પત્તો મળતો નહિ. રસ્તે જતું કોઈ વાછરું કે પાડું જૂએ તો નાગમતીના કાફલાનું ગણી એને પંપાળે, એને ખડપાણી લેણું કરે ને જાણે નાગમતી કાંઈ સંદેશ ઠહી ગઈ હોય એમ એને પૂછે. આવતા જતા લોકો એને ગાંડો ધારી પાંસરો જવાળ પણ આપતા નહિ. કોઈ ગામના ગોંદરે માંદણું હોય ત્યાં ભાંભણું પાણી પીતાં નાગમતીની ભેંસો એમાં પડેલી હોવાનું અનુમાન કરે. આ રીતે તે નાગમતી પાછળ આથડતો આથડતો મચ્છુકાંઠામાં આવી ચઢ્યો. નાગમતીની પારી ભાળ કોઈએ જતાવી નહિ. પણ પોતાની અટકળ ઉપર મદાર શાંધી એ આગળ ને આગળ વધતો ગયો. કચ્છને સીમાડે જતાં વાગડની ભૂમિ ઉપર પગ મૂક્યો ને એણે રોમાંચ અનુભવ્યા. નાગમતીની પાછળ નીકળેલ વાળો દેહનાં ભાન ભૂંડી, ગોળની ગંધે ગંધે કીડી જાય એમ પગલાંની નીશાનીએ પગેરું કાઢતો સારો સ્પારક ચીંધી કચ્છભૂમિમાં આવી ચઢ્યો ને પૂછતાં એને ખજાર મળી કે નાગમતી તો કાનમેરના લેહાની દીકરી, કાનમેરમાં જ રહે છે. વાળે મલકાતો મોઢે કાનમેરની વાટ લીધી.

નાનુશું ગામડું, પાદરમાં લીલી વનરાજીથી કીડમોલ કરી રહ્યું હતું. બાંધેલ કુવેથી રંગબેરંગી દપડાં પહેરેલી સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં પાણી લરતાં હતાં. ચોમેરની શીમમાંથી

આવતાં ઢોરની ચાલથી ધૂળની ઠમરી ચઢી હતી. તેને વખતે વાળે આવીને કુવાને ઢાંઠે ઘોડું ઉભું રાખ્યું અને પાસેની હવાડીમાંથી ઘોડાને પાણી પાધ, ઝાડ તળે વિસામો ખાવા ઘોડાની દળી પાથરીને તે ઉપર બેઠો.

આવતી જતી સ્ત્રીઓ એની તરફ નેમ રહેતી. દાન્ટીવાળો યુવાન આથમતા સૂર્યની લાંબી દીરણાવલિઓમાં સ્નાન કરતો આઠે પડએ પડયો પડયો જતી આવતી સ્ત્રીઓને નીરખી રહ્યો હતો. પણ નાગમતીને ન બેતાં એ નીરાશ થઈ જતો. શરમનો માર્યો કાઢને પૂછી પણ શકતો નહિ.

સૂર્યનારાયણ વિશ્રાંતી લેવા ઉતરી ગયા અને ગામમાંથી કુતરાના લસવાનો અવાજ, આહીરોનાં ઢોરનું ગાંગરવું, ગરાડવું અને માણસોનો કાળાહળ-મિશ્ર થઈને સંગીતની ધૂન મચાવી રહ્યાં હોય એમ લાગતું. સંધ્યા શોકની સોડી પહેરી ચાલી ગઈ અને અંધારાનાં પૂર ચોમેરથી ધસી આવી કદન પેઠે વીંટળાઈ વળ્યાં.

વાળો ઉઠ્યો. ઘોડાને દોરી એ ઝાંપે આવ્યો અને પાસે જ નાનકડી વાણીયાની દુકાન હતી, ત્યાં ટમટમતા ઝાંખા દીવાને અજવાળે બેસી નાસ્તો કર્યો.

“ભાઈ, આ કયું ગામ ?”

“કાનમેર.”

“કાનમેર લેડા આ ગામમાં રહે છે ?”

“ઝરે, એ તો અમારા માલીક !”

એટલામાં ગામનો એક યુવાન સામે ઓટલે બેઠો હતો.

તે આગળ આવ્યો અને પૂછ્યું, “ક્યાં રહેવું ?”

“રહેવું તો ભાઈ ઘણે દૂર. કાઠીયાવાડમાં.”

“ક્યાં જવું છે ?”

“પેટ ભરવા. કોઈને ત્યાં સાથી રહેશું ને સુખે દુઃખે

દિવસ ગાળશું.”

“કોને સાથી રહેવું છે ?” પાછળથી આવતા એક યુવાને

પૂછ્યું.

“આ બેઠા એને.” કહી દુકાનદારે વાળાને બતાવ્યા.

વાળો મુસાફરીના થાક અને રસ્તાનો ટાઢ તડકો ખાઈ ખાઈને દેખાવમાં તદ્દન ફેરવાઈ ગયો હતો. છતાંય એના ચહેરા ઉપરની કાન્તિ ઓછી થઈ ન હતી. હંમેશા થતી ચિંતાઓ અને નાગમતીના વિરહને લીધે તેનો દેહ ગળીને દુખ્યો બની ગયો હતો. વળી કાળાં મથ જેવાં વસ્ત્રો અને વેશપદ્ધતિ કરેલ હિવાથી વાળાને કોઈ ઓળખી શક્યું ન હતું.

પેલા યુવાન સાથે વાળો સાથી રહેવા ભેડાની ડેલીએ ગયો. આંગણમાં પેસતાં જ ડેલીના ગડારામાં ભેડા બેઠા બેઠા દુહો ગગડાવતા હતા. તેને ભેતાંજ વાળાને રામાંચ ઉભા થયા. હૈયામાં સ્નેહ ઉભરાયો. પણ પોતાની જાત ક્યાં ન જાય, ને પોતે આ પેંતરો સ્વયે છે તે ઉઘાઠો પડી ન, જાય એટલા માટે એણે ઘણી સાવચેતી વાપરીને પોતાની જાતને સ્વસ્થ બનાવી લીધી.

“નાપુ! આ જુવાન કોઈ પરદેશી છે, એને સાથી રહેવું છે.”

ભેડાએ યુવાન સામે તાકી તાકીને જોયું. એને ચહેરા પરિચિત્તું લાગ્યો, પણ બરાબર ઓળખી શક્યો નહિ. ‘વાળો

આવા વેગે !' એ પ્રશ્ન એને ઉપડયો પણ ' એ હોય નહિ ' એમ માની મનનો ભ્રમ દાઢી નાખી એણે આગળ ચલાવ્યું.

" ક્યાંથી આવો છો ? "

" પાંચાળમાંથી. "

" સાથી રહેવું છે ? "

માથું ધૂણાવી વાળાએ હા કહી.

એના જેવો સુકોમળ દેખાતો આદમી જેતી કેમ કરી શકશે ? બીજું કામકાજ થયે કે કેમ, એ પ્રશ્નો એની સામે તરવરવા લાગ્યા. પણ નાગમતી માટે મરી પીટવા તૈયાર થઈ આવેલો યુવાન પાછો કેમ હટે ? એણે હા કહી, ને સાથીપણું કબુલ કરી વાળો ભેડાનાં જેતર ખેડવા સાથી રહ્યો.

વાળો ગડારામાં ગોઠડી નાખી સૂઈ રહ્યો. એની દર્શનાતુર આંખો આખી રાત કોઈની રાહ જોવી તાકી રહી. રાત બધી ઉડદાબેશુ જેવો વાળો પાસા ઘસકતે ભગતોજ પડ્યો રહ્યો.

વલોણાં શરૂ થયાં. ગોળીમાં ધુમરી ખાઈને ફરતી છાશનો રવ, નેતરાં ખેંચતી સ્ત્રીઓનો હિંદોળ અને માણસોના પગરવના અવાજે વાળો શીકાર ઉપર ટાંપીને જેસે એમ નાગમતીના દર્શન કરવા, એને બળર આપવા, ટાંપી રહ્યો હતો. આજે એક મહીનાની અવધ પૂરી થતી હતી. વહેલામાં વહેલા મહીને મળવાની શરત પાળવા એ ઉતાવળો થઈ રહ્યો હતો.

પણ નાગમતી એની નજરે પડી નહિ. નાગમતી નજરે ન પડે ત્યાં સુધી ખાવું પણ નહિ એવા દૃઢ નિશ્ચયથી વાળો દિવસ ઉગતાં હળવળને જેતર ખેડવા આજ્યો ગયો.

સૂર્યનારાયણુ માથે આવ્યા ને ચોમેરથી વાતી હુની ઉની જવાળા કાનસેરી બાળી નાખતી હતી. વાળો મોંઢે બુકાની બાંધી બળદનાં પૂંછડાં આંબળતો હતો. એને ભૂખ લાગી હતી પણ તેનું ભાન રહ્યું ન હતું. એવામાં પછવાડેથી આવતી ભથવારીએ ખૂબ મારી.

• “એ....આ ભાત....”

વાળો પાછું વાળી જોયું અને એને જોળખી. એ તો નાગમતીની સહીયર !

વાળો એને બોલાવે તે પહેલાં તો એ પીઠ ફેરવીને ચાલતી થઈ ગઈ. સામે પવને વાળાનો સાદ એ સાંભળી શકી નહિ. બાંધેલા જેવો વાળો નાગમતીના પ્રેમમાં સંદેહ લાવતો એની પીઠ પાછળ તાકી રહ્યો.

મકરણ દસમું.

સંકેત.

ત્રણ ત્રણ દિવસથી ભાત પાછું આવતું જોઈ ધરનાં માણસો વિચારમાં પડ્યાં. “આ તે સાચી કેવો ખાધા વગર જ કામ કર્યા કરે છે ? કોઈ જૂત પક્ષીવ તો નથી ? કોઈ પણ જાતની નવીનતા માણસોને કુતુહલ પેદા કરે છે, ને એ જાણવા સહુ ઈચ્છા નીચા થયા કરે છે. આ નવો આવેલ સાચી કોણ અને ક્યાંથી આવ્યો છે, એની ધરનાં માણસોને પણ ખબર ન હતી; કોઈ એને ઓળખી પણ શકતું ન હતું. હાંખી મુસાફરી અને ત્રણ ત્રણ દિવસની લાંબણેથી વાજાનાં રૂધીરશોષાઈ ગયાં હતાં, આંખો ડંડી ઉતરી ગઈ હતી અને નયો દુઝળીઆ જેવો બની રહ્યો હતો. એના રૂઢાંસદ્યાં દેહસંદર્પમાંથી તેજ ઓસરી જતું હતું. ગૌરવર્ણ પોતાનું શૌંદર્ય વેડફી નાખી કાજાશ વહેરી હતી. નાગમતીના એક જ આશાતંતુ ઉપર જીવતો વાજો ‘જીવતા મઠા’ જેવો બની રહ્યો હતો.

નાગમતી પણ આજો દિવસ ઉદ્દેગમાં રહ્યા કરતી.

હરધડી વાળો એના હૃદયમંદિરે આવીને બેસતો અને એને મળવા તલસી રહેલી બાળા પણ દિવસો ગણી રહી હતી.

મહીનો પૂરો થયા પછી તો એણે દેહનું ભાન પણ મૂક્યું હતું. નવા સાથીની વાત સાંભળી એને કુતુહલ થયું. હૃદયમાં કોઈ અપાર્થિવ પડ્યો પડ્યો: “રખેને વાળો હોય !”

એણે છાનાછાના આવીને બારણા પછવાટથી જોયું. પરભવના પ્રેમીને નવા જન્મમાં ઓળખનાર આત્મા થોડા દિવસમાં ફેરવાઈ ગયેલા હૃદયને આકર્ષણ કર્યા વગર કેમ રહી શકે? જોતાં જ એના હૈયામાં ઉછાળો આવ્યો; પણ આવા ભર્યા-ભાદર્યા ઘરમાં એ સુખ વાત ફોડી શકાય નહિ એમ માની એણે એને મળવાનો રસ્તો જોળી કાઢ્યો.

*

*

*

‘રામ રામ ! રામ રામ !’ કરતા મહેમાનોનાં ઘોડાં ડેલીએ આવીને ઉભાં રહ્યાં. ભેડો હરખભેર ઉઠ્યો અને આવનાર મહેમાનોને ભેટી છાતીસરસા ચાંધ્યા. હર્ષના આવેશમાં જ એની બોટીએ બોટી કંપી ઉઠી અને એણે પહેરેલ બાંડીની કસો તડોતડ તંગ થઈ તૂટી ગઈ. પારસમાં એની છાતી ગજગજ ફુલાતી હતી.

માણસોએ ઘોડાં લઈને થાનમાં બાંધ્યાં અને મહેમાનો ગરેરામાં પાથરેલ ગાદી ઉપર ગોઠવાયા. ગામના આયરો એક પછી એક આવીને ભરાયા ને નાગમતીના ઘરમાં આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો. નાગમતી આ વાતથી તદ્દન અજાણી હતી. ગામમાં ગોર જઈને કહી આવ્યો એટલે સ્રીવૃદ્ધ ઉભરાયું ને મંગળ ગીત ગવાવા લાગ્યાં. નાગમતી તો આ જોતાં આભી જ બની ગઈ તેને થયું કે, આ શું ?

એ સદાગી ઓસરીમાં આવી. જૈરાં મંગળ ગીતો ગાઈ રહ્યાં હતાં.

એકે આવી એનો હાથ ગાલી એને સૌની વચ્ચે બેસારી ચાંદલો ધર્યો ને એ સમજાવ્યો. પણ એટલા બધા માણસો વચ્ચે કાંઈ પણ બોલ્યા વગર ધુવાંકુંવા થતી એ ઘરમાં ચાલી ગઈ. એના હૃદય ઉપર સમાજનાં બંધનો જકડાઈ જતાં એણે જોયાં. ડુમો ભરાઈ આવ્યો અને એની આંખોમાંથી અશ્રુની ધાર ચાલી. એ બળતે જીગરે ને લથડતે પગે પોતાના ઓરડામાં જઈ, પોસ પોસ આંસુકે રડવા લાગી.

આવેલાં માણસોને ગોળ-ધાણા વહેંચાયાં. પોતાની જાતિના ખાનડાન કુટુંબના એક સુવાન સાથે નાગમતીનો વિવાહ નક્કી થયો અને કેટલાય સુવાનોની આશાઓ લાંગીને ભૂકો થઈ ગઈ. કેટલાય આતુર સુવકો હતાશ થઈ ગયા.

સાહેલીઓમાં વાતો થવા લાગી : “અંતે તો નાતીલા સિવાય ક્યાં આરો હતો ? ”

એકે જૂની વાત યાદ કરીને કહ્યું : “તે કિવસ નકામાં લોહી રેડાવત.”

“ને કેટલીયને રખડતી-રખડતી અનાથ બનાવત.”

કેટલીક સ્ત્રીઓ અંદરો અંદર વાતો કરતી : “હજી તો જુઓને શું થાય છે તે ! ”

“થવાનું શું હતું ? પરણીને સાસરે જવાની. નાનું હોય ત્યાં સુધી એવું કરે પરણ્યા પછી પાંસરી નેતર ! ”

“ઓહો જોયો છે ? મારી મારીને દીંદાં જ લાંગી નાખશે ! ” પોતાના પિયરનો ગર્વ લેતી એક આયરાણી

જાણે પોતાનું ગૌરવ બતાવતી હોય એમ બોલી. એણેય સમી-
યાણીની ઉડતી વાતો પરંપરાએ સાંભળી હતી.

કાઠીયાવાડમાંથી પાછા આવ્યા પછી જલદી નાગમતીને
સારે સ્થળે આપી દેવાની ભેડાની ઇચ્છા હતી અને કોઈ
જાતનું વિધન આવે તે પહેલાં એણે સગપણની વાત શુભચૂપ
ચલાવીને જ્ઞાતિ રૂબરૂ વિવાહ જાહેર કરી દીધો.

આવું સારું ઘર અને સ્વરૂપવાન કન્યા મળવાથી વહેવા-
ઇએનાં મન પણ દુરખ્યાં. આખા ગામમાં આજે આનંદ
ઉદ્ઘાસ ફેલાયો હતો : ભેડાને ત્યાં આજે જ્ઞાતિભોજન હતું.

નાગમતી ગમગીન બની પોતાના ઓરડામાં બેઠી હતી.
આજે નાગવાળાને જાત આપવા જવાનો પોતાનો નિર્ણય
એ પાર પાડી શકી નહિ.

એની સખી એના દુઃખમાં ભાગ લેતી, એને આશ્વાસન
આપતી અને એની વિશ્વાસુ બની રહી હતી. હતી તો એને
ત્યાં નોકર પણ ખેંડનપણી પેઠે જ રહેતી. ઘરમાં બીજા કોઈ
નાનું મોટું નહિ એટલે નાગમતીને એની સાથે ઘણો જીવ
મળ્યો હતો.

નાગમતીના થયેલા આ સગપણથી એને કોઈ અનિષ્ટ
ભાવીના ભણકારા વાગ્યા તેને ધ્યંન કે નાગમતી આપઘાત
કરશે તો ?

*

*

*

ચોમેર દેખાના મૃગજીવ વચ્ચે આશ્વાસન ઉપર કુસતો
યુવાન વાળો ખેતરમાં કામે વળગ્યો ને બે ચાર ઉઘલ ફરી
વળ્યો ત્યાં હંમેશના નિયમ મુજબ ભથવારીનો ટહુંકો સાંભ-
ળ્યો : “એ ! આ ભાત.”

આજે તો વાળે એ સાંસળતાં જ એની તરફ દોટ મૂકી. લયવારી સમજી કે ભૂખના દુઃખથી કંટાળી આજે દોડતો આવ્યો છે તેથી એ ખાત્રે. એણે હોંશદોર ભાત છોડ્યું ને કંસારની તાંસળી આગળ ધરી. “લે, લે, જીવાન ! આજ તો તારે કંસારનાં પારણાં !.....”

વાળો સામે જોઈ તાકી રહ્યો.

|| “નાગમતી બેનનું સગપણ કર્યું. મેમાન આવ્યા છે.”

આશાભર્યા માનવી ઉપર આર્ચીતી વિજળી તૂટી પડે ને ઠીંગરાઈ જાય એમ વાળો ચક્કર ખાઈ હોંય ઉપર ઢળી પડ્યો. અખી ગભરાઈ ગઈ. એણે પાસે પડેલા મોરીયામાંથી પાણી લઈને માથા ઉપર છાંટ્યું. વાળો બેલાન અવસ્થામાં બેઠવા લાગ્યો: “નાગ !.....નાગ !.....”

હાસીને ખાત્રી થઈ કે આ નાગવાળો જ છે, એટલે એને બમણું દુઃખ થયું. ન કહેવા જેવા સમાચાર કદા તે માટે એના અંતઃકરણને અત્યંત દુઃખ થયું. વાળાના ગાલ ઉપર ઉનાં આંસુડા ટપક્યાં ને એણે ધીમેથી આંખ ઉઘાડી. ‘નાગ !.....’

“....કાલે આવશે.” કહી લયવારી ખસી ગઈ.

“હે !.....આવશે ?.....”

“હા, આવશે.”

વાળો સફાળો બેઠો થયો ને એકીટસે લયવારી સામે તાકી રહ્યો. એના શબ્દે શબ્દમાં આકાંક્ષા હતી. આંતુર કીધીઓ ને સતોજ કાન નહું જોવા ને બાળુવા તલસી રહ્યાં હતાં. એણે ભાતને હાથ પણ લગાડ્યો નહિ.

“ ખાવને ? ” દાસીએ ભાત આગળ ધર્યું.

‘ નાગમતી મળ્યા પછી ’ કહી એ ઉઠી ગયેા અને ‘ કાલે આવશે ’ કહી દાસી ચાલી ગઈ. વિવાહની વાત એણે ફાળીટાળી નાખી. વાળેા પણ સમજ્યો કે ભથવારી મશકરી કરી ગઈ. એટલે વાગેલા ધાની અસર બહુ વખત રહી નહિ. જેમ ગમ્મતમાં મારેલ ધણેા કશુંએ નથી કરાવતો એમ એને આ મર્મનો ઘા દુઃખદાયક ન નીવડ્યો.

નાગમતી એક એકાંત ચોરડામાં રહી રહીને પારેવા જેવી લાલ આંખો કરી પડી હતી સખીએ આવી એને ઢંઢેાળી. “ ઉઠ ! ઉઠ ! પેલો તો તારી પાછળ મરવા પડ્યો છે. ”

“ કોણ ? ” કહેતે નાગમતીએ એને તરછેાડી.

“ તારો વાળો..... ”

“ ક્યાં છે ? ” કહેતી એ ઉઠી ને સખીને ગળે વળગી પડી.

“ નથી કહેતી. તારે સાંભળવાની ગરજ નથી ત્યારે તે કહેવાની અમને શી પડી છે ? ”

‘ એાશીયાળું મોહું ’ કરી નાગમતી દયા યાચતી હોય એમ એની સામે જોઈ રહી.

“ જા.....જેતરમાં ખીચારો જૂખ્યો ને તરસ્યો મળુરી કરે છે ને પડી રહે છે. નથી ખાતો, નથી પીતો, ક્રુદ્ધ તારું ! જ નામ લવી રહ્યો છે. ”

નાગમતીએ ઉઠા નીસાસો મૂક્યો.

“ તને મળ્યા વગર નહિ ખાવાની એણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ”

“ ત્યારે મારેય એને મળ્યા વગર નથી ખાવું. ” કહી
એણે હીળકું બંધ્યું.

ને સખીએ એને છાતીસરસી ચાંપી લીધી. “ જો,
બેન ગાંડાં કાઢમાં. કાલે તું ભાત લઇને મારી સાથે આવજો. ”
કહી એણે એને સાન્ત્વન આપ્યું.

દુઃખમાં હીંમત આપનાર માણસ આપણને ખૂબ વહાલું
લાગે છે. નાગમતીને સખી પોતાની સગી મોટી બહેન જેટલી
હેતાળ અને પોતાની લાગતી.

નાગમતી કાલે વાળાને મળવાના વિચારમાં અનેક
વિચારોની ઘટમાળમાં ગુંધાઇ ગઇ.

ઘરનાં માણસો મહેમાનોની કાઠીયાવાડી ખરદાસના
કાર્યમાં અટવાઇ ગયાં હતાં એટલે એમને નાગમતીની કે
બીજા કશાની અત્યારે દરકાર નહતી. સાથીને ભાત મળે
છે કે નહિ, એ ખાથ છે કે નહિ, એ કશુંય બાજુવાની કોઈને
પડી ન હતી. નાગમતીની સખી સાંભાળ લેતી ન હોત તો
યુવાન ભૂખ્યો ને તરસ્યો મરી જાત, તોપણ કોઇને એ
સાંભરત નહિ. પગરણ માણસને ગાંડાતૂર બનાવી મૂકે છે.

બીજે દિવસે નાગ સખી સાથે ભાત લઇને ગઇ. એણે
ઝાડના છાંયડે ભાત મૂક્યું ને વાળાને એકી ટસે નીહાળી
રહી. વાળો રીસાયો હતો. આટઆટલા દિવસથી જેની
પછવાડે ભૂખ્યો ને તરસ્યો એ આથકતો હતો તે નાગમતીને
પોતાની કરી પડી નથી એમ ગણી એણે પ્રણયકલક શરૂ કર્યો.

એક એક પળ નાગમતીને મન વર્ષોની જતી હતી. એના હૈયામાં ઉપડેલ અંજાવાત એને સ્થિર થવા દેતો નહિ. એ દોડીને વાળાનાં પગ પાસે બેસી ગઈ. વાળે બળદની રાશ મૂકી દીધી ને પગ તરછોડ્યા. ગઈ કાલે તેની સખીએ વિવાહની કરેલી ખબર યાદ આવી, ને લડલડ બળતા જીગરે એણે મહામુશીબતે ઉચ્ચાર્યું:

“હવે તો તું પારકી.....” ।

“ભૂલે છે વાળા ! હું લવોલવ વાળાની હતી, છું ને રહીશ પણ ખરી” કહી એણે મુસકું મૂક્યું. વાળાનું હૃદય દ્રવી ગયું. એણે નાગને છાતી સરસી ચાંપી ને બન્ને ઝાડ તળે આવી પ્રેમગોષ્ઠીમાં અટવાઈ ગયાં.

* * *
આજે ઘણે દિવસે વાળે નાગમતીને હાથે કોળીયા લીધા. નાગના સગપણની વાત સાંભળી એને હૈયામાં ઝાળ ઉડી હતી. એ પણ રાજખીજ હતો પોતાની ઓ થનારને એ તણ કેમ શકે ? એણે એનું હરણ કરવાની યુક્તિ વિચારી.

“નાગ ! અહીં હું હવે નહિ રહી શકું. મારી સગી આંખે તારાં લગ્ન બીજા સાથે થાય એ મારાથી કેમ સહન થાય ?”

“વાળા ! આ લવે એ વાત ભૂલી જાને. હું પરણીશ તો તમને અગર આપઘાત કરીને મરીશ. તમે આવા મર્દ થઈને શી નકાગી વાતો કરો છે ? મને ઉપાડી જતાં તમને નથી આવડતું ? જો કરશો તો હું આપઘાત કરીને મરીશ, એનું પાપ તમને !” ધરતીના પેટાણમાં ખદખદતો લાવા જવાળામુખી ફાટતાં બહાર ધસી આવે એમ સળગી ઉઠેલી નાગમતી કંપતા સ્વરે બોલી ઉડી.

વાળાની નસે નસમાં શૂરવીરતા ભર્યું લોહી વહેતું હતું. એણે નાગનો હાથ પકડી આંખે લગાવ્યો ને ઉભો થતાં બોલ્યો: “ પૂનમની રાત્રે શીવના મંદિરમાં જરાબર મધરાતે તારી વાટ જોઈશ.”

નાગમતી જાણે એ વાતની સંભતી આપતી હોય એમ મોઢું મલકાવતી ભાતોડીયું લઈને ચાલતી થઈ. જતી જતાં એણે દેખાણું ત્યાં મુઠી તીરછો નજરે અનેક વખત વાળા તરફ જોયું.

આને એના હૈયામાં કોઈ અકથ્ય આનંદ હતો. તેને લાગ્યું કે હવે પોત વાળાની થઈ શકશે. માણસ પોતાના મનની વાત પાર પડતાં સમગ્ર સંસારને ભૂલી જઈ સ્વર્ગના મુખમાં ડુબકી મારે છે એમ નાગ આને કીલ્લોલતી હતી. દૂર બેઠેલી સખાને સાથે લઈ એ ગામ તરફ ચાલી ગઈ.

વાળો સકેત પાર પાડવાના વિચારો કરતો હજી લઈને કામે વળગ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

લગ્નનો ઉત્સાહ.

ઝેરી, બાબડ* ને બીલા, એ ત્રણને વિવાહ લલા,
બળદ, પ્રાણણ ને બાળક, એ ત્રણને વિવાહ કાળ.

“બાપુ ! પેલાને ઓળખ્યો ? ” ચિંતાતુર થહેરે
આંખો લંબાવી એક આયરે કાનમુવા લેડાના કાન પાસે
મ્હોં લાવી ધીમેથી કહ્યું. રખેને દીવાલો એ વાત સાંભળી
નથ એટલી એની વાત ગુસ્સ હતી.

“કોણ ? ” કહેતો લેડો તેની સામે તાકી રહ્યો.

• “આ ઓટ્યો નવો સાથી ! ”

અતિ પ્રાચીન ભૂતકાળમાં ડોકીયું કરતો હોય એમ
લેડો બે ઘડી આંખો મીંચી ગયો. દુકાળ, કાઠીઆવાડ,
સમીયાણું, ધમ્મરવાળો અને છેવટે નાગવાળો એની નજર
સાંમે-જેમ ચિત્રો દોડાદોડી કરતાં હોય એમ-એક પછી એક
આવ્યાં, દેખાયાં ને સરી ગયાં. પણ હાથમાંથી એકધારી

* બાબડ=ચાલતા શીખેલું બાળક.

સરી જતી માળાનો મેર આવતાં જેમ હાથ થંભી જાય એમ એ વહેતી વિચારમાળાનું મૂળ એણે પકડી પાડ્યું. વાળાનું મોં, આંખ ને દેહ આંખ આગળ રમવા લાગ્યાં. “શું એ....?” વીંધીથી બોલાઈ જવાયું. એના હૈયામાંથી દર્દ ને દુઃખભરી આહ નીકળી. રૂંધે રૂંધે ક્રોધ ભભૂક્યો. ને જાણે એ લાલચોળ બનેલા લોહા ઉપર હુહાર ચાળી નાખે ને છમ્ છમ્ ચાય એમ તરતજ નાગમતી પાસે ધડને જતી દેખાઈ ને એના હૈયામાં છમ્....થયું. નાગમતીના વિચારે વાળો ઠીંગરાઈ ગયો.

અનેક વિચારો આવ્યા ને ગયા, પણ એ અશ્વરે બોલ્યો નહિ. સામે આવીને બેઠેલા માણસ ભેડાના મહેરા ઉપર થતા ફેરફાર જોઈ કંપતો, મલકતો ને ઠરી જતો. પળે પળે ફેરફાર પામતી ભેડાની વિચારસૃષ્ટિની એના મહેરાં ચાડી ખાઈ સામા બેઠેલા માણસને એ બધું કહી દેતો હોય એમ પેલો અનુભવતો.

ગમગીનીમાં લીન થયેલા માણસને જે વાત ઘંણી મુશ્કેલ લાગે અને એને ઉકેલ કરવા એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં દેહને મુકવવા માંડે એવી કેટલીય વાતોનો તોડ બીજા માણસો પળારમાં કાઢી લાવે છે.

સામે બેઠેલા માણસને આ ચૂપકીદી ભયંકર લાગી ને એણે હાથ ભેડી કહ્યું, “બાપુ! એ તો ગયે....પણ....”

“પણ.....” ભેડો લગ્યો.

“પણ આ તો હંમેશનું થયું. માટે જલદી નાગમતીને....”

“શું ?” કહેતા ભેડાની આંખો ખેંચાણી.

“લગ્ન....” કહેતો પેલો માણસ ભેડાની આંખમાં કાંઈક ભેંધ રહ્યો ને આગળ બોલી શક્યો નહિ.

ખોવાયેલ રમકડું નજરે ચઢતાં જેમ બાળકને આનંદ થાય ને દોડીને એ ઉપાડી લે એમ ભેડાના હૈયા ઉપરથી હુબરો મણુનો લદાયેલો પથર સરી પડતો હોય એમ એને લાગ્યું અને એણે તરતજ એ શબ્દ પકડી લીધો—“લગ્ન..”

એ વાત એને ટાઢા પાણીએ ખસ જાય ને માથેથી ચિંતા ટળે એવી ચોખ્ખા સોના જેવી લાગી. વિનાવિલંબે નાગના લગ્નની તૈયારી કરવાનો ભેડે નિશ્ચય કર્યો.

જે વાતની ચીનગારી હૈયામાં જળતી પડી હોય તે વાતના બનેક તર્કવિતર્કો માણસને થયા કરે છે. પછી તો એની શંકાશીલ આંખો નાગમતીના પગલે પગલે પાછળ સૂંચરતી. એની વાત થતી સાંભળવા કાન સરવા બનતા ને એણે અનેક વાતોની કડીઓ સાંકળી. છેવટે એને વાતના મઠોડા ભેંસી ગયા. નાગવાળો સાથી રહીને પોતાની પુત્રીનું મૃત કળાવી ગયો અને વધુ રહ્યો હોત તો ઉપાડી જાત એમ એને લાગ્યું. એણે નાગમતીની વધારે દેખરેખ રાખવા માંડી. નાગને એકલાં ઘરની બહાર જવા આવવાનું બંધ થયું ને એની ઉપર છવતી ચોકી મુકાઈ ગઈ.

નાગમતીને પહેલાં તો કાંઈ ખબર પડી નહિ પણ ધીમે ધીમે એના સમજવામાં આવી ગયું કે બહાર વાતની જાણ પડી છે, અને તેને લીધે જ બધી ધમાલ થઈ રહી છે.

બાપની અમીઝરતી આંખમાંથી હેત નીતરતું અટકી ગયું હોય એમ સુધ્ધી અને શીઘ્રી આંખ એને દેખાઈ.

સગાં સંબંધીઓની ચિંતાભરી ને જરાક વીરસ્કારમય દૃષ્ટિ એને વિચારવમળે ચઢાવતી. એને ટાઢની લખલખી આવે એમ કંપારી છુટી ને એ પાસે બેઠેલી પોતાની સહીયરના બેળામાં ઢળી પડી. એની આંખે બે સ્વપ્નાં સાથે દેખાયાં: ‘લગ્ન’....‘મૃત્યુ’. અને બે વચ્ચે પોતાની જાતને ઉભેલી એણે જોઈ. એક બાબુવાળો લઈ જવા તલમી રહ્યો હોય એમ હાથ લંબાવી ઉભો દેખાતો હતો. બીજા તરફ ભેડો અને તેના માણસો અને જાનૈયા-આયરો એને ઝખ્ખે કરવા કાળજીથી તલવારો લઈ એની ઉપર ઝળુંબતા હોય, એમ દેખાયું. એનાથી ચીસ નંખાઈ ગઈ: “ઓ બાપ રે!....”

માથું ચાંપતી ને ઓઢણાના પાલવવડે પવન નાખતી સહીયર લયભીત બની ગઈ એનાથો રાડ નંખાઈ ગઈ, “દોડો....”

ને એ હૈયાફાટ રડતી સહીયરની ચીસ વાતાવચ્છને વીધતી કેટલી ઉપર બેઠેલા ભેડાના હૈયા સોંસરવી ‘મીઠળી’ ગઈ. એણે હડી કાઢી ને સાથે બીજા માણસો પણ દોડ્યા. નાગમતીના ઓરડામાં સહુ ઘેરો વળી ગયું. “વાઈ આવી છે?” એમ દૃઢી સમજી ભેડાએ એકદમ બધું ભીનું મકેલ્યું. એના હૈયામાં એક વાત સ્ખલ્લડ જડ ઘાલી ગઈ કે ‘નાગવાળે મારી છોકરીને કામણુ ઠર્યું’

હવે નાગમતીને જલદી પગલાવી દેવાની તાલાવેલી લાગી, ને ઉશ્કેરાટભર્યો ભેડો કેલીએ આવ્યો. તરતજ ગોરને

ખોલાવી નાગનાં લગ્ન લખાવ્યાં. પૂર્ણિમાની વહેલામાં વહેલી તિથિ આવી ને ઘડીઆં લગ્ન લીધાં હોય એમ કશાએ આરંભ સમારંભ વગર આટોપી લેવાની વાત થઈ ગઈ. સહીયરે આ વાત જાણી ત્યારે એના હોઠ ફફડ્યા ને ઝીણો ગણુગણુટ એ ઓરડામાં પ્રસરી રહ્યો. ‘પુનમની લગ્નતિથિ આવી એ પણ વિધિની એક વિચિત્રતા ! કંતો વાળો કે કંતો આયર; પણ ખેંમાંથી એક તો નાગમતીને પામશે ને પૂર્ણિમાની હાસ્ય વેરતી આંદની ભાગ્યશાળી યુગલને આર્શિવાદ વર્ષાવશે. આમ વિચારતી દાસી પોતાના ખોળામાં પડેલી નાગમતીના મોં સામે તાકી રહી.

*

*

*

લેક્ષ્મી દીલ ઉપરનો ભાર આળે ઓછો થતો જાય છે. ઓસરીમાં ખેરાઓનાં ધવળ ગીત મંગળના મીઠા સરોહો અને ખહાર ખારણામાં ઉભા ઉભા વગાડતા ઢોલીના દ્વીખાંગ દ્વીખાંગ અવાજના સૂર આયરોમાં નવા ચેતન પુરતાં. લગ્નની ધમાલમાં ખેરાંઓ પોતાના ખાળકની પુરી સલાહ પણ લેતાં નથી ને જંમણવારની ધમસાણમાં કુતરાં ખીસારાં ખાવાનું લઈને ભાગે છે.

ખેરાંઓ લાંબા રાગે ગાતાં હતાં કે “....પગરણુ આદ્યી.” ને એનો રણુકારો નાગમતીના હૈયાને વલોવી નાખતો. એનાં હૈયામાં દર્દ અને આંખોમાં વિપાદ નીતરતો. ઘડી ઘડીમાં એ કંપી ઉઠતી. અચાનક ખારણું ધક્કેલી એની સખી અંદર ધસી આવી. “નાગ !....નાગ !....”

એના હૈયામાં ચડકાટ હતો. એનો અવાજ ધ્રુજતો હતો. નસકોરાં ફૂલાતાં ને મહામુશીબતે રૂંધાતા ગળામાંથી અવાજ નીકળતો, “નાગ !.....”

નાગમતી ચમકી. એને લાગ્યું કે વાળો આવ્યો. એ સફાળી બેઠી થઈ ગઈ.

“ક્યાં છે ?”

“મેં એને ઘોડે બેઝીને જતાં જોયો.” નાગમતીના કાન પાસે ઠેક મ્હોં લઈ જઈ ધીમેથી એ ગણગણી.

“જરા ઉતાવળે જોલને ! કાંઈ નથી સાંભળાતું.” નાગવાળાના સમાચાર વધારે વખત સાંભળવા લલચાઈ રહેલી નાગમતી સાંભળ્યું-અણસાંભળ્યું કરી જોલી ને ચંકાશીલ દષ્ટિ ચામેર ફેંકીને સખી તાકી રહી.

“કેમ....?”

“હિવાસોને પણ કાન હોય છે.”

ને નાગમતી હસી પડી. “તેમાં શું?”

“નાગમતી ! એ વેળા વહી ગઈ. હવે તો તારી આસપાસ ઇવતી બગતી ચોટી બેસી ગઈ છે.” ફરી ચોતરફ જોઈને કાંઈ સાંભળતું નથી એમ ખાતરી કરતાં એણે કહ્યું.

“કેમ ? મારા ઉપર ચોટી ?”

“વાળો આવ્યાની બાજુ સહુને પડી ગઈ હોય એમ લાગે છે.”

“ન હોય. એ તો અદૃશ્ય જ હશે. ને આજે એ અહીં

આવેય શું કામ ! ને આવવું હોય તો વળી જતો પણ શા માટે રહે ? ” નાગમતીએ વાત ફેરવીને ફેરવી તોલ્યું.

સખી નાગની આંખમાં આંખ પરોવી જોઈ રહી. એને કંઈ સમજાયું નહિ. જાણે દિવાલોને પૂછતી ન હોય કે ‘ નાગ ફરી ગઈ ? ’ એ લણકારો એના કાનમાં અથડાયો. પણ સ્ત્રીઓનાં હૃદયને કોણ જાણવા પામ્યું છે ?

નાગમતીએ પોતે વાળાને આપેલ વચન યાદ આપ્યું. આજે પૂર્ણિમા હતી. પોતાને આંગણે મંગળ ગીતો ગવાતાં અને મંગળ વાજાં ત્રો વાગી રહ્યાં હતાં. પોતે મંગળસૂત્રે આજે પારકી થવાની હતી.

એને હૈયામાં શંકાના લણકારા થયા. એ ઉઠીને બહાર ગઈ. ચોમેર સગાં વહાલાંને બેઠેલાં જોયાં. એમની વચ્ચે થઈને બહાર જવું એ કાંઈક વિષમ લાગ્યું. કેવી રીતે આ બધાં સોંસરું નીકળીને જવું એ સમજાયું નહિ. એ બહાવરી જેવી આમ તેમ જોતી પાછી ફરી ને ચોરડામાં ભરાઈ પથારીમાં ઉંઘમુંઘ પડી. એને વિચારપરપરાએ ઘેરી લીધી. એક જ પ્રશ્ન એને શુંગળાવી રહ્યો હતો: “ હવે શું થશે ? ”

દિવસ નમતો ચાલ્યો. અજવાળાં ઝાંખાં થતાં ગયાં ને કાગને ડાળે રાહ જોતા માંડવીયા ‘ આ વિધિ નિર્વિદ્ધે ઉઠેલી જાય તો ગંગા નહાયા ’ એમ વિચારી રહ્યા હતા.

એટલામાં ઘુઘરુમાળ ધમકયા, રથનાં પૈદાંની રજ ઉડતી દેખાઈ ને પાદરે ઘોંઘાટ વધી પડ્યો. ‘ જન આવી, જન

આવી ' એમ આખા ગામમાં થઈ રહ્યું ને બધા પુરૂષો વેવાઈઓને મળવા દોડ્યા. વેવાઈએ વેવાઈને બાથમાં ઘાલી ધૂળ હેત બતાવ્યું. મિત્રો-સંબંધીઓ 'એક બીજાને રામ રામ કરી વાતે ચડ્યા ને સ્ત્રીઓએ પોતાની બહેન-દીકરીઓ કે નણદ-ભોભઈને ઓવારણું લઈ આદર આપ્યા.

જનને ઉતારા અપાયા ને પળવારમાં તે બધું 'થાળે' પડ્યું. ભેડાની આંખમાં ચિંતાની રેખા હતી. એ એક જ માળા ફેરવી રહ્યો હતો કે, "વરઘોડીયાં નિર્વિધને પરણી ઉઠે એટલે મારે મન લાખો ખાટયા."

વડીલોની ખાનદાની, કુટુંબનું નાક અને ઘરની આબરૂ સાચવવાની સમજથી ભેડો આજે આટલી ઉતાવળ આદરી રહ્યો હતો.

જન આવ્યાના સમાચાર સાંભળી નાગ વધારે હાંફળી હાંફળી બની. એના પગમાંથી કૈવલ દુરાઈ ગયું ને ચેતના ઉડી ગઇ. બાણે જીવતું મહદ્ હોય એમ જીવનવિહોણી બની જઈ એ પડી હતી. ઘડીઘડી એ આંખો ઉઘાડી તાકતી ને પાછી આંખો બંધ કરી જતી. એની સખીને તો લાગ્યું કે, નાગ ગાંડી થઈ જશે તો?

નાગ એની બહેનપણી હતી. એની સાથે છાંદગી ગાળી હતી. 'એને કાંઈ થાય તો પોતાનું શું?' એવો પ્રશ્ન જેમ પતિની માંદગીમાં સ્ત્રીને થાય છે એમજ એને પણ લાગ્યું. અત્યારે એના હૈયામાં એક જ માણસ વાસ કરી એનું હૈયું બેલાવતું હતું અને તે નાગમતી હતી.

એને લાગ્યું કે મરતા માણસ માટે જેમ અમૃત જીવનદાતા છે તેમ નાગને આ સ્થિતિમાંથી ઉગારવી હોય તો એને ચિંતામુક્ત કરવી જોઈએ એ વિચારવમળમાં ચકાવે ચઢી. એના હૈયામાં જાણે પડછંદા પડતા હોય એમ અનેક તર્કવિતર્ક થયા ને છેવટે એનો ચિંતાતુર અને મ્હાન મ્હોરો એકદમ ચમકી ઉઠ્યો. ઘનઘોર વાદળાંની પાછળ વીજળીનો ચમકારો જેટલો આકર્ષક હોય છે તેથીએ વધુ ચિંતાવાદળી સરી જતાં સખીના મ્હોરા ઉપર હર્ષની સુરખી છવાઈ ગઈ એ નીચી વળી ને સૂતેલી નાગના કાન પામે મ્હોં લઈ જઈ બોલી, “નાગ !....”

“હાં ! શું કહે છે ?.....” કહેતી નાગમતી સદાજી બેઠી થઈ.

“ચિંતા કરમાં. હું આનો તોડ કાઢીશ ” //

“તું....? તું....કાઢીશ ? ” ને એણે ચોમેર ફરતાં ને પોતાની ઉપર નજર રાખતાં સગાં બહાલાંને બતાવ્યાં. કેટલાય યુવાનોને એણે તરછોડેલા, નીરાશ કરેલા, એ બધા એને જીવતી બાળી નાખવા-વૈરનો બદલો લેતા હોય એમ-ચોમેર ઉભેલા જોયા, ને એનું હૈયું ભાંગી ગયું. “આ બધાજોયા ? ”

‘હા, હા’ આંખનો ઈશારો કરતા નાક ઉપર આંગળી મૂકી શાન્ત થવા ને ચુપ રહેવા સખીએ આજીજી કરી હાથ જોડ્યા.

નાગ એની સામે જોઈ રહી. એના હૃદયમાં કંઈ કંઈ ચઈ આવ્યું. સખી શું કહે છે તે એને સમજાયું નહિ.

અધારાં ઘસી આવ્યાં ને દિવાળતી થઇ. ચામેર મશાલો ફરવા લાગી ને જાનેયાઓ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા. એકેક પળ કિંમતી જતી હતી. વરરાજા સોરજે આવ્યા ને ગોરમહારાજે લગ્નનાં મંગળ સૂત્રો બોલવા માંડ્યા.

“બહુ મોડું થયું હવે, નાગ !” ઉતાવળ કરતા સ્ત્રીઓના સાદ સંભળાયા ને સ્ત્રીમંડળ ચોરડામાં ઘસી આજ્યું.

નાગમતીએ કુંદાડો માર્યો ને દુઃખમાં-ક્રોધમાં ન રહેવાવાધો એક ધ્રુસકું મૂક્યું. સહુ ભેધ ઉભાં રહ્યાં. એકે હોઠ ફેફડાવ્યા: “આનાથી તો તોળા.....”

નાગની સખીએ સહુને સમજાવી બહાર દાઢ્યાં. મ્હોં ચડાવીને ફેટલીક સોઓ આવી ગઇ; ફેટલીક ચીંતાતુર બની દીલે પગે બહાર નીકળી ઉભી રહી. સખીએ ચોરડો બંધ કરી પાનેતર ને લગ્નનાં બીજાં કપડાં નાગ પાસે મૂક્યાં. “નાગાં....પહેરી લે....”

નાગમતી એની સામે તાકી રહી. સખીની આંખમાં અકળામણ હતી. હૈયું ધબકારા મારતું એને લાગ્યું ને નાગમતીની આંખો બાજે પૂછતી હતી: “હવે શું....?”

બહુ મોડું થઇ જતું હોવાથી બહાર ઘોંઘાટ વધ્યો. ફેટલાક પુરૂષો ચોરડા તરફ આવતા દેખાયા ને એમના પગરવે બન્ને ચમક્યાં. હજી નાગમતી કાંઈ નિર્ણય કરે તે પહેલાં તો તેની સખી ઉડી. પાસે પહેલાં પાનેતર વગેરે કપડાં

પોતે પહેરી લીધાં. એકદમ દોડીને નાગમતી એને વળગી પડી ને બોલી: “ મારી જ્ઞેન !....”

“ તું વેલાસર નાસી છૂટ. ” કહેતી સખી અપાટાખંધ એરડો ઉઘાડી માણસો એને ઓળખે તે પહેલાં લગ્નનાં વસ્ત્રો વડે વીંટળાયેલી એ મુંઢરી મ્હોં ઢાંકી માયરામાં જઈને બેસી ગઈ.

ચિંતાતુર ભેડે આનંદનો દમ મૂક્યો. એને લાગ્યું કે ભય ગયો. પુરૂષો ને સ્ત્રીઓ સૌ ભેઈ રહ્યાં.

“ અક્ષી ભેયું કે ? સાપ દર આવ્યે કેવો પાધરો થયો ? ”

“ બધી રમત હતી. એ તે કાંઈ ન્હાની હતી કે ન્હોતી સમજતી ? ” બીજીએ પેલીને ઇશારો કર્યો ને બન્ને હસી પડ્યાં.

• ગીત ગાવામાં ગુલતાન થયેલી સ્ત્રીઓ માંહિમાંહિ લાંબા સાદે એક બીજીની સરસાઈ લોગવવા લાગી. વરઘોડીયાં પરથી ઉતરી ને કોઈ ભય આવી પહોંચે તે પહેલાં વરઘોડીયાંને વિદાય કરવાના ઇરાદે ભેડે જાનને તે જ વખતે વિદાય કરી.

• જાનનાનો બે ચાર દિવસ જમવાનો ને મોજ કરવાનો હર્ષ દખાઈ ગયો. “ આ શું ? અત્યારે ને અત્યારે રજા ? ”

• ભેડો જાણે લયના ભણકારા સાંભળતો ન હોય ! એને એકજ ચિંતા હતી કે “ નાગવાળો આવીને ધીંગાણું કરે તો ?.....”

હેમણેમ વરઘોડીયાં વિદાય થાય એ એક જ એનો મહેચ્છા એને જાનને વિદાય કરી દેવા ઉરકેરી રહી હતી. વેવાઈ ભેડાની ચિંતા સમજી ગયો. ને એણે પણ એમાં પોતાનો સંમતી બતાવી ને બહેલાં બહેલાં વરઘોડીયાના રથનાં પૈડાં દડતાં થયાં. થંડા પહોરની શાંત રાત્રીમાં જોરદાર જાનડીઓનાં ગીત પડવાં ખાડી રહ્યા.

“જારા ઉપર જારી રે, એક લાડી થઈ અમારી રે.”

પ્રકરણ બારમું.

આતુર-હૃદય.

“હું....આવી !” મંદિરના પગથીયા ઉપર બેઠેલો યુવાન જાણ્યો. એના હાથમાંથી થોડાની વાઘ સરી ગઈ ને પૂર્વ દિશામાં ચંદ્રિકાનાં કિરણો ફેલાતાં એ તરફ તાકી રહ્યો. વિચાર-વમળમાં શું ચલાઈ ગયેલ વાળો બેકામ બની ગયો હતો. ને પવનના કૂંદાટે પાંદડાં ધ્રુણ ઉઠ્યાં. તેના ખખડાટે ચમકેલો વાળો સમજ્યો કે નાગમતી આવી; એટલે એ બેળાકળો બની લવી ગયો. એના હૈયામાં ચાલતા વિચારો અચાનક બહાર નીકળી પડ્યા.

પણ ઠાંઈ દેખાયું નહિ. પાસે યઈને સરી જતું એકાદ શીયાળું વનવગડામાંથી તરસ્યું બની પાણી પીવા તળાવમાં ઉતર્યું ને વાળો તેની પાછળ તાકી રહ્યો.

વાળાની મશ્કરી કરતું હોય એમ શીયાળું વારંવાર એની તરફ તાકતું. હુઆઈભર્યું ચકોર જનવર પાણીમાં મોહું બોળી ઘડી ઘડી ચમક્યા કરતું. જાણે વાળાની મશ્કરી કરતું ન હોય ! વાળો ઘડી ઘડી ઝળકતો. કાંઈ ખખડાટ થાય કે પાંદડું ઉડી અથડાય તેના સંચળે એને એક જ પડખો કાનમાં શુંજતો : ' નાગ....આવી ! '

તંદ્રામાં એની આંખમાંથી એકાદ બે અશ્રુબિન્દુ સરી પડ્યાં. ભૂતકાળ એને સ્મરણપટ ઉપર પથરાઈ ગયો. સમીયાણું, વાંદીયાર, પડાવ, તળાવ, આણલદે, વિદાય ને કાલઃ એ બધું એક પછી એક દેખાયું ને એનું દીલ હચમચી ગયું. એણે બેકામ અવસ્થામાં ધ્રુક્કું મુક્યું ને તરતજ પોતાને ભાત આપવા આવેલી ભથવારી દેખાઈ; ને એ આછીપાતળી દેખાઈ અદૃશ્ય થાય ત્યાં તો નાગમતીને આવી ઉભેલી જોઈ. એ જાગી ગયો. બેખાકળો બની હાથ પહોળા કરી ભેટવા ઉઠ્યો ને બોલ્યો, " નાગ.... ! " ને પાંદડાંએ ખખડાટ કરી એની મશ્કરી કરી.

એ લોંઠો પડ્યો. એના પગમાં ખીલા જડાઈ ગયા હોય એમ એ બેસી રહ્યો. ઘોડું ચરતું ચરતું દૂર ચાંડ્યું જતું હતું, તેની પાછળ એણે મીટ માંડી. પણ એને પાછું વાળી લાવવાની શુદ્ધિ એને રહી ન હતી. આજે એના હૃદયમાં એક જ વિચાર હતો. એ મૂર્તિ જેવો જડ બની ગયો હતો.

નાગમતી આજે પરણીને પરાઈ થવાની છે એ વાત વાળો જાણતો હતો. ગામને પાદરે પડેલી જન સોસરવો એ નીકળી ગયો છતાં જનૈયામાંનું કોઈ એને જાણખી શક્યું

નહતું. પણ ભેડાના ઘર પછવાડે થઈને સરી જતા વાજાની આંખો નાગમતીની ખેંચપણીની નજરે પડી હતી. ને ચારે આંખો મળે ન મળે તે પહેલાં વાજો ખીજ નાકામાં વળી ગયો.

ગામમાં ઘોંઘાટ વધ્યો, ગીતોના મીઠા શરોદો સંભળાતા ગયા, તેમ તેમ એનું હૈયું અધીરું બનતું ગયું. રાત વધતી ગઈ ને ચન્દ્ર પ્રકુહીત બની ગગનપટે ચઢ્યે જતો હતો તેવે વખતે ચન્દ્રિકા અમૃત વર્ષાવતી. તે કિરણ-બાણો વાજાના હૈયામાં વિષ સીંચત કરતાં. વિરહવેદનાથી રૂંધે રૂંધે જળતો વાજો ભેચેન બન્યો હતો. એનું હૈયું ઘડી ઘડી નાગ-નાગ-ના પોકારો કરતું. આતુર આંખો ઘડી ઘડી ગામના માર્ગ ઉપર સ્થીર થઈ જતી અને કોઈના આવવાની રાહ ભેંધ ખીલા બની જતી.

અચાનક ઢોલ ઢમકયા ને વાજો કંપ્યો. એ ઢોલ ઉપર પડતી અકેક ડાંડી આજે એના હૈયા ઉપર લાકડીઓના પ્રહાર વરસાવતી હતી. એનો અકેક અવાજ એના કાનમાં લોહના ખીલા પેઠે ખટકતો હતો. આયરાણીના મોટા લાંબા અવાજે ગંવાતાં ધવળમંગળ ગીત કાતીલ બાણ સમાન થઈ એના હૈયાને વીધી નાખતા. એ ઉંચો નીચો ચતો ને પાછો નીરાશ બની શીથીલ થઈ મંદિરની દિવાલને અઢલી, પડ્યો રહેતો. તેનો જીવ ગલરાતો હતો ને શીતળ ચાંદનીમાં પણ પરસેવાનાં ઊંટુઓ એના ચહેરા ઉપર ચમકતાં.

સામે ઉગેલાં પોયણાં ને તે વચ્ચે ઝોશીયાળાં બની ખીડાયલાં કમળો પોતાના વિરહની કથની કહી વાજાને શાન્તવન

આપતાં, પણ અચાનક હસી હસી કૌમુદીને ચન્દ્ર તરફ લગતું
 જોઈ એ બળી જતાં. એને ઘણું દુઃખ થતું. માણસને ચિંતા
 અધમુવો બનાવે છે. નિરાશા મરણતોલ કરી મૂકે છે. પણ
 એવે વખતે શાન્તવન એને ઔષધની ગરજ સારી દીવત આપે
 છે. વાળો કમળના શાન્તવને ઓસરતી જતી હિંમતને વળગી
 રહ્યો હતો.

મધરાતનાં પૂર ઉતર્યાં. નિરવ શાન્તીમાં શીયાળીઆંઓની
 હાળી અને કુતરાંઓનું ભસવું, વચ્ચે વચ્ચે ગીતના શરોદો
 ને ઢોલના ધીમાંગના અવાજ વાળાના કાનને અમકાવત,
 ને વાળો બેબાકળો બની ઉભો થઈ જતો.

મૃત્યુ...મૃત્યુ.....નાગ.....મૃત્યુ.... એમ અનેક
 વિચારો એ કરતો ને સામે ઉભેલાં સ્વપ્ન-ચિત્રો જોઈ રહેતો.

એટલામાં દૂર દૂર મથાણેનાં અજવાળાં દેખાયાં. ધમધમતી
 ઘુઘરમાળવાળી વેલોને વહેતી થયેલી જોઈ ને ધીમાંગ ધીમાંગ
 ઢોલના અવાજો વચ્ચે “ગ્રાસ ઉપર ગારી રે, એક લાડી થઈ
 અમારી રે” એમ ઉત્સાહભરે ને મોટે અવાજે ગવાતું ગીત
 સાંભળી વાળો હતાશ-જેશુદ્ધ જેવો બની ગયો. એ ઉભો
 થઈ ગયો ને હાથની છાજલી બનાવી લાંગા નેત્રો વડે એ
 દૂર દૂર જતા માનવસમૂહ તરફ લાંબી નજરે તાકો રહ્યો.

“નાગ ગઈ!” કહેતો એ અચાનક મંદિરમાં ધૂસ્યો
 અર્ધા ગાંઠા જેવી હાલતમાં એ ચોમેર ધૂમવા લાગ્યો. માઈ કે
 મરું...કરતો એ ક્રોધની જવાળાઓ વચ્ચે અંધારામાં દોડવા
 લાગ્યો. અચાનક જળાધારી એને અથડાણી અને ચાળાને ઠેઠે

ચડી એ શિવલીંગ ઉપર પછડાણો. તેના માથામાંથી ફળ-ફળ વહેતું લોહી ચંકરના બાણ ઉપર અલિપેક કરી રહ્યું. વાળો બેભાન હાલતમાં જમો પાડતો લવી રહ્યો: "ગઈ! ગઈ! ગઈ! ગઈ! ગઈ!"

ને સખત પવનના અપાટે મંદિરનાં બારણાં બંધ થઈ સંજ્ઞા આપી ગયાં.

x . x x

"હવે શું કરું?" બોલતી નાગમતી આખા ઓરડામાં ચોમેર ધૂમવા લાગી. આખું ગામ આજે ભેડાને માંડવે શુલતાન કરી રહ્યું હતું. ફક્ત નાગના હેયામાં ઉદ્ધાસ ન હતો. એ તો ખંડોવરી બની જલ્દી ઘરમાંથી નાસી ફટવાની તક શોધી રહી હતી.

ઝોઝાર જેવા ચન્દ્ર ઉપર અચાનક કાળી વાદળીની છાંયા આવી ને તેથી આછા પડેલા તેજમાં નાગમતી કેંકે કટાર ભરાવી પાછલી ખારીએથી ઘરના વાડામાં ફેફ પડી. વાડાની ગંજી ઉપર બેઠેલું કુતરું ભસ્ત્રું ને નાગ કંપી ઉઠી. ઝાડનું કુંકું લાંબો ઝોળો પાડતું ને પાંદડાનો ખખડાટ કોઈના આવ્યાનો ભ્રમ ઉપજાવતાં. નાગ ધીમા પગલે ગભરાતી ગભરાતી વાડામાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

એણે રસ્તા ઉપર આવી નિશ્વાસ મૂક્યો. ઉદ્ધાસ એને પાંખો આપતો ને ચિંતા એના પગમાં લોહશ્રંખલા જેવી બની રહેતી. એનું હૈયું બહુ વેગ કરવા મથતું. પણ....

લાંપાનો દરવાજો બંધ જોયો ને એ ફરી વિમાસણમાં

પડી. એણે ધીમેથી દરવાજાની ડોલીમાં દૂટલ ખાટલીમાં ભરઉંઘમાં સૂતેલા ને નસકોરા બોલાવતા દરવાજાને ઢંઢાબો.

‘કોણ ?’ કહેતો દરવાજા બેળાકળો બગ્યો.

“એ તો હું....” કહેતાં નાળે એને ચૂપ રહેવા ઇશારત કરી.

“શું છે ?” આંખો ચોળતાં, અર્ધ ઉંઘમાં એણે પૂછ્યું.

“ભાઈ, મારે ખહાર જવું છે. બારી ઉઘાડ્યો ?”

‘હા’ !.....’ દરવાજા ચોંક્યો.

“કોઈને ખબર નહિ પડે.” કહી એણે રૂપીઆ તેના હાથમાં મૂક્યો.

રૂપીઆ જેવી નજીવી વસ્તુ એને પોતાની ફરજ કરતાં વધુ કીંમતી ન લાગી. એ નાગમતીને ચોળખી શક્યો ન હતો.

“ના....ના....મારાથી એ નહિ બને.” કહી દરવાજા રૂપીઆ ફેંકી દીધો ને ગોઠડી આવી એ તો પાછો સૂઈ ગયો. જેટલી પળ જતી હતી તેટલી કીંમતી જતી હતી. મધરાતને પહોર ઉતરતો જતો હતો. એને એક જ ચીંતા યતી હતી કે વાયદા પ્રમાણે નહિ પહોંચાય તો ? વાળો નિરાશ થઈ જતો રહેશે તો ?

એ આશીયાળી બની ગઈ. પાસે આવ્યો પડતો દેખાયો. પરંતુ સંકટ સમયે અળગાઓ પણ બુદ્ધિનો સરસ

ઉપયોગ કરે છે. પાસે જ લીંબડાના ઝાડની ડાળ અશુભતી હતી. નાગમતી મુંઝાતી મુંઝાતી ઝાડ તળે આવી, ને બેકામ જેવી ગુંગળાવા પ્લાગી. અચાનક તેણે આળસ મરડી ને એના ઉંચા થયેલા હાથ પાંદડાંના ઝુમખા સાથે અથડાયા. એ ઝળકી. એણે ઉંચું જોયું ને પાંદડાં ખેંચ્યાં. ડાળ નમી ને ઝુલા ખાતી ઉંચે ગઈ.

નાગમતીના મુંઝાયેલા મગજમાં એકદમ ચમકારો થયો. એણે હીંચોળા ખાતી ડાળી ઉપર ઝુલેા ખાઈ ડાળે ગાય ભરી ને ડાળી સાથે સડસડાટ એ ઉપર ગઈ.

ખીછ ડાળ ઠરવાળના કીણા ઉપર થઈને બહાર અશુભતી હતી. તેની સાથે પોતાનું શરીર ઝુલાવ્યું ને નમેલી ડાળે એને મદદ કરી. થોડું ઉંચું રહ્યું એટલામાં નાગ નીચે કુદી પડી.

ધળાકો થયો ને નાગ જમીન ઉપરની ડાળીની છાંયડીમાં લપાઈ રહી. કોઈના પગનો સંચળ જણાયો નહિ, એટલે એ ઉડીને જહાવરી જેવી સામે જ દેખાતા તળાવની પાળ ઉપરના શિવમંદિર તરફ દોડી.

ઉલ્લવળ ચાંદનીમાં મંદિરની ધજા એને બોલાવતી હોય એમ ફરફરી રહી હતી. નાગમતીનું કાળબું પછુ અત્યારે ધજા પેઠે ફફડી રહ્યું હતું.

• નજીક જતાં એણે ઘોડો જોયો ને એ ઘેટી બની. “નાગ ! નાગ ! નાગ” કરતી એ મંદિરનાં પગધીયાં પાસે આવી. પછુ...? નાગ ન દેખાયો. બારણાં બંધ હતાં.

તેણે ફરી ધૂમ મારી, નાગ ! મંદિર ઉપરની ધબ્બ ફરફરતી હતી ને મંદિરના ધુમટે એનો પડઘો પાડ્યો 'નાગ !'. ને એનું હૈયું દ્રવી ગયું. 'શું નાગ જતો રહ્યો !' એ પહાવરી બની ચોતરફ ધુમવા લાગી.

એ તળાવની પાળ ઉપર ઉભી રહી ભયભીત આંખો વટે તાકી રહી. 'શું તળાવમાં ફળી મૂવો ? નાગ...!' એના દ્રવતા જતા હૈયામાંથી એક જ પડછંદો ઉડતો ને એનો ટંક ફંધાઈ જતો. આંખોમાંથી આંસુડાં ખરવાં લાગ્યાં. નાગે ધૂસકું મૂક્યું. એ ઢોડીને મંદિરનાં પગથીયાં ઉપર આવી.

મંદિરનાં બારણાં અંદરથી બંધ જોયાં ને એ હસી પડી. 'વાળા ! રીસાયો ?' કહેતાં એણે બારણાંને ઉઘાડવા ધક્કો માર્યો. પણ સળંગ બંધ થઈ ગયેલાં બારણાં ઉઘડ્યાં નહિ. ઘોડાએ હાવળ કરી ને વાળો અંદર છે એવી ઇશારતે નાગમતીના લાગેલા હૈયાને સજીવન કર્યું.

'વાળા ! એટલીવારમાં રીસાયો ? ઉઘાડ ! જલદી કર !' પાછળ વાર આવશે.' નાગમતીએ થડકતે હૈયે બીનવંતો માંડ્યો. 'પણ એ કેાણ સાંભળે ?

જેમ જેમ વળત જતો હતો તેમ તેમ નાગમતીનું હૈયું કકળતું જતું. એની આજુબાજુ અને કાકલુદીમર્યા અવાજે નાગ પીગળીને દરવાજો ઉઘાડ્યો એમ એણે માન્યું હતું પણ દરવાજો ઉઘડ્યો નહિ. ગાંડી જેવી નાગમતી દરવાજાને ધૂંકેલવા લાગી.

“વાળા જોતાં વાટ, નખતરપતિ નમી ગયો,
કરમે આ કચવાટ, નર નીરખ્યો નહિ નાગડો.”

“વાળા ! ચંદ્ર તો આયમવા આવ્યો. જલદી ઉઘાડ ”
કહી નાગમતીએ ફરી બાસણું ખખડાવ્યું પણ કાંઈ જવાબ
મળ્યો નહિ.

નાગમતી ગભરાઈ ને એણે રૂંધાતા સાદે કરગરવા માંડ્યું:

“નાગડા, નાગરવેલ, રાફડે કાં રૂંધાઈ રહ્યો ?
નીકળ, નીકળ છેલ, હું વાદળ વગાડું મોરલી.”

પણ નાગવાળો મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યો નહીં.

“મનની બનાવી મોરલી, તનના કીધા ટેર,
બારો નીકળ બેર, જોવા જનમની જોગણી.”

ચંદ્ર પણ નાગમતીનું કલ્પાંત સાંભળી ફીક્કો બની ગયો.
તારલાઓ. પણ એ કંઈ દૃશ્ય લેઈ સંતાઈ ગયા અને
રાત્રી પણ એને એકલી અટુલી મૂકી ઉપાને નાગમતીની
વાત કહેવા સરી જવા લાગી.

નાગમતીએ પોતાના હાથમાં આવેલ રત્ન ગુમાઈ જતું
જોયું. સવારમાં સહુને બળર પડશે તો...?

ચોમેર ઘમસાણ યવાની એને આગાહી જણાઈ. તે
પહેલાં પોતાનું બળીદાન આપી દેવાની ધૂન એને આવી.
પણ.....ટ્રીસાથેલા નાગને મનાવી, એના હાથમાં હાથ મૂકી,

એને આપેલો કોલ પુરો કરીને પછી નાગના ખોળામાંજ મરવાનું એણે વધુ પસંદ કર્યું.

કોઈ પણ ઉપાયે એણે નાગને રીઝવવા આજીજી કરી પણ ઉત્તર ન મળ્યો; એટલે છંછેડાયેલી વાઘણ સમી વીફરીને એણે ખારણા ઉપર પ્રહાર કરવા માંડ્યા.

તોરમાં ચઢેલી નાગમતીએ સભળડ જોર કર્યું ને ખારણાંને ધકકેલ્યાં. પવનના જોરથી સભળડ ચોટી ગયેલાં ખારણાં ફડાક ઉઘડી ગયાં.

“નાગ! આવી છું” કહેતી એ ઉતાવળી અંદર પેડી ને બાણ ઉપર વહેતા લોહીના રેલામાં એનો પગ પડ્યો. લોહી જોતાં એ ચમકી ને એની આંખે અંધારાં આવ્યાં.

‘હાય નાગ!’ કહેતી એ ઢળી પડી. મંદિરના ગભારાએ પડઘો પાડ્યો, ‘નાગ! નાગ!’

મકરણુ તેરમું

વિલાપ

વાળા તારાં વા'ણુ આબ્યાં સાગર ઝુલતા,
ઉંડે જળ એલાણુ નાંગર તૂટયાં નાગડા ।

“ અરેરે !.....” નિસાસાની ઉંડી હાય નાગમતી-
ના હૈયામાંથી નીકળી ગઇ. ભર દરીએ તોફાનમાં સપડાયેલ
આંગળોટમાંથી મહામુશીળતે કાંઠે પગ મૂકવા તૈયારી કરતા
ઉતાર પેઠે એ પોતાના, સુખદુઃખના ભયંકર અંઝાવાતમાંથી
મહામુશીળતે કાંઠે આવી પહોંચી હતી, પણ બંદરનો બારામાં
આવતાં જ વહાણુ લાધી ભય એમ વાળાને પડેલો જોઇ એનું
હૈયું ભાંગીને ભૂકે યઇ ગયું.

એને હૈયું હાથ ન રહ્યું. બેફામ જેવી નાગમતીએ વાળાના માથામાંથી વહેતા લોહીને પોતાના માથાના વાળ વડે લુછતાં હૃદયલેદક તીવ્ર અવાજે કરૂણ વેદના ઠાલવવા માંડી.

ઘડી ઘડી એ થંભી જતી, ને વળી પાછી નાગ ! નાગ.....ની કારમી ચીસ નાખી બેલાન થઇ તે ઉપર ઢળી પડતી. ઘડીમાં વળી એ બહાવરી જેવી ઉઠતી, ને વાળાને ઢંઢોળવાના આજ્ઞા કરતી. “ભિઠ ! વાળા ! ભિઠ ! આમ રીસાઇ શું ગયો ?” કહેતી વાળાના નિશ્ચેતન શરીર સામે એ તાકી રહેતી. ગભારામાં પડતા એના અવાજના પડઘા એની મસ્કરી કરતા ને એ મુજબ ઉઠતી.

સૌ સુતા સંસાર સાયંર જળા સુવે નહિ;

ઘટમાં ધુધરભાળ નાખી ગયો નાગડો.

“નાગ ! આમ તારે રીસાવું હતું તો મને આ માર્ગે ચીઠ ચડાવી ? પણ હવે તારો કેટો નહિ છોડું હો.” કહી એણે પોતાની ડાકને હચમચાવી ને છૂટી થઇ ગયેલી લટો જટા પેઠે ચોમેર પથરાઇ ગઇ.

પ્રાગઠ ફૂટી ને બુધનો તારો પણ ઉગવાની વેળા થતાં તળાવ ઉપર ન્હાવા આવનારાં માણસોની અંવરજવર શરૂ થઇ. એક માણસ તળાવને કાંઠે બેઠો બેઠો પગ ધોતો હતો તે નાગમતીની તોણી ચીસ સાંભળી ચીંક્યો અને ભૂતની બ્રમણમાં મુજબ ઉડ્યો ને કુતુહલવશ થઇ મંદિર તરફ દળાતે પગે ચાલ્યા.

આજ અજવાળામાં છૂટી લટોવાળી સ્ત્રીને જોતાં જ એ દંપતી ઉડ્યો ને “ઓ જાપ રે !” કરતો મૂઠીએ વાળી ગામ ભણી દોડ્યા.

લાંગેલ પગે મહા મુશીબતે એ દરવાજા પાસે આવ્યો. ને ગાંડા જેવો મંદિર તરફ હાથ લાંગા કરતો રાડો પાડવા લાગ્યો. શ્વાસથી એનો દમ રૂંધાતો હતો. લયમાં આંખો કાઢી રહી હતી ને છલનો લુવો વળતો નહિ. માંડ માંડ એના તૂટકે શબ્દો સમજાતા. “ડાકણ....! ભૂત.....!”

ચામેરથી આવતા જતા લોકો જમા થયા ને એના આજ્ઞાભેદ સહુ લોકોને કુતુહલ થયું. દેવમંદિરમાં ભૂત થાય એ કોઈ માની શક્યું નહિ. ને કેટલાય જુવાનીઆઓ મૂછે હાથ દેતા તપાસ કરવા જોસલેર આગળ વધ્યા.

મંદિર દેખાયું. ને ઘનની પૂંછડી પેઠે એમના હીલમાં પણ અનેક જાતની શંકાઓ થતાં ધુન્નરી આવી ગઈ. એક ખીજની પાછળ રહેવાની જાણે સહુ હરીફાઈ કરતા હોય એમ એક ખીજાં જાનાં કાઢી પાછળ રહેવા લાગ્યા છેવટે મંદિર થોડું દૂર રહ્યું એટલે એક જુવાને દૂર નજર લાંબાવીને જોયું ને એના મોઢામાંથી હાય નીકળી ગઈ: “એલા આ ,તો નાગમતી....!”

“ગાંડો થઈ ગયો ” કહી ખીજાએ એને દૂર ધકેલ્યો.

• “હજી તો ગઈ રાત્રે જ પરણીને જાન ઉધલી....” પાછળથી દેખાતો સ્વર આવ્યો ને સહુ ચમક્યા.

• “ત્યારે આ કોણ ? ભૂત....ડાકણ ? ” સહુના હીલમાં ફફડાટ વધ્યો.

• ગામમાં વીત ફેલાતી ગઈ તેમ તેમ માણસો ટોળે વળીને આવવા લાગ્યા ને નાગમતીનું નામ સાંભળતાં ભેડો પણ ઘોડી આવ્યો.

વધતું, જતું અજવાળું અને માણસોના બુધને લીધે સહુને હીમત આવી. બધાં એકદમ આગળ ધસી મંદિરનાં પગથીયાં ચઢ્યાં.

દુઃખી માણસ બીજા માણસોને જોઈને સાન્તાવન લેવા દોડે છે. એની પાસે પોતાના દુઃખનો ઉભરો ઠાંલવે છે. પછી પેલો એનું સાંભળે કે ન સાંભળે છતાં પણ એ રીતે દુઃખી દુઃખની વ્યથા કાંઈક અંશે ઓછી થયેલી માને છે. માણસોને જોતાં ભાન ભૂલેલી નાગમતી બહાર દોડી આવી.

‘‘મૃતો તાણી સોડ, પાંડુરીએય પછેડીએ,
જોલાંબો ન હે જોલ, નિંજર થયો નાગડો !

‘‘મારું નસીબ ફૂટી ગયું.....’’ કરતી એ ઉંબર આગળ પહોંચી ને ભેડાએ એને જોઈ.

નાગને જોળણતાં જ એના હાંબ ગગડી ગયા. અનેક અમંગલ શંકાઓ એને થઈ ગઈ. એને લાગ્યું કે રસ્તામાં વાળે ધીંગાણું કર્યું હોય ને નાગને વિધવા કરી આપ્યો ગયો હોય એના હોઠ શ્વસામાં છીડાયાં કમર પર લટકતી તલવાર ઉપર હાથ ગયો ને અંગાર કરતી આંખે એણે પોતાના માણસો તરફ જોયું.

‘‘એલા વાળો !’’ પાછળ ઉભેલા એકે શીર્ષા ધાણ પાને થાળામાં પડેલા વાળને જોળણતાં ચીસ નાખી.

ભેડાના કાન ચમક્યા ને એણે અંદર ધસી વાળાના પગને પાકુ મારી.

‘‘જાણુ ! એને મારવા કરતાં મને જ મારો ને ?.... જોવુંય નહિ ને જીવવુંય નહિ.’’ નાગે ભેડાનો પગ પકડ્યો.

ને પછી તો નાગમતીએ કરૂણ રૂઢને હૈયાં વલોવી નાખે એવો કારમો વિલાપ કરવા માંડ્યો. એ વિલાપે પવન પણ સ્થંભી ગયો. સરોવરનાં હૈયે ચડેલાં જળ શોકાતુર બની નાગના વિલાપમાં સૂર પૂરાવવા લાગ્યાં ને વાતાવરણ પણ કરૂણતા ઓકતું હોય એમ એમરે શોકની કાળાશ ઢળી ગઈ.

• સહુના હીલમાં એકજ વસવસો હતો, “નાગ અહીં ક્યાંથી ?”

અચાનક નાગમતીની રડી રડીને પારેવાના પગ જેવી લાલચોળ થયેલી આંખોમાં તેજ ઉલસાયું. એણે બાપુની પાસે હાથ ભેડ્યા ને બોલી, “બાપુ ! મને જાણી-મર્યા-દો.”

“બેટા ! શા હું ?” હુલાતા હૈયે ભેડે ગળગળા થઈ જતાં પૂછ્યું.

ને નાગમતીએ ભોંયપર રાજાવા પડેલા વાળા તરફ આંગળી ચીંધી—“આની પાછળ !”

“ગાંડી ! રે ગાંડી ! આ કોણ, તું કોણ ? તારાં લગ્ન તો ગઈ સત્રે થયાં ને હવે એની સાથે શો સંબંધ ?”

“બાપુ ! લગ્ન થયાં ખરાં પણ તે મારાં નહિ.....”

• “હું !.....” મેઢનીમાંથી સીતકાર નીકળ્યો ને સહુના કાન ઉંચા થયા.

“હું તો વાળાની પાછળ સતી થઈશ.” પોતાના હાથ એણે ચીંજ્યા.

• “બેટા ! રસ્તે જતા માણસો પાછળ આમ ગાંડાં કાઢીએ એમાં તારી ને આપણા કુળની આખરૂ શી ?”

નરમુ ઘેંસ જેવો થઈ જતો લડવીર ભેડો દીકરીના કહ્યાંતે

હયમયી ગયો હતો. સતી યવાના નિશ્ચય ઉપર આવેલી નાગ-
મતી એના હૈયાને વચોવી નાખતી હતી. પોતાના કુળની આગર,
ખાનદાની, ગૌરવ ભાંગીને ભૂકો થઇ જતાં તેને લાગ્યાં. ગર્હ
રાત્રે પોતે જ પરણાવેલી નાગમતી ન હોય તો ખીજું
કોણ હોય ? એ એને સમજાયું નહિ. ને લગ્નમાં છળ થયો છે એ
વાતની જાણ થતાં ભાવી યુદ્ધના લશ્ચકારા એના કાનમાં ગુંજવા
લાગ્યા. ગૃહકલ્લેશમાં પોતાના સર્વસ્વની આહુતિ અપાય એ
એને મન ભારે ખેદની વાત હતી. એને લાગ્યું કે અચાનક
દુઃખની તૂટી પડેલી આ હેલી વિદારવા જતાં કદાચ હૈયું
ચીરાઈ જશે. નાગમતીને સમજાવી સાસરે મોકલવામાં જ એણે
આ બધી મુશ્કેલી ટળવી જોઈ ને એણે એને વિનવવા માંડી.

“ બેટા ! તારા જેવી કુળવાન અને સમજી દીકરી સાસરે
ન જાય ને આમ રસ્તે જનાર પાછળ ઘેલાં કાઢે.....”

“ બાપુ ! એ પરાયા ન હોય. ભવેભવથી એનાં ને મારાં
આંતર ગુંથાઈ ગયાં છે. ”

“ સાવ ગાંડી ! ” કોઈ ગણગણ્યું.

“ બેટા ! તું કહે તેમ કરી દઈ, પણ આંટલાં બધાં
માણસો વચ્ચે તું મારી ફેંજેલી ન કર. ” લેડાની આંખમાં
આંસુ આવી ગયાં. પણ નાગના હૈયામાં ઉપડેલ વલોપાર્ત ને
દાર્દરુ દુઃખ એમ પીગળ્યાં નહિ. તેણે બેલાઈ વાળાનું
માથું ખોળામાં લીધું.

“ બેટા ! બેટા ! ” કહેતા લેડા નાગમતી પાસે બેસી ગયો.

ને ખીજાઓએ જોયું કે નાગ તો બળી મળશે ત્યારે
લેડાની પાસે સરી જતાં એકે નીચા નમી હાઠ ફેરડાવ્યા.
“ એ બળી મરતી હોય તો બધી આફતનો અંત આવે. ”

લેડો ચમક્યો. એનામાં ગૌરવ ઉભરાયું ને અનાયાસે એક ચીંતા ટળી જતી અનુભવી. “ નાગમતી સતી થાય તો બધી આકૃતનો અંત આવે ” એ શબ્દોએ એને નવું જીવન આપ્યું. કાંઈએ બોલ્યા વગર એ ગમગીન બની નાગમતીની સામે મીટ માંડી તાકી રહ્યો.

‘ ખાપુ ! મારે સતી થવું છે ’ કહેતી નાગની સજ્જા આંખો ઉમંગમાં ચમકી ઉઠી. ને નીચે બોળા સામું જાય તો વાળાની આંખનું અર્ધું પોપચું ઉઘડતું નિહાળ્યું.

એ ચમકી, લેડો કુદીને નજીક આવ્યો. ને વાળાનું કાંડું હાથમાં લીધું, ઉખાલરી નાડીને ધબકારો અનુભવીને એણે હર્ષમાં મ્હોં મલકાવ્યું ને બોલ્યો, “ જીવે છે. ”

“ હે !.....મારા પ્રભુ ! ” કહેતી નાગમતી ઉમંગના ઉભરામાં આવી ગઈ.

ધાના દુઃખથી બેભાન પડેલા વાળો ધીમે ધીમે ભાનમાં આવતો જતો હતો. પોતાની ખાનદાનીના જ્યેષ્ઠ ઉપર ઝંઝૂમતા લેડાને પોતાના દુઃખના દિવસો યાદ આવ્યા કારણે દુકાળ, વાંદીઆર, આશ્રય, વિદાય અને વાળાનું સાથીપણું એ બધુંય એક પછી એક એની નજર આગળ રમી રહ્યું દુઃખ અને શોક એના હૈયાને હચમચાવી નાખતાં. મિત્રતા અને શત્રુતાનાં ઉત્પાદક નાગ અને નાગમતી તરફ એની નજર લાકડી રહી અને એના હૈયામાં ઉપકારવૃત્તિ ચોરજોરથી પડઘો પાડી રહી. એણે દુઃખ કોઠે નાખ્યું અને ‘આગળ ઉપર જોઈ લેવાશે’ ધારી એ ઘવાએલા નાગને પોતાને ઘેર ઉંચકાવી લાવ્યો. વાળો લેડાને ઘેર પડે પડે.

પ્રકરણ ચૌદમું

વેલડું

“ નાગ.....નાગ..... ! ”

અંધારા ઝોરડાને એક ખૂણે બેભાન અવસ્થામાં વાળો પડયો પડયો લટી રહ્યો હતો. તેના જળમ ઉપર બંધા-
યેલ પાટાઓથી એને કાંધક સ્ફૂર્તિ આવતી હતી હતી એના
શરીર ઉપર ધીમે ધીમે ફરતો કોમળ હાથ એને ઘાડી ઘાડી
પળે-ચેતના પૂરી રહ્યો હતો. “ નાગ !..... ” ફરી એણે
બોલવા માંડ્યું.

“ હા, હું..... ” કહી નાગમતીએ એનો હાથ હાથમાં
લીધો ને પ્રેમથી પંપાળ્યો.

વાળાનાં અર્ધઉઘડયાં પોપચાં ફરી બંધ થઈ ગયાં.

ને નાગમતીએ નીસાસો મૂક્યો. સ્નેહીનાં હૃદયે ને દુઃખે જોઈ અર્ધી ગાંડી જેવી થઈ ગયેલી નાગમતી અન્નજળ છોડી ચાકરી કરવામાં તલ્લીન બની ગઈ હતી. વડિલોની મયાદા અને જનાપવાદની ખીક એણે છોડી હતી. એના હૈયામાં હવે ખીણ કોઈ લાગણી જ ન હતી. એ અને એનો પ્રાણ-સ્વરૂપ વાળો, એમાંજ એની દુનીયા સમાઈ જતી હતી.

સાંજના નમતા પહોરે વાળો ભાનમાં આવતો હોય એમ લાગ્યું. તે બોલ્યો : “નાગ.....!”

“હા-હું.....” ઠહી નાગમતીએ એના કપાળ પર ધીમેધીમે કોમળ હાથ ફેરવ્યો.

“હૈ!” અમકીને વાળાએ આંખો અર્ધી ઉઘાડી ને નાગને જોતાં એ પળવાર તેના તરફ તાકી રહ્યો. એને ગઈ રાતનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો. ને હૈયું ભાંગી ગયું. ‘નાગ તો ખીજની થઈ, હવે શું?’ એણે પોતાના કપાળ ઉપર ફરતો બહાદુરભયો સુકોમળ હાથ અતુલવ્યો. ને હૃદયમાં શીતળતાને બદલે ક્રોધ વ્યાપ્યો, ને હાથને તરછોડીને ખસેડી હથ એ પડખું ફરી ગયો. નાગ પરાઈ સ્ત્રી થયેલી હોવાથી હવે તેના અંગનો સ્પર્શ એને વીંછીના ડંખ સરખો દુઃખદ લાગતો હતો. વાળો ઉશ્કેરાયો ને વેદના ઉપડી. જખમના દુઃખથી વાળો ફરી બેલાન બની ગયો.

નાગમતીની આંખમાંથી આંસુનાં ટીપાં સરી પડ્યાં. એના અંદર ઉપર દુઃખ ઉભરાયું ને એણે ઉઠા નીસાસો મૂક્યો. ફરી વાળાનો હાથ હાથમાં લઈ પંપાળવા માંડ્યો. વાળે બેલાન અવસ્થામાં લવવા માંડ્યું : “નાગ.... નાગ !”

“હા-હું...” કહી રહતી આંખે વાળાનો હાથ ઉઘડી એણે આંખે અડાડ્યો ને ઉનાં આંધુડાંથી હાથ ભીંજીવ્યો. મોરો લગાડતાં એરી સાપનાંય વિષ ઉતરી જાય એમ નાગમતીના દેહસ્પર્શે હૃદયનું દુઃખ ઓછું થતાં શાંતિ અનુભવતો વાળો સહેજ ભાનમાં આવતો જતો હતો, પણ નાગ ભાન ભૂલવી જતી હતી. એણે હૈયામાં ઉપડેલો અંઝાવાત વહેતો કર્યો અને વાળાના દેહ ઉપર પડતું મૂક્યું.

ચોધાર આંધુડે રહતી નાગ બળકી, “મારા નાથ !...”

વાળો ચમક્યો. એણે પોતાના શરીર ઉપર નાગમતીને પડેલી ભેઠ. નાગમતીના શીતળ થતા જતા શરીરમાંથી આત્મા ચાલ્યો જવાની તૈયારી કરતો હોય એમ એને લાગ્યું ને મહા મહેનતે એણે પોપચાં ઉઘાં કર્યા. “નાગ !”

“નાથ !” કહેતી નાગમતી ચમકીને ટટાર થઈ ગઈ. એણે વાળાને ભાનમાં આવેલો ભેયો ને એનો સ્થેરો શુભાળની પાંદડીઓ પેઠે ખીલી ઉઠ્યો.

પણ વાળાની આંખમાં ખેદની ઉંડી ધાંચા ઝેણે ભેઠ.

વાળાને આ બધું સ્વપ્નવત્ લાગ્યું ગઈરાતે થયેલાં લમ, વહેતી થયેલી જાન ને સાંભળેલું લગગીત; એ બધું સાચું કે ખોટું, એ એને મન એક કોયડા જેવી વસ્તુ થઈ પડી. એ શુંચ ઉકેલવા એ મથી રહ્યો પણ પોતાના અસ્થિર મગજમાં એ વાત ઉતરી નહિ. એણે ફરી નાગમતી સામે ભેયું ને આંખો બંધ કરી દીધી. અત્યારે નાગમતીનું દર્શન એને લાલા પેઠે ખટકી રહ્યું હતું.

નાગમતીને લાગ્યું કે ‘વાળો ગર્ભ રાતના પ્રસંગેથી બહેમાયો છે અથવા પોતે મોડી થઈ એથી કાંતો રીસાયો છે. એને પારાવાર દુઃખ થઈ આવ્યું ને ઝોરડો બંધ કરી, એ ખાટલાની પાંગતે વાળાના પગ તળાંસતી માથું નાખી સૂઈ રહી.

મોડી રાતના વાળો કાંઈક સ્ફૂર્તિમાં આવેલો દેખાયો. એટલે નાગમતીએ જોજની રાખડી બનાવી એને પીવા આપી. આવી ક્ષિતિમાં નાગ પોતાની મરફરી કરતો હોય એમ એણે માન્યું ને આડું જોઈ દીધું.

“વાળા ! આમ કાં રીસાયો ?” આછછભર્યા પણુ દુઃખથી ઉભરાતા શબ્દે નાગે પૂછ્યું.

“તે તરછોડયો માટે !”

“ભૂલ્યો. આ નાગ બીજાની યાય તે દિ સૂરજમારાજ ઉગમણે ઉભે જ નહિ.”

“ત્યારે કાલ પરણ્યું એ કેણ ?” કહેતો વાળો તેની સામે તાકી રહ્યો.

“એ આ નાગ નહિ, એ તો બીજો” કહી નાગ હસી પડી. થોડી ઝંખવાણીએ પડી.

‘સાંભળી વાળો ચમક્યો. એને એ વાતમાં કંઈક કુતૂહલ લાગ્યું ને એના હૈયામાં પ્રશ્ન ઉડ્યો: ‘જોડું જોત્તી પોતાને ધુનાવતી તો નહિ હોય ?’ ફરી વિચાર આવ્યો, ‘બીજાની થયેંતી નાગ આમ મારી ચાકરી કેમ કરે ? ને અત્યારે એ અહીં હોય પણ ક્યાંથી ?’ વાળો વિચારની ગડમથલમાં પડ્યો.

“ત્યારે જાન.....”

“વાળા ! એ બધુંય સાચું. આપણા લગ્નમાંડવે કોઈ બીજાં પુરુષાં.” ને એની કામણગારી આંખો લુચ્ચું હસી રહી.

વાળે રાજદીની ઘેબદી હાથમાં લેતાં નાગના કોમળ હસ્તનો સ્પર્શ અનુભવ્યો ને રોમાંચ ખડાં થયાં. ઘડી પહેલાં ઉલટ વિચારેથી જે સ્પર્શ વીંછીની વેદનાં સરખો બાસ્યો હતો તે સ્પર્શ પોતાની જ મનાવેલી લાગણીઓથી સુખદ અનુભવાતો હતો. જગત ઘોર નિદ્રામાં પડ્યું હતું ત્યારે આ પ્રેમી યુગલ સુખની ઘડીઓ અનુભવતું હતું.

“નાગ !...રાત બહુ ગઈ લાગે છે. તું હવે ઘડીક સૂઈ જા.”

■ રાતોરાતના અખંડ ઉઝગરા કરનારને એક રાત બહુ વસમી નહિ લાગે. ” કહી નાગમતીએ વાળાનો હાથ ઢાળ્યો ને હસતાં હસતાં વાળે તે હાથ આંખે અડાડીને ચૂમ્યો.

ઘરનાં માણસો વાળાની ચાકરીમાં લાગ લેવા આવતાં પણ નાગમતી સહુને, હરકોઈ બહાને, દૂરના દૂર રાખતી. વાળાની અવિઘ્નાંત ચાકરી કરતી નાગ હવે છડેચોક વાળાને પરણશે એમ સહુનેય લાગ્યું હતું. પણ લેડાના ઢેચામાં હંભુ લીતી હતી. લક્ષ્મી રાત્રે થયેલ કન્યાની અદલાબદલી કેવું ભયંકર રૂપ લેશે, કેટલાય યુવાનોનાં લોહી વહેવડાવશે, એ વિચાર એને ઠોરી ખાતો હતો.

નાગમતીની રાત દિવસની અખંડ ચાકરી અને ખન્ને વચ્ચેની બંધાયેલી પ્રેમગાંઠ જોઈ લેડાને સમજાયું કે મારી આંખનાં પડળ મને સાચું લેવા દેતાં ન હતાં. આ ભૂલે મારું સર્વસ્વ નાશ પામ્યું હોત. લોકરૂઢીનાં બંધન કરતાં પ્રેમનાં બંધન કોઈ અલૌકિક વસ્તુ છે.

પોતાની એકની એક પુત્રીના સુખનો વિચાર કરતાં હવે એને લાગતું હતું કે ‘વાળો કાંઈ ખોટો નથી’ ને એણે એ વાતનું દુઃખ કોઈ નાખ્યું. થશે તે જોઈ લેવાશે એમ ધારી, એણે આંખમીચામણાં કર્યા ને નાગ વાળાની ચાકરી કરે એમાં કાંઈ હરકત ન કરી.

ઘરનાં બધાં માણસો નાગમતીના દુખના પડતા દેહની ચીંતા કરતાં હતાં. એમાંએ વાળો ઘરમાં આવ્યા પછી નાગનું શરીર ઘસાતું ચાલ્યું હતું એ કોઈની જાણ બહાર ન હતું. તેને ખવરાવવાની પણ ચીંતા હવે ઘરનાંને માંથે પડી હતી. કારણ કે વાળા પાછળ ઘેલી બનેલી નાગને ખાવાપીવાનુંય ભાન રહેતું નહિ.

એક બાઈ જાળીએ ડોકાઈ ને આ પ્રેમી યુગલનું તારા-મૈત્રક-જોઈ ખમચાઈ. એણે બહારથી જૂમ મારી, “નાગમતી !”

બાન્ને ચમક્યાં. નાગ જવા ઉડી પણ વાળાએ હાથ ઝાલી રાખ્યો. ‘હા, હા હવે તો તમારી જ છું.’ કહેતી નાગ માથેથી સરી ગયેલ ઓઢણી સમી કરતી બહાર દોડી ગઈ.

‘^કદિવસે દિવસે વાળાને સાઈ થતું ગયું. નાગમતીના સંહવાસ અને સેવાએ દઈ એને દેખાયું નહિ ને ઘા જલદી રૂઝાવા લાગ્યો. નાગમતી પાસેથી લગ્નની રાતની વાત સાંભળી એ વિચારચમટાળે ચડતો.

“નાગ ! તારી બીચારી એ સખીનું શું થયું હશે ? મને લાગે છે કે એ તારે બદલે પરણીને ગઈ તો ખરી, પણ બીચારી રીબાઈ રીબાઈને વણમોતે મરશે.”

દુઃખપૂર્ણ એરે વાળે કહ્યું ને નાગમતીની આંખમાં

ચીતા ઉભરાઈ. પોતાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ છુટા
અર્પતી, પોતાને બદલે હોમાઈ જતી, સખી એની આંખ
આગળ દેખાઈ. તેની આંખો સજળ બની ને ધ્રુજતે હોય
ને ફફડતે હોય એના કંપતા શબ્દો ખરી પડ્યા: “આમ બીજા
માટે મરી શીટનારા કોઈક જ હશે.” પણ આ વાત લંબાય
તો વાળો વળી એભાન થઈ જાય ને એકેકું દર્દ ફરી ઉભરાઈ
આવે એમ ધારી નાગમતીએ એ વાત બદલી. “બીચારી
સુખી થાય તો સાફ.”

“તમારાં કાવત્રાંથી.....” કહેતાં એક યુગલ બારણાં
ધકકેલી ઉમળકાભેર અંદર દાખલ થયું.

વાળો ચમક્યો. નાગમતી પણ કંપી ઉઠી.

વાળાને લાગ્યું કે પેલો યુવાન સમજી રાત્રે નાગમતીને
બદલે બીજી સ્ત્રી પરણાવવામાં હશે. થયો છે તેથી તેનું વેર
લેવા આવ્યો છે. પોતાના અંગ ઉપરના ઘાને ન, ગણકારતા,
વાળાના મદાનગીભયા દેહમાં ચોર્ય ઉભરાવા લાગ્યું ને
એની બાટીએ બાટી કંપી ઉઠી.

નાગમતીને થયું કે દગાની જાણ થતાં મારી નુજર
મામે જ મારી સખીને ટુંકી કરવા એ એને અહીં તઈ
આવ્યો છે. હમણાં ધીંગાણું ધરે ને આ ઘાયલ વાળે.....
આમ એ વિચારવમળે ચઢી. એની આંખે અંધારાં આવ્યાં. નાગ
ભયશીતળની પણ એટલામાં તો એની સખી એને ગળે
ખાતી પડી.

ને કંપતા વાળાને, એ ઉઘલી પડે તે પહેલાં, પેલા યુવાને
પથારીમાં સૂવારી દીધો.

વાળો જોઈ જ રહ્યો. વેરને જાહેરે અમી વધાવતી એની આંખો વાળાના ઘાયલ થયેલા હેઠુ સામે તગતગતી હતી.

સર્વત્ર ગંભીર ચૂપકીદી પથરાઈ હતી. આવનારાઓએ મૌન તોડ્યું અને હસતાં હસતાં, વર્ષો પહેલાં પોતે એક બીજાને આહતાં, એક બીજાથી રીસાતાં ને મનાતાં એ વાત નાગમતીને તેની સમીપે કહી.

નાગ તો આવી જ બની.

‘હું! એણે જ આ બધું કારસ્થાન કરાવેલું એમ મને હવે સમજાય છે.’ કહી નાગમતી હસી પડી.

“અમે આટલું બધું સાહસ ખેડ્યું તે નકામું કાં?” સમીપે હસતાં હસતાં આંખ મીચકાવી.

“મને શી ખબર કે તમે પહેલેથી જ એવો સ કેત કર્યો હશે! મને તો કહે કે તમારા જાહેરે હું પરણવા બેસું છું. જાણે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો! બાપડીને મનનો માન્યો મેળવવાના ઉછરંગનો પાર ન હતો ને કબેત કરી મને!”

“વાહ! જાહેરો તો આવો સરસ આવો છે ને!”

“તમને જોને મેળવી દીધાં એ શું આશું છે?”

“એક કાંકરે જે પક્ષી પાડતાં તો તને આવડે. લુચ્ચી કેટલી ઉડા પાણીમાં રમતાં રમી ગઈ!” કહી નાગમતીએ પોતાની ગોઠણના લાઠીભર્યા ગાલ ઉપર એક ચુંટી ખણી.

“પણ તમારાં જેવાં ગાંડાં અમે ન કાઢીએ, હાં!” કહી એણે આડું જોયું ને વાળો પથારીમાં અડકડો થઈ ગયો.

નાગમતીએ એને સુવારી દીધી. “ તમે ન ઉઠશો. જરા શાન્તી હોય. એ તો છે જ એવી બટકબોલી. ”

ને વાળાએ હસતાં હસતાં જવાગ વાંટયો, “ પણ તમારા જેવી તો નહિ જ ને ! ”

યુવાન લેવાઈ ગયો. નાગમતી શરમથી નીચું જોઈ ગઈ ને એની સખી ધીમું ધીમું ગણગણી, “ હવે ક્યારે લગ્નનાં ગીત ગાવા બોલાવો છો ? ”

રોષભરી પણ આનંદથી ઉભરાતી, ઠમકો કરતી, થન-ગનતે હેયે નાગમતી જોરડામાંથી ધીમે પગલે સરી ગઈ.

પાછળથી એક કોમળ અવાજ આવ્યો, ‘ કાલે જ. ’

■

કેટલાક દિવસ પછી નાગમતીનું ધમધમતું પેલડું કુચ્છતા રણને ખૂંદતું કોઠિયાવાડને માર્ગે વહેતું થયું.

સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દિવેદીઆની બે નવલકથાઓ

ઉર્મિથી ઉછળતા અનેક નવયુવાન દંપતીના જીવનની
રોમાંબીત કગ્નારી સ્વતંત્ર નવલકથા—

તરલા અથવા ઉર્મિનો આવેગ

ઉ આ એન્ડીક કાગળ, સુદર છપાઈ, પાના ૩૦૦ કીમત રૂ ૩ અડી

કોઈપણ યુવાન કે યુવતીએ આ પુસ્તક વાંચ્યા વગર રહેવું ન
જોઈએ કારણકે એમાં યુવાન અવસ્થાની કેટલીય ગુણોના ઉલ્લેખ છે,
જીવનનો સાચો ચિતાર રજુ કરી માણુમના ઉછળતા લોહીને તરંગી
બનવું અટકાવી દેના જેવું સ્પષ્ટ નમનસત્વ રજુ કરેલ છે એક કુશળ
નવલકથાકારના હાથે એ આલેખાઈ ગેવાથી ભાષા તેમજ શૈલી ધણીજ
મરળ અને ભાવવાહી છે પાકુ પુકું કીમત રૂ ૩ અડી

જયોત્સ્ના—

અથવા ગુણીયલ ગૃહિણીનો મુખી સંસાર

પતિપગાયણ ગૃહિણી બ્રાહ્મસોષ માતા માયાનું મમાજસેવિકા
અને કામ કામ વચ્ચે સ્નેહની સાંકડા જોડનારી જયોત્સ્નાનું જીવન
કેટલાક કુંડુબોનો જીવનવિકાસ કરે છે. ગેરસમજથી ઉભા થયેલા પતિ
પત્ની વચ્ચેના વિખવાદ જડમૂલથી ઉખેડી નાખી તેમના કટાંગના
અને દુઃખમય જીવનને મરળ અને મુખી બનાવે છે, અજ્ઞાનતાની
ઉર્ધ્વ રસ્તે ચડી ગયેલી બહેનોને પોતાના સ.ગુણરૂપી ભદુર્ધ લાકડીથી
એકદમ ઉન્મત્ત બનાવે છે આમાં ગુજરાત-કાકિઆવાડના ગૃહ-
જીવનનોનોનુનુનુ ચિતાર છે. પાકું પુકું કીમત રૂ ૩ અડી

ગુજરાતમાં અમર નામના મેળવનાર
ધારાનગરીના રાજપુત્ર જગદેવ પરમારની શ્રમભંજની

વીરમતી

ક્ષત્રાણીના પતિવ્રત્યનું ઐતિહાસિક નવલંકા દર્શાવેલું.

સોનેરી નામનું પાકું પુસ્તક. કલિન ૧૧ પેજ પૃષ્ઠ ૩૨૫ કીમત ૩-૦-૦

ગુજરાતની ભુમી ઉપર વસેલી સદી ક્ષત્રાણી વીરમતી ખરેખર વીરમતી છે તેનું પતિવ્રત્ય, તેની સમવશ્યકતા, પતિ પ્રત્યેની અનન્ય ભક્તિ અને માર્દવ, એકઠરે તેનું આધુનિક જીવનચરિત્ર ખરી વીર ક્ષત્રાણીને જાણતું આમેલુખ આમાં ચીતરેલું છે. તેના પતિ જગદેવ પરમારની ઉદારતા, વીરતા અને સ્વામીભક્તિ એક સાચા ક્ષત્રિગુણને જોખ આપે છે. આમાં જગદેવ તથા વીરમતીના જીવનના પ્રમંગલ એવા સુદર રીતે આલેખેલા છે કે વાચનારનું હૃદય તદ્દીન યર્ષા ભવે છે.

નવલકથાકાર સર મોહનર સોલંકી જેવા મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ વાર્તાલેખક હરિનારાયણ આપટેની એક નવલકથાનું ભાષાન્તર.

માયાનો બજાર.

ચાહુ જમાનાની સામાજિક નવલકથા-એ ભાગમાં પુરી.

કિંમત-૧લા ભાગની રૂ. ૨; બીજા ભાગની રૂ. ૨-૪-૦.

આખી નવલકથામાં જાહેરના ચાહુ જમાનાનું તથા જનસ્વ-ભાવનું આમેલુખ નેમનોહર દસ દેખાય છે લગ્ન વિષે કરેલી માર્મિક ચર્ચા વિના સકાય વાંચી સકાય તેવી છે.

આ બન્ને પુસ્તકો ઓળખેલા હાથમાં આપી સકાય એવા ઉપયોગી છે.

સમાજમાંથી હુડધૂત બનેલી

વિધવાઓની કંગાળીયત, જોતાં હૃદયમાં કંપાળી છટ
એવી એક ગરીબ-ગણ રૂ વિધવા બાળાની
રોમાંચક કથા

અભાગિની

(એક હિંદુ બાળવિધવાની કરુણ આત્મકથા.)

સમાજમાં પ્રચલિત દુર્વ્યસનો કિંવા બદીઓ આપણા વડિલોની
આંખઆડાં આવરણુ લાવી રૂઢી ચુસ્ત બનાવી મૂકે છે. તે સડાને છડે
ચોક્ક પ્રુલ્લો કરતો આકર્ષક ઉલ્લેખ સાચા બનાવના આધારે આ
પુસ્તકમાં કરવામાં આપેલ છે પૃષ્ઠ ૨૫૦ કીમત ૧-૮-૦
આમાં નીચે પ્રમાણે પ્રકરણો છે:—

પ્રકર-૧ મિત્રયુગલ, ૨ મિલન અને નિમત્રણ, ૩ દીનેશની દુર્દશા
૪ મિત્રધર્મ, ૫ ઘોષ પરિવારનો પરિચય, ૬ પત્રવ્યવહાર, ૭ આક્રમણ,
૮ બે વિધવાઓ, ૯ સતીશયદ્રની ચિન્તા, ૧૦ પત્રની પર્યાલોચના,
૧૧ માતા અને પુત્રી, ૧૨ ઉપડવાની તૈયારીઓ, ૧૩ સતીશયુ આગ-
મન, ૧૪ અધતિત ઘટના, ૧૫ તપાસ અને પ્રવાણ, ૧૬ પાપીજીવનનો
પ્રથમ અધ્યાય, ૧૭ સુશીલાની ચિન્તા, ૧૮ જમનિવારણુ કિંવા પાપનો
પ્રથમ આધાત, ૧૯ કુટીલ જનોની કાશી, ૨૦ પાંડેયનું પુણ્ય
ચરિત્ર, ૨૧ સુખ અને દુઃખતા મધ્યમાં, ૨૨ રામનાથ પોતાના
રંગમાં, ૨૩ આશ્રય પ્રાપ્તિ, ૨૪ સ્યામાનું સ્યામ ચરિત્ર અથવા સુશિલા
નું નહું સંકટ, ૨૫ પાપનો પ્રકાશ કિંવા સંકટમાં સદાચતા, ૨૬
નવીન આશ્રમ-નવીન આપત્તિ, ૨૭ કારાગારવાસીનો કાગળ, ૨૮
સ્વામીની સુશ્રૂષા કિંવા સન્યાસીઓના સમુદાયમાં, ૨૯ નીતકોડીની
તીર્થયાત્રા, ૩૦ દીનેશનું ગૃહાગમન, ૩૧ અંતિમ આશ્રય કિંવા એકજ
ગાડીમાં, ૩૨ શાહપુરના સ્ટેશન પર, ૩૩ અભાગિનીના જીવન નાટ્યનું
અંતિમ દર્શન !

સંસારના પડદા પાછળ રાહીયું કરી અસ્થિત પૂર્વક
લખાયેલી સામાજિક વાતો—

જીવનની ઝાંખી

(સ્ત્રીજીવનના પ્રશ્નોના સામાજિક ૧૬ વાતોનો સંગ્રહ)

લેખક શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ, તંત્રી “શ્રીબોધ”

પ્રા. કચેરીના સીવિજાપીઠ ગુજરાતી ટેકસ્ટબુક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું છે.
પાકું. પૃષ્ઠ. ૫૯ ૩૦૦ કોમિત રૂ. ૨-૦-૦

શ્રી-પુરુષ, કુમાર-કુમારિકા સૌને મારે સરખું ઉપયોગી છે
અનેક પેપરોએ પ્રસંસા કરી છે,

આમાં નીચેની ઓમળીયા વાતો છે—

૧ એ તો હોકરોજ છે ને ?	૧૧ મધરાતના મહેમાન
૨ ઉધ પિનાની	૧૨ બ્યવહારકુશળતાનો વિજય
૩ કચરાએસા કળી	૧૩ શેા ન્યાય મળશે ?
૪ ગૃહબ્યવસ્થાની અમરામણ	૧૪ મહ્યારિશી
૫ ગૃહિણી કે સેવિકા ?	૧૫ મંસારસેવા
૬ સહમના પત્રો	૧૬ સાસુ સેવામંડળ
૭ પતિતોદ્ધાર	૧૭ સાસુ સ્વપ્ન
૮ પિતાના પાપનું પરિણામ	૧૮ સ્વદેશસેવા
૯ પ્રમદાનો પ્રેમ	૧૯ જન્મભૂમિની ભંગાએ
૧૦ બધા જ પુરુષો બાવા હશે ?	

અંધન લક્ષ્મીનાં કેહવનાં ? એની વૃત્તિના કરતી મુંદર નંવસકુધા.

લક્ષ્મીના અંધન

પ્રેમના વમળમાં અદવાઈ ગયેલ લક્ષ્મીને એના હૃદયની ઉપર
પેસાનાં બંધન કેવાં જકડી રહ્યાં છે: તેમાંથી એ કઈ રીતે છૂટીને
પેસાના વૃદ્ધને યોગ્ય માર્ગે જવા વેગ આપે છે અને પેસાની
કોમતને વુચ્છ ગણે છે. એવી સ્ત્રીજીવનને એવ આપતી આ મુંદર
નવસકુધા લાઘવા જમાનાનો તાદરશ વ્યતિર આપે છે.

પાકું પૃષ્ઠ. દિ. રૂ. ૦-૧૨-૦

છેલ્લામાં છેલ્લો છપાયેલો ન મોટો ગુજરાતી કોષ-

શબ્દાર્થ ચિંતામણિ

હાઇસ્કૂલ, રેનિંગ કોલેજ, લાયબ્રેરીઓ તેમજ ગુજરાતી

• • લાપાના અક્ષરોમાંને ઘણા જ ઉપયોગી

નવો ગુજરાતી શબ્દકોષ.

સાઈઝ-કાઉન ૧૬ પેજ, પાના-૧૫૦૦ ટાઈપ-ગ્રીણા-ગ્રોસ
પૈકા શબ્દો-૪૨૦૦૦ લગભગ અર્થો-મૂળ વ્યુત્પત્તિ માથે ચોક્કસ
અને ૩૬ તેજ કહેવત વગેરેની સમગ્ર મહિત સોનેરી નામવાળુ
પાકું છીટલુ મુદ્ર કિંમત રૂ. સાઠપાંચ જે લાગમાં બુકા બાંધે.
લાના રૂ ૬ (વી પી પોસ્ટેજના ચોદ આના થાય છે તે માફ)
રૂબરૂ લેનારને રૂ એક વગતર કાપો આપવામાં આવશે

રૂવ. સર રમણભાઈનો અભિપ્રાય-

“ ગુજરાતી લાપાના વિસ્તારી કોષની હાન ઘણી આનંદપ્રજ્ઞા છે
જે નરૂં પૂરી પાડવાના પ્રયત્નરૂપે આ પુસ્તકકગનામા આવ્યું છે. આ
કોષમાં લગભગ ૪૦૦૦ શબ્દો છે આ સખ્દો હાલના વિદ્યમાન
કોષો કરતાં વિશેષ છે, દરેક શબ્દ નેડે તેનું વ્યાકરણદ્રષ્ટિએ પચ્ચેદ
તથા લિંગ દર્શાવ્યા છે તે પછી (મુખ્ય મુખ્ય શબ્દોમા) વ્યુત્પત્તિ
દર્શાવી છે. છેવટે શબ્દોના અર્થ અનેક પર્વાય જાયે કે શબ્દો પગથો
બધાયેની કહેવતો અને ઉક્તિઓ પણ ખુલાસા સાથે સ્થળે સ્થળે
આપી છે આ રીતે આ કોષ વિદ્યાર્થીઓને તેમજ સામાન્ય વાચક
વર્ગને ઉપયોગી થઈ પડે તે પ્રકારનો છે x x x”

મહારાજા શિવાજીના સમયનો ચોષિતવર્ધિત સાચો ઇતિહાસ-

મરાઠી રિયાસત

મરાઠીમાં મૂળ લેખક-શ્રી ગોવિંદ સખારામ સરદેસાઈ, બી. એ.
પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ-અ ખંડમાં-સોનેરી નામનાં પાસં પુઠાં.

૫૯ છસો પાનાંના બેહ ખંડના કોમત રૂ. ત્રણ.

પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર સરદેસાઈના મરાઠી ગ્રન્થની છેલ્લી આવૃત્તિ ઉપરથી આ બે ખંડ તૈયાર કર્યા છે. આમાં નીચે પ્રમાણેનાં ચોઠ પ્રકરણો છે:-

૧ પ્રાચીન રાજ્યો.	૮ શિવાજી અને ઔરંગઝેબ.
૨ મહારાજાના સંત કવિઓ.	૯ રાજ્યાભિષેકનો ઉત્સવ અને તેનું રહસ્ય.
૩ મહારાજામાંની પૂર્વજાળની ઉચ્છવાય.	૧૦ દક્ષિણ દિગ્વિજય અને આખરે
૪ સ્વરાજ્ય સ્થાપવાની સિદ્ધતા.	૧૧ શિવાજીની યોગ્યતા.
૫ શિવાજીનું પૂર્વચરિત્ર.	૧૨ છત્રપતિ શંભાજી.
૬ સ્વરાજ્ય સ્થાપવાની તેમની અને પરિસ્થિતિ.	૧૩ છત્રપતિ રામરામ.
૭ વિજયપુર માથે વિમલ	૧૪ છત્રપતિ નાનો શિવાજી.

નવલિકાસાહિત્યમાં અનોખી ભાત પાઠવી વાર્તાઓનો નવીન સંગ્રહ

કલ્પનાની મૂર્તિઓ

લેખક : શ્રી. શાંતિલાલ જી. તોલાટ, બી. એ.
ઐતિહાસિક અને કલ્પનાયુક્ત, ભાવનાલક્ષી અને વાસ્તવદર્શી,
રામાયક અને હૃદયવેષક, કથાન્ત અને હાસ્યરસિક
—એમ સર્વ પ્રકારની નવલિકાઓથી પ્રસિદ્ધ—

આ પુસ્તક દરેક ગુજરાતી ભાઈ-બહેને

અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.

મુદ્રા દ્વિતીજી જેકે અને ચાર દ્વિતીજી ચિત્રાથી વિભૂષિત
પાકું પુઠું : પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૦ ઉપરાંત : મૂલ્ય રૂ. ૧-૬-૦

ગુજરાતી નવલિકા સાહિત્યમાં નવી હાત પાડતું-
 શૈય, પ્રેમ, સાહસ, અને વીરતાની છાજો ઉછાળતું,
 સ્વદેશાભિમાન અને સ્વાભિમાનની ગૌરવભરી ભાવનાથી છલાછલ
 બરેલું, રાજસ્થાન, મેગધાષ, ગુજરાત અને મરાઠા ઇતિહાસની
 ઝાંખી કરાવતું

• • સ્વનંત્ર-મૌલિક- ૨૦ વાતોનું પુસ્તક—

ઐતિહાસિક કથામંજરી

કર્તા: શ્રી અંબેલાલ નારણજી જોશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 આ 'ઐતિહાસિક કથામંજરી' માં આવતી ૨૦ નવલિકાઓ:—

૧ ઇચ્છદ્રુમારી અને
 બોજો ભીમ

૨ સયોગિતા.

૩ પુષ્પિની.

૪ રાણો કુંભો.

૫ રાણા રાયમલ.

૬ વીર ચંદ્રસિંહ.

૭ ત્યાગમૂર્તિ પન્ના.

૮ ગિરોડનો ઘેરો.

૯ હલદીપાટનું યુદ્ધ.

૧૦ સ્વદેશભક્ત બામાણાહ.

૧૧ વીર ચંદાવત.

૧૨ વીર બાલુજી ચંપાવત.

૧૩ કુમારગિંહની કુરબાની.

૧૪ બેગમ રોશનઆરા

૧૫ બાજી પ્રજુ દેશપાડિ.

૧૬ વીર જોત્યાજીરાવ.

૧૭ અટકો વીર દુર્ગોદાસ.

૧૮ વીર મુશરિરાવ.

૧૯ વીરાંગના લક્ષ્મીબાઈ.

૨૦ માનીનિદેવી.

કાઉન સાબર: પૃષ્ઠ ૪૪૦ પાકું સોનેરી નામોનું પુઠું.

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

આ નવલકથા વિના તમારી સાયબેરી ગોળશે ૪ નંબર.

સૂષીકેશચંદ્ર

સ્વદેશ અને માનવજીવનના ઉત્પત્તિના ઉત્તમ આદર્શભરી
મૌલિક નવલકથા ચાર ભાગમાં પુરી થાય છે.

ગૃહનું ભૂપણ । સાયબેરીનો શણગાર ।
સ્વદેશપ્રેમની માળા । ચારિત્ર્યની શાળા ।

મ સારિક, ધાર્મિક, ઈતરણી વિષયક વગેરે વિષયોથી ભરપૂર,
મસારાના સ્વર્ગની આખી કરાવનાર, વિદ્યાવિદ્યામી છવનની ભાવનાઓ
દર્શાવનાર, પૂર્વ અને પશ્ચિમના શ્રેષ્ઠ ધ્યેયનું સંમેલન કરાવનાર, યુવાન
અને વૃદ્ધને કર્નવ્યનો માર્ગ બતાવનાર, મનુષ્યને મનુષ્ય-વ પ્રાપ્ત કરાવ-
નાર, કૌમેલજીવનોને ચોખ્ખા દીસા દેખાડનાર, પ્રજાઓને ઉત્તમ પથે
દોરનાર, મમ્માગમાસાયું મુખ પ્રાપ્ત કરાવનાર, બાળ-યુવાન, વૃદ્ધ પુરુષો
તેમજ સ્ત્રીઓને મરખી રીતે વાચવા લાયક. “એડનરીબ્લુ” જેવા
છમેછ માસિકા અને “સાહિત્ય” જેવા ગુજરાતી માસિકાએ જેમી
મુક્તકંઠે પ્રશસ્તા કરી છે એવી ઉચ્ચ શૈલી, સરળ છદ્દામર અને
જુસ્માવાળો ભાષામાં લખાયેલી ભારતીય આદર્શરૂપ સ્વનંદ્ર મૌલિક
આ નવલકથા ચાર ભાગ છે. દરેક ભાગનું પાકું ચોનેરી અક્ષરવાળું
પુકું. કિંમત—ભાગ ૧ લો. રૂ. ૩. ૩, બીજો રૂ. ૨.૫૦ ત્રીજો રૂ. ૨.૫૦
અને ચોથો ભાગ ૩.૦૦ ચારે ભાગના રૂ. ૧૨-૮-૦ થાય છે.